

Филозофски факултет Београд
Одељење за историју
Катедра за историју старе Грчке и Старог истока

МАСТЕР РАД

Старија грчка тиранида у историји и традицији (VII-V век п.н.е.)

Ментор: проф. др Мирко Обрадовић

Студент: Марко Стоковић ИС 18/29

Београд, септембар 2019.

Садржај

Списак скраћеница	4
Увод.....	5
Преглед извора	8
Претходна литература о тираниди.....	10
I Појам тираниде и тиранина у грчким изворима.....	12
Спарта и тиранида	16
Личност тиранина код Аристотела.....	17
II Грчки полис и настанак тираниде.....	20
III Тирани на Пелопонезу	22
Аргос.....	22
Фидонова владавина.....	22
Коринт.....	23
Коринт почетком VII века п.н.е.	24
Кипселово успостављање тираниде и владавина.....	25
Перијандрова владавина	28
Сикион	30
Клистенова владавина	31
Мегара.....	33
IV Тиранида у Атини	35
Килонов покушај освајања тираниде.....	35
Солон и тиранида	35
Писистрат пре доласка на власт.....	36
Писистратова тиранида	37
Унутрашња политика	39

Спољна политика	42
Владавина Писистратида	42
Завера Хармодија и Аристокитона	43
Хипијина владавина и пад тираниде	43
Значај тираниде за Атину.....	44
V Егејски тирани	46
Лезбос	46
Питак и Алкеј	46
Милет и Трасибулова тиранида.....	48
Самос и Поликротова тиранида.....	49
Спољна политика	50
Унутрашња политика	51
Поликротова смрт.....	52
Лигдамидова тиранида на Наксосу.....	53
VI Проперсијски тирани у Малој Азији	54
Самос	54
Милет	56
Владавина Хистијеја	56
Аристагорина владавина и Јонски устанак	57
Ток Јонског устанка	58
VII Тирани на Сицилији	60
Тирани архајске епохе.....	60
Тиранида класичне епохе у Гели, Сиракузи и Акраганту	61
Гелонова тиранида	62
Рат са Картагином	63

Хијеронова тиранида.....	67
Рат са Етрурцима и спољна политика	67
Хијеронова тиранида у делима песника	68
Трасибулова владавина и пад тираниде у Сиракузи	69
Династија Еменида у Акраганту	70
Теронова тиранида	70
Трасидајева владавина и пад тираниде у Акраганту	72
Значај тираниде на Сицилији.....	72
Закључак.....	75
Библиографија.....	78
Списак извора.....	78
Списак литературе.....	83
Интернет странице	85

Списак скраћеница

- Davies, *APF* = J. K. Davies, *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.*, Oxford University Press, Oxford, 1971.
- DK* = H. Diels and W. Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker*, 6th edn., 1952.
- FGrH* = F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leipzig-Leiden 1923-1957. *Zweiter Teil: Zeitgeschichte* (1926–1930).
- FHG III* = *Fragmenta historicorum graecorum*, vol. III (ed. C. Müller), Paris, 1851.
- IG* = *Inscriptiones Graecae*:
- IG XII 9* = *Inscriptiones Graecae XII, 9. Inscriptiones Euboeae insulae*, ed. E. Ziebarth, Berlin, 1915.
- Jeffery, *LSAG* = L. Jeffery, *Local Scripts of Archaic Greece*, 2nd edn., Clarendon Press, Oxford, 1961.
- JHS* = *Journal of Hellenic Studies*. J. Boardman, Herakles, Peisistratos, and Eleusis, *JHS* 95, 1-12.
- Kõiv, *Ancient Tradition* = M. Kõiv, *Ancient Tradition and Early Greek History: The Origins of States in Early-Archaic Sparta, Argos and Corinth*, Avita, Tallinn, 2003.
- LSJ* = Liddell and Scott, *Greek-English Lexicon*, 9th edn., Clarendon Press, Oxford, 1940.
- ML* = R. Meiggs and D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC*, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- OCD*⁴ = S. Hornblower, A. Spawforth and E. Eidinow, *The Oxford Classical Dictionary*, 4th edn., Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Pleket, *The Archaic Tyrannis* = H. W. Pleket, *The Archaic Tyrannis*, *Talanta* 1, 1969, 19-61.
- POxy.* = *Oxyrhynchus Papyri*, 1898- .
- Rev. Arch.* = *Revue archéologique*. J. Boardman, Herakles, Peisistratos, and Sons, *Rev. Arch.* 1972, 57-72.
- Rose = V. Rose, *Aristoteles Pseudepigraphus*, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1863.
- SIG*³ = W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, 3rd edn., Leipzig, 1915-1924.
- Tod, *GHI* = M. N. Tod, *Greek Historical Inscriptions* vol. 1², Clarendon Press, Oxford, 1946.
- Wehrli = F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles, Texte und Kommentar*, Schwabe AG Verlag, Basel, 1967.

Увод

Циљ овог рада је детаљно истраживање, описивање и смештање феномена старије грчке тираниде у правилан контекст у скромној мери коју рад овакве врсте допушта. Усредсредићемо се пре свега на тираниде архајске епохе на Пелопонезу, Атини, егејским острвима и Малој Азији. Одабрао сам да пажњу посветим и тиранима у грчким градовима Мале Азије који су били персијски вазали, као и тиранидама прве половине V века п.н.е. на Сицилији. Иако се поменути тирани не убрајају међу старије грчке тираниде, они су значајни због посебности коју је њихова тиранида носила са собом, како за малоазијске, тако и за западне Грке. Размотрићемо друштвени и историјски контекст у ком се први пут јављају владавине грчких тиранида и анализом извора ћемо настојати да откријемо на који начин је традиција, очувана код античких писаца, допринела грчком виђењу и схватању тиранида и њихових владавина.

При проучавању старије грчке тираниде историчар се не сусреће са проблемом недостатка извора уопштено, колико са мањком савремених извора.¹ Чињеница да већина извора потиче из познијег доба у односу на тему којом се бавимо није једина потешкоћа. Готово да нема сачуваних извора који би нам представили виђење самих тиранида или њихових присталица. Очувани извори су углавном ненаклоњени лику тиранина и концепту тираниде. Неоспорно је да су окрутни тирани постојали, али на основу читања једино Платонових дела стекао би се утисак да је по правилу сваки тиранин био свиреп владар. Очито је да су на ставове писаца утицала дела тиранида који су живели у њихово доба, било то у V или IV веку п.н.е. Такође, народно сећање има склоност да памти одређене поступке тиранида, попут узимања најамника у телесну стражу или репресивних мера. Стога, у изворима се среће стереотип тиранина, који треба разликовати од историјског тиранина са свим својим врлинама и манама. Извори класичног периода имају сопствене критеријуме на основу којих оцењују тираниде архајске епохе и при анализи њихових исказа увек треба на уму имати могућност присуства анахронизама. Грци су до тог периода увелико навикли на уставност и свако одступање од тога нису прихватили. У Атини, пропаганда усмерена против тиранида појачана је непосредно након пада Писистратида 510. године п.н.е. и током ере демократије у V и IV веку п.н.е. Народну традицију очували су и антички писци, премда није увек могуће идентификовати њено порекло и контекст. Методолошки проблеми у вези са традицијом не смеју се пренебрегнути: свако усмено предање се временом мења – или добија нове или губи старе елементе, било свесним изменама или заборављањем.² Она је значајна јер открива какво је мишљење већина Грка могла имати о тиранима, али мање је вероватно да доноси проверене чињенице о њима. Треба имати у виду да су антички аутори који су нам

¹ Исто се може рећи и за проучавање архајског доба: “The historian of the archaic period is, as regards the present subject, less handicapped by the scarcity of sources in general – which is after all an endemic difficulty for the ancient historian *qua talis* – than by the lack of *contemporary* sources” (Pleket, *The Archaic Tyrannis*, 19).

² Херодот пише у другој половини V века п.н.е. и у логосу о коринтској тираниди преноси традицију која је морала бити бар век и по стара.

оставили своја сведочанства углавном потицали из аристократског слоја, а аристократе нису гајиле нарочите симпатије према тираниди.³ Један од главних извора за тираниду је Херодот, који пише из атинског угла и преноси традиције из полиса којима су владали тирани (Коринт, Сикион, Самос итд.), али није очувано ниједно сведочанство историчара који су потицали из тих градова. Стога, једно од важних питања при бављењу грчком тиранидом јесте питање становишта: који писац преноси традицију или износи сопствено мишљење, из ког полиса потиче, о ком тиранину говори и која је његова мотивација у излагању тиранинових дела. Важно је истаћи да су архајски песници такође битни за изучавање старијих грчких тирана. Анализа поетичног начина изражавања захтева пажљиво бављење терминологијом коју користе и често не може сама по себи послужити за поуздано доношење закључака о тираниди, већ се мора упоређивати са извештајем других извора. Нагласио бих да се о механизмима управе тирана врло мало зна, с обзиром на недостатак документарних извора. Ипак, извесне претпоставке су могуће, али морају бити ваљано засноване.

У грчкој историји не постоји епоха тиранида. Тирани су се уздизали током читаве историје Грка. Међутим, тирани први пут у историји успостављају власт од средине VII века п.н.е. и у том процесу се могу одредити заједничке карактеристике за сваког од њих. Термин „старија грчка тиранида“ није био познат античким Грцима, већ представља научни консензус којим се означава епоха архајских тирана од средине VII века п.н.е. до 510. године п.н.е. када је пала тиранида у Атини.⁴ Ово доба било је од изузетне важности за развој идеје грчког полиса, чему су допринели и архајски тирани, али и за појединачне државе.⁵ Тиранида на Сицилији представља посебно питање, с обзиром на то да је опасност од спољног непријатеља доприносила уздизању тирана. Поред тога, тиранида је на овом острву имала дугу традицију постојања, нарочито у Сиракузи.⁶

Већи део пажње током рада ћемо посветити неколицини кључних питања. (1) На самом почетку ваља истражити шта извори подразумевају под појмовима тиранин (τύραννος) и тиранида (τιρανίς), те размотрити личност тиранина коју очувани извори представљају. У ком својству су писци употребљавали термин τύραννος кроз историју и на који начин је то утицало на потоње писце да по правилу посматрају тиране у негативном светлу? Упоредивањем извештаја из релевантних извора и критичком анализом ћемо открити колико је оправдано одржање стереотипа тиранина као „исквареног“ и окрутног владара. Аристотелова *Политика* је незаобилазна због драгоцених података али и због политичке теорије која је кључна за разумевање положаја тиранина у оквиру полиса. Питање легитимитета и уставног положаја готово је увек било на уму како и тиранину, тако и његовим поданицима. (2) Тиранида је феномен који се јавља искључиво у

³ Херодот живи и пише у време Периклове демократије у Атини. Са друге стране, премда је васпитан у духу атинске демократије, Тукидид критички приступа идеји тираниде.

⁴ Када историчари помињу „доба тирана“ онда заправо говоре о периоду старије грчке тираниде.

⁵ Видећемо у којој мери су Писистрат и његови синови допринели развоју атинског полиса, али и његовој политичкој моћи у Хелади.

⁶ У овом раду ће бити речи само о Деиноменидима, али не и о династији Дионисија I.

крајевима где постоји организација полиса. Стога, битно је размотрити друштвене и економске прилике архајске Грчке и довести их у везу са старијим грчким тиранима. (3) Поред излагања владавина грчких тирана, покушаћемо да уочимо сличности и разлике између њих и пре свега, истражити у којој мери су традиција и извори доследни у приказивању лика и владавине одређеног тиранина. Именоваћемо и размотрити разлоге који су једном тиранину омогућили да освоји власт, одржава је или су довели до његове пропасти. (4) На крају, видећемо у којој мери су тирани утицали на развој грчких полиса и добробит својих грађана.

Главни део рада састоји се од 7 поглавља. Материју сам организовао по територијалном принципу, с обзиром на бројност тирана којима се бавимо у овом раду. Хронолошки гледано, предмет рада покрива период од средине VII века п.н.е. до средине V века п.н.е. У првом поглављу под називом *Појам тираниде и тиранина у грчким изворима* разматрам терминологију у вези са тиранидом и описујем лик тиранина на основу очуваних извора. Нарочита пажња посвећена је факторима који су допринели формирању става о тиранину као негативној личности. Друго поглавље бави се друштвено-историјским контекстом уочи појаве тираниде у Грчкој са нагласком на главним одликама архајског друштва попут родовског уређења, политичким правима грађана и аграрног питања. У трећем поглављу говори се о тиранидама на Пелопонезу: у Аргосу (Фидон), Коринту (Кипселиди), Сикиону (Ортагорици) и Мегари (Теаген). Одмах бих нагласио да сам се приликом излагања тиранида у свим поглављима држао истог начела: посветио сам пажњу приликама уочи успостављања тираниде⁷ а након тога следи обрада саме тираниде. На крају следи излагање пада тиранинове власти и епилог у самом полису. Четврто поглавље посвећено је тираниди у Атини, којом су владали Писистрат и његови синови. Како о овом полису знамо више од осталих, па тако и по питању тираниде, дао сам кратак увод почевши од Килоновог покушаја освајања тираниде и базирујући се на политичке, економске и друштвене прилике на Атици. Издвојивши неке од Солонових мера које су битне за ову тему, довео сам их у везу са стањем у граду које је претходило Писистратовом освајању тираниде. Након тога следи излагање тока владавине Писистрата и његових синова. Тиранида у егејском басену је тема петог поглавља: на Лезбосу су се смењивали многи тирани све до доласка Питака на положај ајсимнета, кога је Алкеј прекораво; у Милету је тиранин постао Трасибул; на Самосу се уздигао моћни Поликрат и успоставио таласократију на Егеју; Лигдамид је уз помоћ Писистрата завладао на Наксосу. Шесто поглавље говори о тиранима у малоазијским грчким градовима у доба персијске власти. Пажња је посвећена пре свега догађањима на Самосу након Поликратове смрти, Милету, односно тиранима Хистијеју и Аристагори и Јонском устанку. Седмо поглавље разматра тираниде на Сицилији, почевши од архајског периода у Леонтинима (Панетије) и Акраганту (Фаларид). Након тога, главни ток излагања бави се тиранима Геле (Клеандар, Хипократ и Гелон), Сиракузе (Деиномениди Гелон, Хијерон,

⁷ У случајевима где се на основу извора нешто може рећи. На пример, о приликама на Наксосу пре Лигдамовог освајања власти мало тога се зна.

Полизал и Трасибул) и Акраганта (Емениди Терон и Трасидај). Анализираћемо посебност тираниде на Сицилији и њен значај за ондашње Грке у вези са традиционалним непријатељима – Картагињанима и Етрурцима.

Преглед извора

Грчки тирани добро су посведочени у наративним изворима, премда та сведочанства већински потичу из познијег доба у односу на архајски период. Грчки писци били су нарочито заинтересовани за политичку теорију, уставни поредак и легитимитет власти у полису. Стога, када се средином VII века п.н.е. појавио нови облик аутократске владавине, било је потребно описати, истражити и објаснити феномен тираниде, што ће готово увек остати присутно у грчкој па и римској литератури.

Прва сведочанства о тиранима доносе нам архајски песници. Архилох са Пароса (средином VII века п.н.е.) први помиње тираниду и асоцира је са лидијским владаром Гигом. Оно што је заједничко за песнике архајске епохе јесте да концепт тираниде често доводе у везу са архајским схватањима правде, прекорачења мере (ὑβρις) и политичких начела.⁸ Никада не треба губити из вида чињеницу да су ови песници били аристократе, начелни противници тирана: Солон је у својој поезији описао стање у Атини уочи Писистратовог доласка на власт; Алкеј се борио против митиленских тирана и Питака, оставивши о томе успомене; Теогнид је поетички изнео своје страхове у вези са ситуацијом у родној Мегари. Стога, при проучавању њихове поезије ваља рачунати са пристрасношћу према тираниди. Три песника живела су на прелазу из архајског у класични период – Пиндар, Симонид и Бакхилид. Сицилијски тирани су их ангажовали ради писања поезије у част њихових победа на панхеленским такмичењима. Истина је да у овим делима песници величају подухвате тирана, али не пропуштају прилику да упозоре тиране на опрез, или да им уделе по којим савет.

Највише података о тиранима оставили су нам грчки историчари. Херодот је, путујући по многим крајевима грчког света, имао прилике да забележи различите традиције о тиранима и стога представља главни извор за ову тему. Преко његовог дела сазнајемо о тиранидама на Пелопонезу: Фидоновој у Аргосу, Кипселида у Коринту, Ортагорида у Сикиону и Теагена у Мегари. Херодота је без сумње користио писац *Устава атинског* као извор за тираниду Писистрата и његових синова у Атини. Оставио је нешто података о тираниди на Лезбосу и Наксосу, а у лиђанском логосу излаже Трасибулову владавину у Милету. Он је главни извор за величанствену тираниду Поликрата на Самосу, острву на коме је као младић провео извесно време. Његов извештај о Јонском устанку и догађајима који су претходили је незаобилазан у изучавању владавине грчких тирана под персијском влашћу крајем VI и почетком V века п.н.е. Херодот је у оквиру излагања тока Ксерксове инвазије укључио и сицилску историју: описао је тираниду у Гели и владавину Деиноменида у Сиракузи, односно Еменида у Акраганту. Не може се рећи да је Херодот

⁸ Ово се нарочито односи на Солона и Теогнида.

наклоњен тиранима, али и поред тога представља поуздан и незаобилазан извор за тираниду. Његова излагања обилују сликовитим анегдотама, пророчанствима и митолошким елементима. Вероватно је и он био свестан да то не мора бити исторично, али је имало дидактичну сврху: намера је била та да се читаоцима укаже да чак и тирани, који су изузетно моћни и наизглед срећни људи, подлежу законима богова и природе, односно да њихова срећа није вечна (случај Поликрата или Перијандра). Још један чест мотив у Херодотовом наративу је принцип освете за претходно почињена недела и тирани су неретко они који трпе казну. Са друге стране, Тукидид приступа питању тираниде са становишта моћи. Њега надасве интересује ефикасност тиранске власти и закључује да су многи од њих били заузети обезбеђивањем сопствене користи.⁹ Од Херодота је мање писао о тиранима, али свакако допуњује његов извештај о владавини Писистратида битним подацима. Поред тога, у скици ране сицилијске историје, служећи се извештајима сицилијских писаца¹⁰, приликом излагања атинског похода на Сиракузу говори и о тиранима на острву. Ефорово дело очувано је једино у фрагментима (цитирају их Страбон и Николај из Дамаска), али се зна да је бележио традицију о тиранима, попут Херодота. Оставио је важне податке о тиранима на Пелопонезу, нарочито о Фидону и Кипселу. Иако је за изворе користио Херодота и Тукидида, код њега се срећу информације које не налазимо нигде другде. О Кипселовом доласку на власт такође је писао Николај из Дамаска, који је користио Ефорово дело. Диодор са Сицилије је у *Историјској библиотеци* у 40 књига посветио простора историји свог острва, дакле и тиранидама, којима се претежно бавио у XI књизи. Од извора је користио Херодота, Тукидида, Ефора и сицилијске историчаре. У њих спадају Хипис из Регија (*Историја Сицилије* у 5 књига), Антиох из Сиракузе, Филист из Сиракузе (*Историја Сицилије* у 13 књига) и Тимеј из Тауроменија (*Историја Сицилије* у 40 књига). Диодоров извештај је значајан јер допуњује Херодота подацима које он не помиње у вези са сицилијским тиранима и Гелоновим ратом са Картагињанима. Не треба губити из вида да Диодор као Грк са Сицилије додатно истиче значај и дела сицилијских тирана у односу на остале Грке.

Филозофи су такође посветили пажњу тиранима, како са моралног тако и политичко-теоријског становишта. Платон је имао искуства са тиранима на Сицилији и чини се да је то значајно допринело његовом ставу према тираниди. Тиранин у његовим делима је зао, окрутан и бескрупулозан човек који настоји обезбеђивању једино сопствене користи. Платон не доноси превише података о тиранима али је значајан због утицаја на потоње писце који су се бавили тиранима. Са друге стране, Аристотел је тежио да са више критичности сагледа тираниду и уз Херодота стоји као један од главних извора. У *Политици* се поред политичке теорије која се бави и тиранидом као уређењем, среће мноштво података о различитим тиранима. Аристотел се занима за начине на који владари долазе на власт и захваљујући њему знамо једнако за тиране. Исто важи и за обарање

⁹ Од тога изузима сицилијске тиране (I 17) и Писистратиде (VI 54, 5).

¹⁰ Претпоставља се да је један од главних извора за Тукидида био Антиох из Сиракузе, који је написао *Историју Сицилије* у 9 књига. Она сеже од владавине краља Кокала до мира у Гели из 424. године п.н.е. Тукидид је вероватно читао и други Антиохов спис, *Насељење Италије*.

тиранида. Његов извештај допуњује остале изворе по питању мера којима се тирани служе, њихових родбинских веза и других детаља. *Устав атински*, који се приписује Аристотелу, представља један од главних извора за тираниду у Атини. Поуздано знамо да је писац за изворе користио Херодота и Солона. Аристотел је написао и *Устав Накшана* али је тај спис изгубљен.

Од позних биографа за тираниду су важни Плутарх и Диоген Лаертије. У Солоновој биографији се налазе фрагменти његове поезије, битни за проучавање тираниде у Атини.¹¹ *Животи и изреке чувених филозофа* баве се и Седморицом мудраца, међу које су убројани коринтски тиранин Перијандар и Питак са Лезбоса. Диогену Лаертију су као извори послужили Херодот и песник Алкеј.

Периегета Паусанија је, путујући по грчком свету, описао грађевине које су тирани подигли, дарове које су посветили светилиштима у Делфима и Олимпији. Изузетно је значајан јер нас, обавештавајући о поменутим даровима, упућује и на заветне натписе тирана, који нису очувани у великом броју.

Недостатак документарних извора онемогућава потпуно разумевање механизма управе грчких тирана. Очувана је неколицина натписа са заветних дарова сицилијских тирана у Делфима и Олимпији и уз њихов новац стичемо слику о начину на који су тирани доживљавали своју власт. На натписима и новцу нигде нема помена о титулама, већ се тирани јављају искључиво као приватни грађани. Новац Писистратида такође показује да су Хипија и Хипарх иступали као приватна лица.

Материјални извори у виду храмова, статуа, грађевина и импозантних пројеката сведоче о политици коју су тирани водили. Готово сваки тиранин је подизао акведукт или друге објекте у циљу побољшања водоснабдевања. Поред тога, они указују и на моћ тиранина који је у стању да спроводи такве грађевинске подухвате.

Претходна литература о тираниди

Литература о старијој грчкој тираниди се увећава нарочито од друге половине XX века. П. Н. Уре је написао једну монографију о пореклу тираниде.¹² Једно од незаобилазних дела, премда у извесним аспектима превазиђено, јесте монографија А. Ендруза под називом *The Greek Tyrants*¹³, која је била од велике помоћи због прегледности материје. Кључно штиво за проучавање грчке тираниде је капитално дело Х. Бервеа, *Die Tyrannis bei den Griechen* I-II.¹⁴ Од користи при проучавању коринтске, атинске и лезбљанске тираниде био је чланак Х. Плекета у холандском часопису *Таланта*.¹⁵ О грчкој тираниди писала је и К. Мос.¹⁶ Битно дело за проучавање архајске тираниде јесте књига Л.

¹¹ Код Плутарха се среће мање података о старијим грчким тиранима у односу на потоње тиране, нарочито сицилијске.

¹² *The Origin of Tyranny*, Cambridge University Press, Cambridge, 1922.

¹³ Hutchinson & Co. Ltd, London, 1956.

¹⁴ C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1967.

¹⁵ *The Archaic Tyrannis*, *Talanta* 1, 1969, 19-61.

¹⁶ *La Tyrannie dans la Grèce antique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1969.

де Либерио.¹⁷ Дело које је значајно помогло у вези са традицијом која говори о пелопонеским тиранима јесте књига М. Коива под називом *Ancient Tradition and Early Greek History: The Origins of States in Early-Archaic Sparta, Argos and Corinth*.¹⁸ Ц. Ф. МекГлуова монографија *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*¹⁹ била је од нарочите важности при анализи мотива из литературе архајског доба и начина на који су се тирани желели представити у полису. На крају, за тираниду на Сицилији сам консултовао дело групе аутора под називом *Ancient Tyranny*.²⁰

¹⁷ *Die archaische Tyrannis*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996.

¹⁸ Avita, Tallinn, 2003.

¹⁹ Cornell University Press, Ithaca and London, 1993.

²⁰ Ed. by Sian Lewis, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.

I поглавље

Појам тираниде и тиранина у грчким изворима

Први помен тираниде у грчком језику среће се код песника Архилоха са Пароса (середина VII века п.н.е.). Хипија из Елиде (пише крајем V века п.н.е.) наводи да је та реч први пут употребљена у Архилохово време (DK fr. 9). Хипија је био учен човек који је располагао мноштвом литературе, што даје кредибилитет његовом исказу. Први део Архилоховог фрагмента очуван је код Аристотела, (*Rh.* III 17) а други део код Плутарха (*Mor.* 470b). Песникове речи изговара столар Харон:

οὐ μοι τὰ Γύγεω τοῦ πολυχρύσου μέλει,
οὐδ' εἶλέ πώ με ζῆλος, οὐδ' ἀγαίομαι
θεῶν ἔργα, μεγάλης δ' οὐκ ἐρέω τυρρανίδος·
ἀπόπροθεν γάρ ἐστὶν ὀφθαλμῶν ἐμῶν.²¹

Еуфорион из Халкиде (III век п.н.е.), имајући вероватно Архилохов пасус на уму, сматра да је термин *τύραννος* први пут употребљен у вези са лидијским краљем Гигом (*FHG* III fr. 1). Ако узмемо у обзир да је Гиг дошао на власт убиством тадашњег краља Лидије (Hdt. I 8-14), онда има смисла зашто Архилох, његов савременик²², назива Гигову владавину тиранидом. Извесно је да је реч *τύραννος* источњачког порекла, можда чак и лидијског.²³ Из фрагмента нигде не видимо позитивну или негативну оцену тираниде. Штавише, Архилох је представља као нешто чему би сваки смртник позавидео: тиранида је у тој мери „велика“ да је стављена напореда са делима богова! Асоцирање богова са човеком који има величанствену власт и стога је у могућности да постиже сјајна дела, премда је реч употребљена у неутралном значењу, говори ми да Архилох тираниду види као нешто вредно дивљења. Међутим, чињеница да је Гиг дошао на власт узурпацијом могла би подржати тезу да *τύραννος* означава владара без легитимитета – узурпатора. Сматрам да реч на крају добија неутрално значење управо јер су ова скривена значења присутна, једно позитивно – поређење са делима богова, и једно негативно – узурпатор. Оба значења могу се применити на Гига: постигнућа и обиље дарова које је Гиг посветио грчким боговима (Hdt. I 14) могу се сматрати великим делима, а са друге стране, Гиг јесте дошао на власт нелегитимним путем. Ендруз сматра да је Архилох употребио реч као синоним за краља, али мислим да то није извесно, јер да је хтео, Архилох би га назвао

²¹ Edmonds, *Elegy and Iambus* II fr. 26. Мој превод: „Не занима ме големо богатство Гига, нити ме је икада обузела завист. Не завидим ни делима богова, нити жудим за великом тиранидом, јер ове ствари су далеко од мојих очију”. За сличну верзију Архилоховог фрагмента која је приписана Анакреонту в. Preisendanz, *Carmina Anacreontea*, 8, 1-4.

²² Према традиционалној хронологији, Гиг је владао од 687-652 године п.н.е.

²³ Cf. *A Companion to Ancient Greek Government*, 135-136. Реч *τύραννος* могла би, према мишљењу Лурагија, водити порекло од анатолске речи *tarwanis* са серије натписа на хијероглифском лувијском језику у Киликији и северној Сирији (IX и VIII век п.н.е.).

краљем.²⁴ Уместо тога, одабрао је да употреби τυραννίς како би означио „велику власт”, односно нелегитимну владавину човека у којој не постоји елемент ограничења (лидијски владари заиста јесу поседовали апсолутну власт). Навешћу још један фрагмент у ком се помиње тиранида. Архилох упоређује себе са градом „који никад није освојен” и обраћа се свом партнеру:

νῦν εἶλες αἰχμῇ καὶ μέγ' ἐξήρω κλέος.
κείνης ἄνασσε καὶ τυραννίην ἔχε.
πολλοῖσι θὴν ζήλωντὸς ἀνθρώπων ἔσεαι.²⁵

Неосвојени град схватам као метафору за власт, а копље као симбол силе. Из овог фрагмента видимо да Архилох доживљава тиранина као особу која је силом, на нелегитиман начин освојила власт. Поново срећемо мотив зависти коју изазива тиранинов изванредни положај.

У *Хомеровој химни Аресу* реч τυραννός употребљена је као епитет бога: ἀντιβίοισι τυράννε, δικαιοτάτων ἀγὲ φωτῶν (5. ред). Главичић преводи реч као „владар”.²⁶ У случају да ова химна заиста потиче из архајског периода, онда је то један од најранијих помена речи τυραννός. Али, најзначајније је то што она као култни епитет бога носи позитивно значење.²⁷

Наредни помен тираниде налази се у Солоновој поезији (рани VI век п.н.е.). На неколико места истиче да је одбио тираниду која му је нуђена.²⁸ Солон асоцира тираниду са насиљем и претежно је посматра унутар уставних оквира.²⁹ Солонов тиранин нарушава постојећи друштвени поредак, прогони аристократе и конфискује њихову имовину. Приликом представе тиранина на уму је могао имати случај Кипсела у Коринту или Теагена у Мегари.³⁰ У Солоновој поезији први пут се тиранину придева искључиво негативна конотација. Иако се тога највише бојао, тиранида је била успостављена. Али, на

²⁴ Cf. Andrewes, *The Greek Tyrants*, 22-23. Истина је да метричка правила захтевају коришћење синонима, али мислим да у случају Гига не можемо претпоставити да је тиранин синоним за краља, јер га Архилох ни на једном другом месту не зове краљем. Плекет предлаже тезу да је Архилох употребио термин τυραννίς да означи нов облик владавине, вероватно инспирисан Гиговом дворском завером (Pleket, *The Archaic Tyrannis*, 21) и мислим да у том контексту треба посматрати тираниду као термин.

²⁵ West, *Studies in Greek Elegy and Iambus*, fr. 23, 19-21. Мој превод: „Заузела си га врхом копља и тако славна отишла. Владај њиме и држи тираниду у рукама. Многи ће ти завидети на томе”.

²⁶ *Хомерове химне, Химна Аресу*, са тумачем и поговором др Бранимира Главичића.

²⁷ Реч τυραννός је коришћена као култни епитет богова код атинских трагичара и комичара: Зевс (Aesch. *PV* 736, cf. *Ar. Nub.* 564); Аполон (Soph. *Trach.* 217).

²⁸ Edmonds, *Elegy and Iambus* I fr. 34-36.

²⁹ Исто, fr. 34.

³⁰ B. Pleket, *The Archaic Tyrannis*, 21-22; Andrewes, *The Greek Tyrants*, 22. Солон је приметио да су многи остали незадовољни његовим мерама, јер „у великим стварима тешко је угодити свима” (Edmonds, *Elegy and Iambus* I fr. 7). Оптуживан је за благ став према аристократама јер је одбио да конфискује њихову имовину и подели је међу демосом. Кипсел је управо то учинио пре пола века у Коринту. Солон није желео крвопролиће и сматрао је да би га тиранида проузроковала.

основу извора не стиче се утисак да је током свог трајања била нарочито омражена у Атини.³¹

Алкеј са Лезбоса био је Солонов савременик и живео је у доба политичких немира у Митилени (позни VII и рани VI век п.н.е.). Као политички противник Питака, Алкеј прекорева суграђане што су изабрали Питака за тиранина ради борбе против изгнанника.³² Ипак, ако је народ изабрао Питака за тиранина, то значи да је био цењен и тешко да су посматрали тираниду као негативну ствар. Међутим, када расправља о облицима басилеје, Аристотел посебну врсту краљева назива ајсимнетима и потом као пример наводи Питаков положај (*Pol.* III 9, 5). Расправу о Питаку остављам за поглавље о тираниди на Лезбосу, а за потребе овог поглавља бих само закључио да Алкеј види свог супарника Питака као негативног, а не стриктно тираниду.

Теогнид из Мегаре у VI веку п.н.е. на начин сличан Солоновом описује стање у полису: забринут је да би тренутне околности могле произвести тираниду, чега се као припадник старе аристократије згражавао (39-60). Чини се да са Теогнидом можемо уочити образац: термин *τύραννος* постојано прима негативну квалитативну одредницу.³³ У епиникијама које је написао за Хијерона, тиранина Сиракузе (478-467), Пиндар га два пута назива краљем, али једном и тиранином.³⁴ Јасно је да реч није употребљена у негативном контексту. Пиндар користи термине *βασιλεύς* и *τύραννος* као синониме да означу Хијерона. Међутим, у епиникији која није намењена тиранину, осуђује тираниду, што отворено и каже.³⁵

Херодот је учествовао у обарању тираниде у родном Халикарнасу. За Атину каже да је под тиранима била војно слаба, али је постала јака по обарању тираниде.³⁶ Херодот не прави већу разлику међу терминима: источњачке владаре углавном назива краљевима, понекад и тиранима. За грчке тираниде углавном користи *τύραννος*, али и *βασιλεύς* и *μόναρχος*. Телија, владара Сибариса (позни VI век п.н.е.), назива унутар истог поглавља и краљем и тиранином (V 44). За Херодота су они монарси и није битно разликовати их. Начелно, Херодот није наклоњен тиранидама.³⁷

³¹ Овиме ћемо се детаљније бавити у поглављу о тираниди у Атини. По обарању тираниде (510. године п.н.е.) нова власт донела је закон који забрањује тираниду. Неповољно гледање на тираниду у Атини долази до изражаја у периоду након протеривања тиранина, што мора имати везе са успостављањем демократске власти.

³² Arist. *Pol.* III 9, 5: δηλοῖ δ' Ἀλκαῖος ὅτι τύραννον εἶλοντο τὸν Πιττακὸν ἐν τινὶ τῶν σκολιῶν.

³³ Бар у литератури и међу аристократијом. Аристократе су били образовани део друштва који се занимао за књижевност. Треба имати на уму да је Теогнидова поезија претежно слушана на симпозијима аристократа.

³⁴ Краљ: *Ol.* I 23 i *Pyth.* III 70; тиранин: *Pyth.* III 85.

³⁵ τῶν γὰρ αἱ πόλιν εὐρίσκων τὰ μέγα μακρότερον
ὄλβον τεθαλότα, μέμφομαι αἶσαν τυραννίδων (*Pyth.* XI 52-53).

³⁶ V 78. Херодотов аргумент је да, док су били „робови“, Атињани нису имали мотивацију да буду добри војници. Образложење ми не делује убедљиво. Поред тога, Писистрат је постигао значајне војно-политичке успехе. На делу је Херодотова пристрасност. Треба имати на уму да живи и пише у доба Периклове демократије.

³⁷ О сикионском тиранину Клистену има повољније мишљење и вероватно је разлог за то чињеница да је Клистен био Периклов предак. Када говори о Хармодију и Аристоклиту, помиње да су били пореклом Гефирани и излаже логос о феничком пореклу Гефирана, те наводи да су они пренели писменост Грцима (V

У Перикловој надгробној беседи Тукидид пореди тадашњи положај Атине са положајем тиранина (II 63, 2). Очигледно је био свестан непопуларности Атине међу савезницима. Ипак, закључак Периклове беседе је следећи: ако је империја велика, онда је вредно бити у таквом положају (II 64, 5). Наравно, не можемо бити сигурни да су ово биле речи које је Перикле изговорио. Ипак, примећујемо да Тукидид сагледава тираниду из угла моћи, готово макијавелистички. На основу овог поређења јасно је да тиранида представља негативну ствар, али Тукидида уместо етичког занима пре практични аспект тираниде и чак имплицитно одобрава тиранску власт ако је ефикасна и „велика“.

Са Платоном тиранида поприма изузетно негативно значење. Успостављена је јасна разлика међу терминима: Платон посматра краља и тиранина као супротности у квалитативном контексту. Краљ-филозоф је најбољи и најсрећнији од свих људи, а тиранин најгори и најнесрећнији (*Resp.* IX 587d-e).³⁸ Тиранин ког Платон слика је карикатура и њега занима етичка пре него историјска димензија.³⁹ Размотримо околности у којима је Платон могао изградити мишљење о тираниди: био је разочаран атинском демократијом (успостављеном након тираниде) и имао је способност да уочи њене недостатке.⁴⁰ Ипак, није био наклоњен ни олигархији.⁴¹ Надасве, Платон је доживео неуспех у покушају да убеди једног тиранина да влада у складу са правилима која је заступао.⁴²

Аристотел показује више афинитета према егзактности од свог учитеља. Напушта платонску идеју тиранина као карикатуре и зликовца. Аристотел разликује добру и лошу врсту монархије: прва је краљевина а друга тиранида (*Pol.* II 4-5).

Од средине VII века п.н.е. јавља се нов тип монарха који се разликује од традиционалног краља и стога је засебан термин за његово означавање био неопходан. Архилох је тиранидом означио власт Гига као источњачког монарха који практикује власт апсолутистичког карактера. Гигу и грчким тиранима је заједничко то што њихова власт нема легитимну основу и што нема никаквих уставних ограничења.⁴³ На основу анализе извора закључујемо да термини *τύραννος* и *τυραννίς* у почетку нису нужно имали негативну оцену. Тиранин је човек који је приграбио власт без легитимитета, али то не значи да је он зао владар.⁴⁴ Тога је био свестан и није имао намеру да крије свој положај. Извесно је да је та реч коришћена и на двору тиранина, али свакако у неутралном

57-58). Чини ми се да Херодот жели нагласити значај тираноубица тиме што их сврстава у Гефиране, или тиме што је одабрао да помене ову традицију.

³⁸ Идеја о супротности владавина краља и тиранина могла је потећи од Сократа, с обзиром на то да му је Ксенофонт приписује (*Mem.* IV 6, 12).

³⁹ *Resp.* VIII 565d-569c.

⁴⁰ Платон је активан у периоду након атинског пораза у Пелопонеском рату. Војно-политички неуспеси засигурно доприносе томе да их људи припишу тадашњем државном уређењу.

⁴¹ Његови рођаци-олигарси владали су кратко Атином и нису га импресионирали.

⁴² У питању је Дионисије II, сиракушки тиранин (367-357 и 346-344). В. *Leg.* IV 709e; Е. 7.

⁴³ Непостојање уставних ограничења тиранске власти било је начело, премда су се неки тирани придржавали постојећег устава, попут Писистрата.

⁴⁴ Исказ „онај тиранин је био добар владар“ стога у почетку не представља парадокс.

значењу.⁴⁵ Још један показатељ да је реч *τύραννος* на почетку била неутрална јесте чињеница да је у посебним култовима коришћена као епитет бога.⁴⁶

Са временом термин добија негативно значење, почевши од Солона, Алкеја и Теогнида. За разлику од Архилоха, који тираниду посматра у контексту богатства и положаја ком би сваки човек позавидео, Солон као убеђени присталица умерених вредности види тиранина као кршитеља уставног поретка који са собом доноси насиље и крвопролиће. Писци V века п.н.е. (Пиндар, Херодот) још увек могу користити термине *τύραννος* и *βασιλεύς* као синониме, али са IV веком п.н.е. и ауторитетом Платонове и Аристотелове писане речи тиранину је категорички придевато изразито негативно значење.⁴⁷ Добар монарх је по правилу краљ, а зао тиранин.⁴⁸ Томе је допринело разликовање термина у литератури, повезано са тежњом писаца IV века п.н.е. да класификују појмове и обрађују их на вишем научном нивоу него раније. То је било могуће с обзиром на то да је IV век п.н.е. богатији постојећом литературом о неком питању него V век п.н.е. Међутим, на њих су претежно утицала дела и владавине тирана из IV века п.н.е. и њиховим посредством су у традицији стигматизовани и тирани из архајског доба.⁴⁹

Спарта и тиранида

Спарта је један од ретких грчких полиса у ком није било тирана. Спартанска традиција осликава неповољан став према тираниди, што се види из приче о раноархајском краљу Харилу. Извори говоре о немирном времену у раној историји Спарте (*ἀνομία*) које је након Ликургових реформи преображено у поредак уређености и закона.⁵⁰ Харил је упамћен као личност која је сушта супротност Ликургу – асоциран је са тиранидом и безвлашћем.⁵¹ Као што је случај овде, видећемо и на другим примерима на који начин су закони односно безакоње асоцирани са тиранидом.⁵²

⁴⁵ Andrewes, *The Greek Tyrants*, 24.

⁴⁶ B. *LSJ*, s. v. *τύραννος*.

⁴⁷ Тако је остало кроз читаву историју. Дан-данас се називање неке особе или њено поређење са тиранином схвата као негативна ствар, повезана са деспотским, самовољним понашањем које искључује обзир према другима.

⁴⁸ Теоријски концепт басилеје преживео је у грчкој литератури, иако је било мало изгледа да заживи у грчким полисима. У позном IV веку п.н.е., под утицајем македонске политичке моћи, настаје велики број трактата који се баве краљевством као државним уређењем (сви носе назив *Περὶ βασιλείας*).

⁴⁹ Стигма је у мањој мери присутна код Аристотела, који на поједине архајске тиране гледа благонаклоно (умереност Ортагорида: *Pol.* V 9, 21). Неки од моћних тирана IV века п.н.е., попут Дионисија I и Јасона из Фера, запамћени су по окружности која је допринела неповољном виђењу у литератури IV века п.н.е.

⁵⁰ *Hdt.* I 65-66; *Thuc.* I 18, 1.

⁵¹ *Pl. Leg.* 691a; Аристотел назива Харилову владавину тиранидом и посматра је као део првобитног стања безакоња које је Ликург прекинуо (*Pol.* V 10, 1). Тукидид доводи у директну везу стање законитости са непостојањем тираниде након успостављања еуномије (I 18, 1).

⁵² Исто важи за мотив угроженог новорођенчета које ће касније постати тиранин (Харил: *Plut. Lys.* 3, 1-4).

Међутим, Спарта је и у спољној политици начелно иступала као противник тираниде.⁵³ Тиранида у Сикиону окончана је спартанском интервенцијом. Поред тога, Спарта је знатно допринела обарању тираниде у Атини и повела је један поход на Самос ради обарања Поликрата, о чему ће више речи бити касније. У којој мери је спартанска ненаклоњеност тираниди могла допринети ставу писаца који пишу након архајског доба? Ако узмемо у обзир феномен „спартанског чуда“, онда је одговор да Спарта има извесног удела у томе.⁵⁴ Платон је гајио симпатије према Спарти, а већ смо размотрили његов став према тираниди.

Личност тиранина код Аристотела

У осмој глави пете књиге *Политике* Аристотел расправља о начинима на које тирани долазе на власт. (1) Тиранин може бити човек из народа и он се начелно супротставља аристократији како би заштитио народ од неправде. Као аргумент наводи да највећи број тирана постаје од демагога који су стекли поверење међу народом. У демагоге који су постали тирани сврстава Панетија из Леонтина, Кипсела, Писистрата и Дионисија I. (2) Неке тираниде потекле су од басилеја и краљева који су прекорачили обичајно право, гравитирајући ка деспотској власти. За пример наводи Фидона из Аргоса. (3) Одређени број тирана био је претходно на високом службеном положају у држави који су обављали на дуже време и у њих сврстава јонске тирани и Фаларида из Акраганта. (4) Најзад, извесне тираниде постале су од олигархија у којима је један човек био изабран за вршење врховне војне власти. Као што Аристотел примећује, свим наведеним тиранима било је заједничко то што су у почетку већ били на положајима који су им омогућавали изузетан политички утицај и моћ.

Слика тиранина као шампиона мноштва вероватно одговара околностима IV века п.н.е. пре него архајског доба, када је „мноштво“ било мање јасно дефинисано.⁵⁵ Тирани су аристократе.⁵⁶ Тежили су да уз подршку народа истисну конкуренцију и дођу на чеони положај у држави. Након тога, могло је уследити конфисковање и протеривање политичких противника, углавном других аристократа. У начелу, мотивација Аристотеловог тиранина за одржањем на власти своди се на личне интересе и хедонизам. Стога, тиранин је принуђен да се одржава уз помоћ телесне страже састављене од плаћеника, на шта су грађани гледали са подозрењем. На основу Аристотеловог приказа, закључује се да је такав тиранин успешно манипулисао демосом како би дошао на власт, а потом се потпуно окренуо личној користи. Тукидид, бавећи се питањем моћи, спреман је

⁵³ Наравно, у складу са политичким интересима спартанске власти су формирале политику према тиранима. Након што је Писистратид Хипија био оборен, Спартанци су желели у једном тренутку да га врате на власт.

⁵⁴ О механизмима спартанске пропаганде в. *A Companion to Sparta* I, 3-29.

⁵⁵ Andrewes, *The Greek Tyrants*, 18. Међутим, истражићемо у којој мери Аристотел има право када карактерише Писистрата или Кипсела као тирани-демагоге у засебним поглављима.

⁵⁶ У случају да Питак није имао угледно порекло (као што извори тврде, али то није проверено) он је онда изузетак. Кипсел је потицао из рода Бакхијада (Hdt. V 92). Писистрат је родом из старе атинске породице из које потичу неки од атинских краљева.

да ода признање ефикасној власти и то чини за Писистратиде, о којима има повољан став (VI 54, 5). Ипак, у начелу је сматрао да су тирани недовољно предузимљиви из разлога што током владавине морају улагати значајне напоре да се одрже на власти, уместо да теже увећавању моћи полиса.⁵⁷ У краткој скици ране грчке историје Тукидид примећује да су пре тирани владали „наследни краљеви са јасно одређеним прерогативима“ (I 13, 1). Логичан закључак налаже да су стога тирани били ненаследни владари са неодређеним овлашћењима.⁵⁸ Одумирање басилеје међу Грцима архајског периода је чињеница и стога βασιλεύς јесте адекватан термин за ране наследне краљеве (и краљеве који су остали присутни при ободима грчког света – Македонија, Епир) или остатке краљевске власти оличене у магистратурама.⁵⁹ Тиранида је нова појава, другачији тип монархијске власти и τύραννος није владарска титула.

Усађени отпор поданика према тираниди није значао и њено одбијање. На делу је била извесна врста симбиозе – реципрочног односа тиранина и поданика из ког користи имају обе стране. Како историја показује, полис је могао имати користи од тираниде, нарочито у временима политичке нестабилности и немоћи државног апарата⁶⁰ – Атини позног VII и раног VI века п.н.е. била је прекопотребна ефикасна власт. У таквим околностима, Писистрат је нашао начина да освоји власт, и то више пута.

Међутим, начин на који тиранин долази и одржава се на власти повлачи са собом одређене импликације. Средином VII века п.н.е., када се грчке тираниде појављују, Грци су већ неко време били удаљени од времена када су басилеје биле распрострањено државно уређење. Не бих рекао да је монархија била омражена, али засигурно није била ни пожељна.⁶¹ Како Аристотел примећује у *Политици*, живот у полису који је налагао координацију грађана са законима постао је устаљени образац. Аристотел упоређује власт тиранина са влашћу господара домаћинства (*Pol.* III 10, 2). То подразумева да тиранин има апсолутну власт над судбином његових поданика. Поданички положај никако није могао бити мио слободољубивим Грцима.⁶²

Али, поред почетне ненаклоњености монархији, тиранида се суочава и са проблемом легитимитета. Човек који је приграбио тираниду могао је полагати наде на сопствену

⁵⁷ Тукидид изузима сицилијске тираниде (I 17).

⁵⁸ Неодређеност појма или непостојање ограничења власти може бити један од предуслова за поседовање власти апсолутистичког карактера.

⁵⁹ Такве магистратуре очувале су извесна судска и религијска овлашћења, али нису имале већи политички значај. Репрезентативан пример представљају атинска магистратура архонта басилеуса или коринтска магистратура басилеуса.

⁶⁰ Картагинска опасност налагала је консолидовање власти у грчким полисима на Сицилији, што се одлично примећује током историје Сиракузе. Економски просперитет Египта који је добрим делом зависио од одржавања система канала у сливу Нила стајао је у директној корелацији са постојањем снажне, односно немоћне централне власти. Римска магистратура диктатора омогућавала је појединцу поседовање изванредних овлашћења ради решавања горућих питања у држави.

⁶¹ Овај став одражен је у Исократовом памфлету упућеном Филипу II Македонском. Изјавио је да је оснивач македонске краљевске куће напустио Аргос и отишао у северне варварске земље јер је знао да неће успети да успостави басилеју међу Грцима (*Phil.* 107). Реч *μόναρχος* је неутралног значења код Аристотела. Солон и Теогнид виде монарха као злог, готово налик тиранину (*Edmonds, Elegy and Iambus* I fr. 9; *Thgn.* 52).

⁶² Аристотел такође није наклоњен басилеји која одговара вештини вођења домаћинства.

способност, харизму или популарност (стечену опет сопственим трудом), али његов наследник (син или више њих) није могао рачунати на то, јер у односу на оца не може нужно показати своје квалитете који би му прибавили макар део популарности.⁶³ Неписано правило гласи да тиранида у другој генерацији постаје неомиљена, или чак омражена. Временом, тиранин постаје омражен у тој мери да ако и успе да преда власт свом наследнику, онда су шансе наследника за одржањем на власти утолико неизвесније. Овакав став подупире делфијско пророчанство за Кипсела:

„Пресрећни човече, што сад у храм мој ступио јеси,
Кипселе, Еетијонов сине, владару Коринта славног,
И ти и синова твојих синци, али не и синови њини“.⁶⁴

Извесни тирани покушали су да прибаве себи легитимитет. Клистен је учествовао у I Светом рату и дао допринос ослобођењу Делфа од Кришана. Поред тога, тирани су богато даривали светилишта у Делфима и Олимпији. Надали су се да ће тиме њихова власт добити божанску санкцију.

Тирани су могли преузети власт на разне начине, али оно што им је свима заједничко јесте аристократско порекло и истакнути положај у држави пре освајања власти. Главни проблеми тираниде били су непостојање легитимитета власти и усађени отпор грађана према тираниновом изванредном положају у држави. Аутократски начин управе у пракси значио је негирање постојећег устава полиса. Ипак, неки тирани, попут Писистрата, нису укидали устав и чак су га се придржавали. Извесни тирани владали су уз помоћ силе што их је учинило омраженим. Положај њихових наследника био је тежи, а могућност за обарањем тираниде утолико већа.

⁶³ Како МекГлу примећује, претендовањем на посебну власт аутократског типа, тиранин аутоматски потписује пресуду за наследника која гласи да таква власт не може бити пренесена и поновљена (*Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 5).

⁶⁴ Hdt. V 92. Превод је од Милана Арсенића.

II поглавље

Грчки полис и настанак тираниде

Како бисмо боље разумели околности VII века п.н.е. у којима се тиранида јавља, кратко ћемо се осврнути на друштвене и политичке промене које су се збивале у хомерском добу и касније. Разарањем микенских центара урушила се организација дворца и краљеви нису имали начина да одрже пређашњи утицај. Аристократија временом преузима власт од краљева, негде раније а негде касније. Атинске прилике више су осветљене од осталих и за првог доживотног архонта можда је био изабран Акаст из породице Медонтида.⁶⁵ Ако су постојали, остаци краљевске власти били су оличени у магистратури басилеуса са суженим овлашћењима. Почетком архајског доба на челу државе су углавном племићке олигархије чији се положај заснивао на пореклу и земљишном поседу. Аристократија влада посредством изборних магистрата и олигархијског већа. Важно је истаћи да се у овим временима постепено формира и концепт грчког полиса.

Систем родовског уређења такође представља важан фактор који одређује друштвено-економске односе архајске Грчке. Укратко, угледни и моћни аристократски родови имали су највише утицаја на прилике у држави. Рекли смо да власт држи олигархија (племство унутар племства), а како би неко учествовао у власти, морао је бити у крвном сродству са угледним породицама. У пракси, то значи да процентуално мали део становништва (олигарси) диктира услове и утиче на судбину већине грађана полиса – аристократија има монопол над политичким и економским ресурсима државе. Кроз време, демос (већина) увиђа дисбаланс и тежи да оствари повољнија политичка и економска права. Незадовољство народа приметно је у очуваним наративним изворима. Захтеви за записивањем закона представљају још један вид народног огорчења. У оваквом друштвено-историјском контексту први пут се јављају тираниде, почевши од средине VII века п.н.е.

Једно од горућих питања грчког полиса архајског доба јесте проблем мањка земље. Наиме, већи део земље био је у власништву богате мањине.⁶⁶ Један од узрока архајске колонизације био је управо недостатак земље за све грађане. Ипак, проблем тиме није био решен, с обзиром на то да се број становника у Грчкој повећавао.⁶⁷ Земљорадници који су поседовали земљу често би западали у дугове због лошег квалитета земљишта које су обрађивали. Стога, многи би били принуђени да заложу посед код богатих аристократа или да раде као најамни радници. Важност аграрног питања лежи у томе што су тирани

⁶⁵ Аргумент да је Акаст био први архонт епоним заснован је на чињеници да су потоњи архонти полагали заклетву да ће обављати службу исто као Акаст.

⁶⁶ Иако не располажемо статистиком, можемо претпоставити да је око 20% људи поседовало 80% земље (Паретов принцип дистрибуције) у једном полису. Cf. Pomeroy, *A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society, and Culture*, 68-69.

⁶⁷ Тукидид сматра да је један од главних узрока колонизације био дефицит обрадиве земље у односу на увећани број становника.

могли стећи подршку народа обећањем да ће извршити прераспodelу земље. И заиста, након Писистрата аграрно питање више не представља проблем у Атини.⁶⁸

Премда економски самостални, људи из средњег слоја (добростојећи земљорадници, занатлије, трговци) били су незадовољни јер нису уживали политичка права која су олигарси-аристократе присвојили за себе. Значај средњег слоја порастао је у VII веку п.н.е. када грчку војску претежно чине хоплити који су се самостално наоружавали. У фаланги разлике у пореклу и богатству не играју никакву улогу. Пошто се грађани из средњег слоја излажу опасности у име полиса, природно би било да и они имају одређен удео у власти. Људи из средњег слоја стога су доводили у питање монопол олигарха над политичким правима у полису.

Друштвени контекст тираниде је следећи: полисом суверено владају олигарси-аристократе и због тога су остали грађани незадовољни јер су искључени из власти. Тиранин је по правилу аристократа који је искористио прилику да приграби врховну власт за себе. Како би то постигао, морао је имати подршку у полису.⁶⁹ Долазимо до питања на кога се тиранин могао ослањати уочи доласка на власт. У свом табору могао је окупити извесне аристократе са којима је био близак, али у начелу олигархијски начин владања представља сушту супротност тираниди.⁷⁰ Олигархија подразумева владавину више аристократа, а тиранин је један од њих, чија амбиција превазилази аспирације других олигарха и то га чини омраженим. Аристотелов тиранин окарактерисан је као демагог, шампион мноштва. Међутим, сматрам да тиранин није у народу налазио главни ослонац приликом освајања власти. Значајнији фактор били су управо људи из средњег слоја – економски самостални хоплити које олигарси нису могли контролисати. Тиранин није морао уживати њихову директну подршку, већ су њихова прећутна сагласност и неподржавање угрожених олигарха били довољни за успешан обрачун тиранина са владајућим аристократама.

Ипак, треба имати на уму да фрагментарност изворног материјала поред основних црта не допушта детаљну и методолошки засновану реконструкцију друштвено-политичких услова у којима се тиранида јавља. Међутим, сигурно је да се тиранида јавља у тренутку када је у полису присутно опште незадовољство усмерено против политичке и економске доминације олигарха. Тиранин се уздао у подршку незадовољних, била она прећутна или директна и то је могао прибавити обећањима, испунио их он након доласка на власт или не.

⁶⁸ У науци је углавном прихваћен став да је Солон решио део аграрног питања у Атини, али није извршио прераспodelу земље. Чини се да је то урадио тек Писистрат.

⁶⁹ Постоје случајеви у којима је тиранин уживао подршку ван полиса, али онда говоримо о изузетку пре него правилу (Килонов случај у Атини).

⁷⁰ Раздор међу олигарсима могао је допринети појави тираниде. Политичке фракције обрачунавале су се оружјем и уносиле су немир у полису. Тиранин је могао иступити као личност која ће повратити мир у држави.

III поглавље

Тирани на Пелопонезу

Неки од првих грчких тирана појавили су се на Пелопонезу. Тираниде које ћемо размотрити јесу оне у Аргосу, Коринту, Сикиону и Мегари. Успостављене су око средине VII века п.н.е. и постојале су истовремено, негде дуже а негде краће.

Аргос

Треба истаћи да тиранида у Аргосу представља посебан случај. Чини се да је у овом случају тиранин првобитно био краљ. Поред тога, извори су контрадикторни по питању хронологије Фидона. Три главна извора за тираниду Фидона у Аргосу јесу Херодот, Ефор и Аристотел.

Фидонова владавина

Када излаже списак просаца Агаристе, ћерке сикионског тиранина Клистена, Херодот спомиње извесног Леокеда из Аргоса. У наставку, укратко помиње и његовог оца, аргивског тиранина Фидона (VI 127). Наводи да је то онај Фидон који је установио систем мера и тежина на Пелопонезу и који се „јакко замерио свим Хеленима“ јер је лишио Елиђане председавања над Олимпијским играма, након чега их је сам организовао.⁷¹

Аристотел представља Фидона као пример раних тирана који су стекли тиранску власт првобитно имавши наследну краљевску власт.⁷² Тиме су превазилазили ограничења традиционалне басилеје.⁷³ Аристотел сматра ову врсту тираниде старијом од оне коју држе тирани-демагози. Такође, знамо да је Аристотел у изгубљеном *Уставу Аргиваца* писао о Фидоновим мерама.⁷⁴

Ефоров извештај, очуван код Страбона, пружа више информација о Фидону. Страбон говори о Фидону у контексту ране историје Олимпије.⁷⁵ Наиме, Фидон из Аргоса, Теменов потомак у десетом колену, прекршио је свети мир Елиђана. Наводно, Фидон је превазишао све остале савременике по моћи повративши „Теменово наслеђе“. Прекинуо је хегемонију Спартанаца на Пелопонезу што их је подстакло да са Елиђанима склопе савез против Фидона. Изумео је систем мера и тегова.⁷⁶

⁷¹ Коив сматра да је Херодот вероватно знао више о Фидону. За сврху овог пасуса је желео да каже само најбитније о њему, с обзиром на то да га помиње успут (Köiv, *Ancient Tradition*, 239).

⁷² Arist. *Pol.* V 8, 4.

⁷³ Аристотел мисли на басилеју коју су Теменови потомци држали у Аргосу.

⁷⁴ Arist. fr. 480 Rose. Коив наводи да из *Устава атинског* (10, 2) сазнајемо „да је (Аристотел) веровао да су ове мере пореметиле стандардне мере тежине“ али не води рачуна о томе да *Устав атински* вероватно није Аристотел написао (Köiv, *Ancient Tradition*, 234).

⁷⁵ Ephor. *FGrH* 70 F 115 = Strab. VIII 3, 33.

⁷⁶ Један фрагмент Ефора који Страбон цитира каже да је Фидон први ковао новац од сребра и то на Егини (Ephor. *FGrH* 70 F 176 = Strab. VIII 6, 16). Исказ да је први ковао новац можемо одбацити, али на основу

Осим хронологије, извештаји писаца о личности Фидона делују усаглашени. Он је моћан и амбициозан владар који је успоставио систем мера назван по њему.⁷⁷ Херодот назива Фидона тиранином, али смо већ видели да се појмови *τύραννος* и *βασιλεύς* код њега користе као синоними.⁷⁸ Аристотел уједињује идеју Теменове басилеје и тираниде. Сматрам да би следећи Херодотов и Ефоров искази могли бити доказ да је Фидон заиста „преобратио“ басилеју у тираниду. Фидон се „замерио свим Хеленима тиме што је протерао елејске судије из Олимпије и што је сам организовао олимпијске утакмице“ (Hdt. VI 127).⁷⁹ Ефор наводи да је Фидон „превазишао своје савременике по моћи“ и да је освојио велики део Пелопонеза (Ephor. *FGrH* 70 F 115 = Strab. VIII 3, 33). Обојица виде Фидона као личност која је склона превазилажењу постојећих ограничења (*ὑβρις*).⁸⁰

Што се тиче датовања Фидонове владавине, извори су противречни. Фидон је за Ефора десети потомак Темена, што би значило да је Фидон живео око 800-770. године п.н.е.⁸¹ Традиција са Парског Мермера смешта га 100 година раније (око 900-870. године п.н.е.).⁸² Херодот помиње Фидона као оца просца Агаристе, ћерке Клистена из Сикиона (око 570. године п.н.е.). Николај из Дамаска наводи да је Фидон погинуо у Коринту приликом грађанских сукоба, али није јасно да ли мисли на аргивског Фидона (*FGrH* 90 F 35). То је могао бити и коринтски законодавац Фидон, али и аргивски тиранин, за кога је познато да је имао намере да покори Коринт. У науци је углавном прихваћена претпоставка да Фидона треба датовати у VII или рани VI век п.н.е. Ако је Фидон живео у VIII веку п.н.е. онда тешко да његову владавину можемо називати тиранидом.⁸³ О Фидону знамо мало тога и зато мислим да његову тираниду треба посматрати пре као изузетак од правила него као основу за извођење закључака о осталим архајским тиранима.

Коринт

Пре Кипселовог успостављања тираниде Коринтом влада моћни род Бакхијада. Погодан географски положај омогућио је Коринту да од VIII века п.н.е. постане један од најнапреднијих грчких полиса. При крају VIII века п.н.е. основане су колоније Коркира и

извора стиче се утисак да је Фидон држао Егину. Дорску Егину, према уверењу Грка, основали су Аргивци из Епидаура и стога је сматрана делом „Теменовог наслеђа“.

⁷⁷ За детаљнију расправу о Фидоновом наводном ковању новца и мерама в. Kōiv, *Ancient Tradition*, 245-247.

⁷⁸ Очувани фрагменти Ефора посматрају Фидона као наследника Теменове басилеје, али није немогуће да га је на неком другом месту назвао и тиранином.

⁷⁹ ὑβρίσαντος μέγιστα δὴ Ἑλλήνων πάντων.

⁸⁰ Његова арогантност огледа се у томе што је прекршио неповредивост територије Елиде, коју су управо његови преци Хераклиди били установили. Додао бих да би и његово прекорачење традиционалних краљевских овлашћења, такође потекла од Хераклида, могло бити други аспект Фидонове наводне обесности. За виђење грчких писаца о обесности месенских и аргивских владара, наспрот спартанском поштовању традиционалне краљевске власти в. Kōiv, *Ancient Tradition*, 243.

⁸¹ Међутим, ни датум за Темена није потпуно сигуран. Паусанија такође датује Фидона у VIII век п.н.е. (VI 22; в. Kōiv, *Ancient Tradition*, 248; 256).

⁸² Ово датовање вероватно потиче од наводне информације да је Фидон био брат Карана, оснивача Македонске државе. Тај датум је померен рано у прошлост ради престижа.

⁸³ Kōiv, *Ancient Tradition*, 248. За детаљнији увид у научну расправу о Фидиној хронологији в. Kōiv, *Ancient Tradition*, 256.

Сиракуза (око 734. п.н.е.).⁸⁴ Поред оснивања колонија, контрола над Истамском превлаком била је главни фактор који је допринео томе да Коринт постане важан трговачки центар, повезујући матичну Хеладу са новооснованим колонијама.⁸⁵ Коринтска керамика била је распрострањена на југу Апенинског полуострва, Сицилији и на ушћу Оронта у Сирији.⁸⁶

Приметно је да су Бакхијади допринели економском развоју Коринта.⁸⁷ Како Страбон наводи, наплаћивали су високе царине у Коринту и на Истамској превлаци (VIII 6, 20). Тукидид каже да је Коринт играо битну улогу у поморству VII века п.н.е. (I 13).⁸⁸

Бакхијади су засебан род који је генерацијама држао монопол над влашћу у Коринту. То су постигали браковима које су склапали искључиво унутар свог рода и држањем највиших магистратура у полису.⁸⁹ Бакхијади су били племство унутар племства и поседовали су највећи и најбољи део земље, док је осталим аристократама преостало мање плодан део на периферији полиса.⁹⁰

Коринт почетком VII века п.н.е.

Околности уочи Кипселовог преузимања власти сугеришу да је владавина Бакхијада при крају била уздрмана. Са спољнополитичког становишта нису били у стању да постижу успехе као раније. Почетком VII века п.н.е. изгледа да се одиграо погранични сукоб између Коринта и Мегаре. Мегаране је предводио Орсип и његов епитаф наводи како је повратио део пограничне земље коју су Коринћани били преотели.⁹¹ Такође, Коринт је изгубио контролу над Коркиром и није успео да је поново успостави. Поморска битка која се одиграла 664. године п.н.е. потврдила је самосталност Коркире од Коринта.⁹² Поред тога, Бакхијади нису успели да спрече пораст утицаја Аргоса. Извесно је да су наведени неуспеси допринели томе да Коринћани омрзну Бакхијаде и сматрају их неподесним за управљање полисом.

Што се тиче прилика унутар полиса, о неједнакостима по питању расподеле земљишта сведочи Аристотелов помен законодавца Фидона из Коринта који је предлагао да број

⁸⁴ Оикист Коркире био је Херсикрат, а Сиракузе Архија. Обојица су били из рода Бакхијада.

⁸⁵ Thuc. VI 3, 2; Strab. VI 2, 4.

⁸⁶ Налази коринтске грнчарије изузетно су бројни и не допуштају тврдњу да између метрополе и колонија није било значајнијих трговачких веза (в. Pleket, *The Archaic Tyrannis*, 33). Контакти Коринћана на истоку посведочени су присуством источњачког утицаја на протокоринтски стил грнчарије.

⁸⁷ Водили су колонизацију која је између осталог служила као вентил који је служио власти да се ослободи дела политичких противника.

⁸⁸ Просперитет овог полиса доводи у везу са повољним географским положајем и повећаном поморском активношћу тог доба.

⁸⁹ Hdt. V 92.

⁹⁰ *A Companion to Archaic Greece*, 102. Cf. Hdt. V 92; Diod. Sic. VII 9, 1ff.; Paus. II 4, 5 и V 18, 7.

⁹¹ Hicks and Hill, *A Manual of Greek Historical Inscriptions*, no. 1. Очувани епитаф потиче из римског царског периода али то је вероватно копија много ранијег оригинала.

⁹² Тукидид наводи да је ово најстарија поморска битка за коју зна (I 13). Нажалост, не наводи више детаља око битке нити њен исход. Тукидид је посматра у контексту повећане поморске активности тог доба и закључује да су Бакхијади изгубили контролу над Коркиром.

грађана треба одржавати истим (*Pol.* II 3, 7).⁹³ У првој половини VII века п.н.е. хоплитски начин борбе постаје устаљен. С обзиром на спољнополитичке изазове, Коринћани су били принуђени да набаве паноплију и ратују чешће него иначе. Грађанима је то представљало додатан економски напор који је допринео незадовољству владавином Бакхијада. Ипак, грађани који су били хоплити сигурно су ојачали свест о сопственом значају у полису.

Кипселово успостављање тираниде и владавина

Очувана су два главна извештаја о Кипселовом успостављању тираниде: (1) Херодотов и (2) извештај који се среће код неколицине извора и који преко Ефора води до Николаја из Дамаска. Херодот је ненаклоњен Кипселу⁹⁴, док други извештај описује Кипсела у позитивном светлу, али његовог сина Перијандра не.

Приповест о Кипселовом освајању власти Херодот излаже преко говора коринтског изасланика који има циљ да убеди Спартанце у негативан карактер тираниде. То чини излагањем владавине Кипсела и Перијандра у Коринту (V 92-95).

Херодот даје кратак преглед ситуације у Коринту уочи успостављања тиранске власти, о чему смо већ говорили. Међутим, антички аутори имају тенденцију да значајне догађаје посматрају као углавном повезане са истакнутим појединцима. Уз догађаје често наводе посебне анегдоте.⁹⁵ Тако Херодот наводи традицију о Кипселовом рођењу. Наиме, Лабда из рода Бакхијада била је принуђена да се због хромости уда за човека ван рода јер је ниједан Бакхијад није желео узети за жену. Оженио ју је Еетион, пореклом Лапит. У којој мери је хромост могла бити изговор за Бакхијаде да одбаце Лабду? Можда су свесно желели да се повежу са другим утицајним аристократама, попут Лапита из Тесалије. Међутим, будући да порода није било, Еетион се запутио пророчишту у Делфима и добио следећи одговор:

„Нико ти, Еетијоне, част не одаје по заслуги твојој.
Лабда у себи носи и родиће округлу стену,
што на владаре пашће и казнити Коринт ће тада“.

Херодот потом наводи још једно слично пророчанство које су добили Бакхијади:

„На стени у гнезду орао лежи и крвожедног лава
излећи он ће, а овај ће многим колена сломит’.
О томе размис’те добро, људи из Коринта ви,

⁹³ Бакхијад Филолај предлагао је ограничење наталитета како би обезбедио баланс између броја клерова и грађана (*Arist. Pol.* II 9, 6). Додуше, овакву меру предложио је у Теби, али је могао бити инспирисан стањем које је било присутно у Коринту.

⁹⁴ „Перијандар је, додуше, испочетка био блажи од оца, а кад је преко изасланика дошао у додир са милетским тиранином Тразибулом, постао је још много крволочнији и од самог Кипсела“ (V 92).

⁹⁵ На пример, Тукидид важи за писца који више значаја придаје реалним односима које стварају политичка и економска моћ или друштвене прилике.

што крај Пирене лепе и брдовитог Коринта јесте!“⁹⁶

Друго пророчанство било им је објављено пре првог које Херодот наводи. Тада им није био јасан његов смисао, али пошто су дознали за пророчанство саопштено Еетиону, одлучили су да убију дете. Послали су десет људи који су се договорили да то учине хладнокрвно. Али, када је Лабда показала дете на њихов захтев, сажалили су се и нису му наудили. На излазу су се посвађали и одлучили да се врате и изврше наређење. Међутим, Лабда је то чула и сакрила новорођенче у ковчег (κυψέλη – по томе је Кипсел добио име – у питању је етиолошки мит) и тако му спасла живот.

Херодот даље износи како је Кипсел, сада већ одрастао, добио следеће пророчанство у Делфима:

„Пресрећни човече што сад у храм мој ступио јеси,
Кипселе, Еетијонов сине, владару Коринта славног,
и ти и синова твојих синци, али не и синови њини“.⁹⁷

На крају, Херодот не наводи начин на који је Кипсел дошао на власт нити говори о његовој владавини. Само додаје да је „многе Коринћане протерао из земље, многима отео новац, а још више их је убио. Владао је око тридесет година и умро је лепом смрћу, те га је наследио син Перијандар и преузео тиранску власт“.

Што се тиче другог извештаја о Кипселовом успостављању тираниде, више је пажње посвећено начину на који је Кипсел оборио Бакхијаде. Ефоров извештај очуван је у фрагментима код Николаја из Дамаска (*FGrH* 90 F 57, 1-8). Након описа чудесног преживљавања детета, извор каже да је Кипсел послат ван Коринта. По повратку је стекао значајну популарност због сопствене врлине и изабран је за полемарха. Иако је ово магистратура војног карактера, обавештени смо само о цивилним функцијама које је обављао. Наиме, Кипсел је био омиљен јер је, за разлику од претходника, био благ и правичан према дужницима и одбијао је да их ставља у окове. Међутим, према Николајевом извештају, Кипсел није оборио Бакхијаде као вођа незадовољног демоса, већ завером уз помоћ других аристократа.⁹⁸ Након тога, многи Бакхијади били су побијени, док су други протерани. Кипсел је позвао натраг протеране противнике Бакхијада. Запленио је имовину Бакхијада. Закључак је тај да је Кипсел владао умерено, без телесне страже и зато су га Коринћани поштовали.

Како је то често својствено Херодоту, мит о Кипселовом рођењу испреплетан је изванредним елементима. Одбацивање Лабде повезано је са идејом освете коју Кипсел тек

⁹⁶ Hdt. V 92. Превод Милана Арсенића.

⁹⁷ Превод Милана Арсенића.

⁹⁸ Када говори о начинима на који тирани долазе на власт, Аристотел сврстава Кипсела међу тирани који су претходно били демагози (*Pol.* V 8, 4).

треба да спроведе.⁹⁹ Даље, присутан је мотив случајног, готово чудесног преживљавања новорођенчета из сажаљења убица.¹⁰⁰

У пророчанствима која Херодот наводи, Кипсел је приказан као осветник који ће повратити правду и исправан поредак у Коринту.¹⁰¹ Поред тога, пророчанства су му наклоњена и стиче се утисак да Делфи подржавају Кипсела у својој намери. Наравно, ова пророчанства морала су настати након Кипселовог доласка на власт и врло је могуће да имају везе са намером тиранина да прибави легитимитет. Рекао бих да самом Кипселу није нужно био потребан легитимитет, с обзиром на то да је владао без телесне страже, што значи да су га грађани подржавали. Мислим да је Кипсел желео обезбедити легитимитет за свог наследника, јер је знао да ће имати више потешкоћа да сачува власт. Ако се вратимо на друго пророчанство које Херодот наводи, приметимо да је животиња која је излегла лава¹⁰² (Кипсела) орао. Орао је Зевсова животиња, а за хомерске краљеве је постојало уверење да их лично Зевс поставља за владаре. Ако су ова пророчанства потекла од Кипселових присталица¹⁰³, чини ми се да она онда говоре о легитимитету тиранина. Односи Делфа и Кипсела сигурно су били добри. Кипсел је богато даровао Делфе и подигао је ризницу (Hdt. I 14; Plut. Mor. 164a; Paus. X 13, 5).¹⁰⁴ На тај начин, Кипсел је представљао себе као посредника између Коринћана и панхеленских светишта.

Међутим, постоји историјска димензија када говоримо о краљевима у Коринту. Наиме, Бакхијади су постепено успели да истисну традиционалне краљеве и њихову власт су свели на изборну магистратуру бацилеуса коју су они сами држали (траје једну годину).¹⁰⁵ Николај из Дамаска наводи да је Кипсел при освајању власти убио Бакхијада Патроклида који је био на положају бацилеуса (FGrH 90 F 57, 6). Стога, Кипсел је могао

⁹⁹ В. А. *Companion to Archaic Greece*, 103. Херодот је познат по укључивању мотива освете за претходна дела кроз своје *Историје*. За поређење Кипсела са котрљајућим каменом (ὀλοοίτροχος) в. McGlew, *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 65.

¹⁰⁰ Едип преживљава на исти начин (Soph. OT 1178-1181). Херодот наводи сличну ситуацију за Кира II Великог (I 112) а Диодор за Гелона (X 29, 1).

¹⁰¹ Мотив освете за обесност (ὑβρις) чест је у грчкој литератури и осветник је углавном извршитељ божанске правде. В. Thgn. 39-40, 52; Aesch. Pers. 828; Eum. 273.

¹⁰² Мотив лава у литератури: Hdt. V 56, VII 131; Aesch. Ag. 717-736. Такође, приметна је сличност између имена Етион и орла (ἀετός).

¹⁰³ У науци се среће став да је друго пророчанство непријатељски настројено према Кипселидима и приписано је њиховим непријатељима, али то ми не делује убедљиво (в. McGlew, *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 64, n. 24 и Andrewes, *The Greek Tyrants*, 48). МекГлу види и прво пророчанство као ненаклоњено Кипселу, али ми аргументација не делује убедљиво. Котрљајући камен у литератури подразумева вид казне која, у типично архајском маниру, затиче свакога, чак и невинне. Суровост стога треба да представља аргумент који су Кипселови противници употребили да га омаловаже. Недостатак ове аргументације јесте чињеница да је Кипсел у Коринту остао упамћен као позитивна личност, како због опхођења пре доласка на власт, тако и током владавине. Поред тога, да ли је просечни Коринћанин могао бити упознат са дубљим значењем котрљајућег камена из литературе? Ситуација је била таква да је било очигледно ко ће бити жртва Кипселове освете – Бакхијади. Такође, пророчанство каже да Кипсел треба да „исправи ствари у Коринту“. Иако то може подразумевати кажњавање, овакав суд тешко да би могао бити приписан Кипселовим противницима.

¹⁰⁴ Поред тога, слао је дарове и Зевсу у Олимпији.

¹⁰⁵ Диодор (VII 9) и Паусанија (II 4) за ову магистратуру користе термин *πρότασις*.

иступати као обновитељ краљевске власти у Коринту и није немогуће да су га следбеници посматрали у том светлу.

На кога се Кипсел ослањао приликом обарања Бакхијада? Аристотел сврстава Кипсела у тираније који су били демагози, али не образлаже свој избор (*Pol.* V 8, 4). Аристотелов исказ стоји у супротности са традицијом очуваном код Николаја која каже да је Кипсел деловао у оквиру аристократских кругова. Склон сам да поверујем да се истина налази негде између: Кипсел је као полемарх стекао популарност у народу, али је за тренутак преузимања власти вероватно морао имати конкретнију подршку утицајних Коринћана. И једне и друге повезивало је заједничко незадовољство Бакхијадама.

У науци се расправља о судбини заплете имовине Бакхијада. На основу Николајева терминологије, извесни научници предложили су тезу да је имовина подељена како међу народом, тако и међу аристократама.¹⁰⁶ Кипсел током своје владавине вероватно није извршио прераспodelу земље нити је спроводио значајније мере по питању економске или друштвене реформе.¹⁰⁷ Оснивање нових колонија под Кипселидима сугерише да је број становника био превелики за расположиву површину земље у Коринту.

Кипсел је заслужан за ширење коринтског утицаја у северозападној Грчкој. Основао је колоније Леукаду, Анакторион, Амбракију и Епидамнос. У колонијама су у интересу метрополе управљали чланови Кипселове породице. Један од разлога за оснивање ових колонија могла је бити жеља тиранина да поврати утицај на Коркири, која се претходно одметнула од Коринта. Могуће је да се Коркира првобитно успротивила оснивању ових колонија.¹⁰⁸ Међутим, изгледа да су се односи Коринта и Коркире побољшали, будући да су оба полиса учествовала у оснивању Епидамноса.

Перијандрова владавина

Перијандар је наставио очеву политику оснивања колонија. Никле су колоније Аполонија на обали Јонског мора и Потидеја на полуострву Халкидику. На тај начин су тирани ојачали економски утицај Коринта на поморском правцу ка Италији и Сицилији, али и на северу Егеја.¹⁰⁹ За разлику од Кипсела, извори доносе више информација о политичким дешавањима у доба Перијандрове власти.

Од две традиције које су очуване о Перијандру, она која га приказује у негативном светлу дефинитивно је присутнија у изворима. Херодот преноси традицију која Перијандра види као човека склоног испадима, попут инцеста и некрофилије (V 92; cf. *Diog. Laert.* I 7, 96).¹¹⁰ Једна од главних његових карактеристика је осветољубивост. Како

¹⁰⁶ B. Will, *Korinthische: Recherches sur l'histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres médiques*, 477-481 и De Libero, *Die archaische Tyrannis*, 143-144.

¹⁰⁷ A Companion to Archaic Greece, 103.

¹⁰⁸ B. Tod, *GHI* I, 2. Епитаф помиње битку која се водила код реке Арахта.

¹⁰⁹ Andrewes, *The Greek Tyrants*, 50.

¹¹⁰ Сматрам да је прича о некрофилији тенденциозна. Контекст у коме је поменут је следећи: на седници Пелопонеског савеза коринтски изасланик Сокле убеђује Спартанце како је тиранида лоша ствар, како би их одвратио од враћања Хипије на власт у Атини. То чини излагањем о тираниди у Коринту. Последњи аргумент Сокла о негативности тираниде јесте управо препричавање приче о некрофилији Перијандра.

Диоген Лаертије наводи, у нападу беса је убио своју жену Мелису а да није проверио клевете о превари (I 7, 95; cf. Hdt. III 50). Мелиса је била ћерка Прокла, тиранина у Епидауру. Прокле је упитао унук да ли знају ко им је убио мајку, што је млађи Ликофрон примио к срцу. Након тога није разговарао са оцем, због чега га је Перијандар протерао (Hdt. III 50). Од старијег је сазнао да је Прокле одговоран за то, након чега је Перијандар војском заузео Епидаур и заробио свог таста (Hdt. III 52). Даље, Херодот наводи Ликофронове патње за које је био одговоран његов отац (III 51-53). На крају, Ликофрон трагично страда кривицом Коркирана, након чега Перијандар одлучује да их казни.¹¹¹

Међутим, постоји и традиција која је мање присутна у изворима и која Перијандра описује као промућурног владара. Током његове владавине Атињани и Митилењани су се спорили око поседовања Сигеја на Хелеспонту. Коринтски тиранин се јавља као арбитар у спору и одредио је да свако задржи оно што је имао (Hdt. V 94-95) – Атини је остао Сигеј. Перијандар је наводно био пријатељ са милетским тиранином Трасибулом. Херодот наводи чувену анегдоту о класју, те додаје да је Трасибулов савет подстакао Перијандра да постане окрутан.¹¹² Прва асоцијација на чин одсецања истакнутог класја свакако може бити уклањање најистакнутијих људи, што Херодот и каже: „Што Кипсел није прогнао или побио, то је он (Перијандар) учинио“. Међутим, Џон Салмон предлаже теорију која каже да ова метафора означава успостављање једнакости.¹¹³ Главни аргумент за такву тезу је да Аристотел наведену анегдоту помиње уз остракизам, чија је сврха да обезбеди једнакост међу грађанима у демократији (*Pol.* III 8, 2-4). На крају, Перијандар је убројан међу Седам мудраца.¹¹⁴

Многи грађевински подухвати приписани су Перијандру, попут градње храмова и покушаја прокопавања канала кроз Истам (*Diog. Laert.* I 7, 99).¹¹⁵ Међутим, то није било изводљиво и зато је направљен поплочани пут преко кога се превлаче бродови – *δίολκος*. Чини се да је Перијандар у Коринту тежио да ограничи утицај других аристократских породица. Наводно, забранио је јавна окупљања и покушао је ограничити приступ градском центру.¹¹⁶

Прича се не налази случајно на последњем месту у низу наведених „недела“ тиранина, јер аргумент који је наведен на крају обично треба да послужи као најјачи у убеђивању друге стране да промени мишљење.

¹¹¹ Херодот наводи да је послао 300 синова најугледнијих Коркирана Алијату у Сард да их кастрира (III 48-49).

¹¹² Hdt. V 92. Аристотелова верзија анегдоте међутим замењује улоге: Трасибул је тај који тражи савет за владање од Перијандра (*Pol.* III 8, 3 и V 8, 7). Мотив уклањања класја које штрчи јавља се и у римској историји, такође у вези са личношћу коју је традиција упамтила у лошем светлу – Тарквиније Охоли, последњи римски краљ (*Tit. Liv. Ab urbe cond.* I 54).

¹¹³ *The development of the polis in archaic Greece*, 32. За расправу о учинку тиранида у вези са успостављањем једнакости у полису в. цело поглавље (стр. 32-39).

¹¹⁴ Постоји теорија која каже да мудрац није тиранин Перијандар, већ потпуно други човек. Диоген Лаертије наводи да Сотиион, Хераклид, Памфила и Неант тврде да постоји други Перијандар. Додаје и да је Аристотел сматрао да је мудрац уистину био тиранин Перијандар (I 7, 98-99). Платон не убраја тиранина Перијандра у своју листу Седам мудраца (*Paus.* X 24).

¹¹⁵ Перијандар је прокопао канал на уској превлаци на полуострву Леукади и тако је учинио острвом.

¹¹⁶ Cf. *Arist. Pol.* V 8, 7. Ако наведене мере заиста јесу постојале, онда оне морају бити одраз Перијандровог напора да очува власт од противника (*Ephor. FGrH* 70 F 179; *Nic. Dam. FGrH* 90 F 58, 1).

Двор Перијандра, попут дворова других тирана, окупљао је уметнике.¹¹⁷ Херодот преноси анегдоту о Ариону, према коме је Перијандар правично поступио (I 23-24). Арион из Метимне био је према Херодоту најбољи свирач на цитри тадашњег доба (I 23). Додаје да је Арион изумео дитирамбе и први их писао, као и да је увежбавао дитирамрске хорове у Коринту. Дитирамб је саставни део Дионисовог култа, који током владавине Кипселида цвета у Коринту.

Након 40 и по година владавине, Перијандар умире природном смрћу и наслеђује га синовац Псаметих¹¹⁸ који влада само 3 године. Тиме се гаси владавина Кипселида. Поред податка да је постојала завера аристократа, извори готово ништа не говоре о томе како је оборена владавина Псаметиха. Тираниду је заменила владавина коринтских олигарха.¹¹⁹

Мислим да има смисла зашто постоје две традиције о Перијандру. Прво, традиција која га убраја међу Седам мудраца и карактерише као промишљеног владара сигурно мора бити заснована на реалним успесима који су испунили његову владавину (колонизаторска политика, арбитража за Сигеј, грађевински подухвати, освајање Епидаура¹²⁰). Друго, тиранида по правилу постаје неомиљена у другој генерацији, што је значило да је Перијандар био принуђен да се служи телесном стражом (Diog. Laert. I 7, 98). То је допринело непопуларности тираниде и стога је Псаметих имао слабе изгледе да влада дуже од 3 године. Анегдоте које наглашавају Перијандрове екстремне потезе не делују ми уверљиво, барем докле год не постоји још извора који би их потврдили. На уму треба имати контекст у ком Херодот излаже Перијандрову владавину – преко тенденциозног говора коринтског посланика Сокла (V 92). Перијандар је вероватно морао да се служи непопуларним мерама, што је могло пружити подлогу за преувеличавање његових карактерних особина.

Сикион

О тираниди у Сикиону знамо мање од тираниде у Коринту. Ортагорици су владали истовремено кад и Кипселиди. Тиранида је успостављена средином VII века п.н.е.¹²¹ и у традицији је остала упамћена по дугом трајању и умерености. Аристотел наводи да је тиранида у Сикиону трајала око 100 година и као главни разлог за то истиче умереност Ортагорида према својим поданицима. Премда су били тирани, Ортагорици су се у „многим стварима потчињавали законима“ (Pol. V 9, 21). Тиранин суштински није у обавези да се придржава постојећих закона, али на основу Аристотеловог исказа чини се

¹¹⁷ Херодот помиње једино Ариона, али то не значи да се на двору нису окупљали и други уметници. Такође, Диоген Лаертије наводи да је Перијандар написао једну дидактичку поему од око 2000 стихова (I 7, 97).

¹¹⁸ Име Перијандровог синовца уз покушај прокопавања канала кроз Истам одсликава Перијандрову заинтересованост за Египат.

¹¹⁹ Nic. Dam. FGrH 90 F 59, 4; 60, 1-2.

¹²⁰ И Аристотел одаје Перијандру признање као способном ратнику (Pol. V 9, 22).

¹²¹ B. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen* I, 27-33; 531-535.

да су Ортагорици одабрали да у што већој мери владају у складу са уставом полиса.¹²² Вероватно су били свесни да ће на тај начин избећи непопуларност међу грађанима.

Иако традиција релативно повољно памти сикионску тираниду, ипак неки извори преносе да тиранида Ортагорида стиже као казна за град, налик владавини Кипсела. Наиме, уочи Ортагориног доласка на власт, једном сикионском посланству у Делфима, било је речено да ће град трпети кажњавање од 100 година које ће спровести син од оног посланика који по повратку сазна да ће добити дете. У посланству се налазио кувар по имену Андреја који је добио сина Ортагору (Diod. Sic. VIII 24).¹²³ Време настанка пророчанства мора бити након обарања тираниде када Делфи више нису били наклоњени Ортагоридима. Извори сугеришу да Ортагора није имао угледно порекло, али да се истакао врлином.¹²⁴ Каријеру је започео као погранични стражар, а на крају је дошао до звања полемарха (FGrH 105 F 2).¹²⁵ Извори су потпуно тихи о начину на који је Ортагора преузео власт, као и о владавини његових наследника, можда због надмоћи тираниде у суседном Коринту.

Клистенова владавина

Извори најбоље осветљавају владавину Клистена (прва половина VI века п.н.е.). Аристотел наводи да је Клистен дошао на власт након Мирона.¹²⁶ Ефор даје замршен извештај који каже да је Клистен убио једног брата, док је другог планирао да уклони уз помоћ Кипселида.¹²⁷ Традиција је упамтила Клистена у вези са четири битна догађаја: I свети рат, сукоб са Аргосом, реформа сикионских фила и удаја ћерке Агаристе.

Клистен је учествовао у I светом рату (прва и друга деценија VI века п.н.е.) на страни Делфа, а против фокидског града Крисе.¹²⁸ Разлози за учешће били су стратешки и политички. Криса је била супарничка лука са друге стране Коринтског залива (до тад називаног Кришански залив). Са друге стране, у случају успешног завршетка рата, Делфи

¹²² У наставку ћемо размотрити у којој мери се то односи на Клистена.

¹²³ Плутарх наводи да казна стиже због недела које су Сикиоњани починили раније, у вези са трагичном смрћу Телетије. Додаје да је бог рекао Сикиоњанима да је „њиховом граду неопходан бич“ који је оваплоћен у тираниди Ортагорида (Mor. 553a-b). Плутарх посматра кажњавање у контексту излечења болести и стога сматра да је оправдано што бог понекад допушта владавину тирана над становништвом којем је потребно „исправљање лоших навика“.

¹²⁴ У науци се углавном скептично гледа на наводно неаристократско порекло Ортагоре. Ендруз сматра да је податак измишљен након пада тираниде када је пророчанство и настало и додаје да је Грцима било својствено да политичког противника омаловаже тако што ће му приписати неугледно порекло (*The Greek Tyrants*, 57; cf. De Libero, *Die archaische Tyrannis*, 179-205).

¹²⁵ Овај извор вероватно сеже до Ефоровог извештаја (*A Companion to Archaic Greece*, 104).

¹²⁶ Pol. V 10, 3.

¹²⁷ Nic. Dam. FGrH 90 F 61.

¹²⁸ Paus. X 37. Аристотел хвали Клистенову војничку способност (Pol. V 9, 21). Сматрало се да су Сикиоњани под Клистеном успели да покоре суседну Пелену. Са Аргосом је такође било војних сукоба, али без познатих резултата (*A Companion to Archaic Greece*, 104).

би били наклоњени Клистену, што представља битну ствар за легитимитет једног тиранина.¹²⁹

Када говоримо о односима Сикиона и Аргоса, онда треба поменути и причу о Адрастовим костима. Сикион је још од свог оснивања одржавао блиске везе са Аргосом. Клистен је изгледа намеравао да ослободи полис од утицаја Аргоса. Херодот преноси традицију о Клистеновим мерама усмереним против аргивског утицаја - у току рата са Аргивцима, забранио је рецитовање Хомерових епова јер се у њима величају дела Аргиваца (V 67). Поред тога, Клистен је покушао да уклони Адрастове кости из Сикиона. Адраст је био аргивски херој кога су Сикиоњани нарочито поштовали. Упитавши Питију да ли да избаци Адрастове кости из града, добио је одговор да је „Адраст краљ у Сикиону, а он обичан крвник“ (Hdt. V 67). Након тога, Клистен је од Тебанаца добио дозволу да донесе остатке хероја Меланипа, коме је у центру града подигао храм. Меланип је био Адрастов крвни непријатељ. Клистен је потом укинуо жртве и светковине у част Адраста и пренео их на Меланипа.¹³⁰ Такође, тиранин је наредио да се хорске песме, првобитно светковане у част Адраста, сада празнују у част Диониса.¹³¹

Посебно питање представља Клистенова промена имена постојећих дорских фила у Сикиону и научници имају различита мишљења.¹³² Имена трију традиционалних дорских фила – Памфили, Хилеји и Димани - тиранин је променио. Херодот наводи да им је Клистен дао погрдна имена: Хијати (Свињари), Онеати (Магарчари) и Хереати (Прасетари).¹³³ Поред тога, Клистен је филу из које је потицао назвао Архелаји („Вође народа“). Даље, Херодот каже да су се Сикиоњани служили овим именима још 60 година након Клистенове смрти.¹³⁴

Међутим, да ли су нова имена заиста схваћена као деградирајућа? Главни недостатак тезе о погрдним називима јесте чињеница да су се задржали чак 60 година по Клистеновој смрти. Штавише, ни Спартанци (такође Дорани!) нису осећали потребу да одмах врате стара имена, након што су оборили тираниду у Сикиону (шеста деценија VI века п.н.е.). Херодот примећује да Клистен из Сикиона и његов унук, чувени Клистен из Атине, имају једну заједничку ствар коју су спровели – обојица су извршили реформу фила (V 67). Али, Херодот не залази у дубљу расправу о сличностима, већ само додаје како му изгледа да се

¹²⁹ То се и догодило. Делфи су раније били наклоњени Кипселидима а ненаклоњени Клистену, док се након рата ситуација мења. Клистен је упамћен и као један од установитеља Питијских игара, први пут одржаних 582. године п.н.е. Подигао је и ризницу у Делфима – ризницу Сикиоњана.

¹³⁰ Делфи су осудили овај поступак. У ово доба (пре вођења I светог рата) Клистен не ужива подршку Аполоновог пророчишта. Поседовање костију одређеног митског хероја носило је посебан религијски и култни значај за Грке. Спартанци су током рата са Тегејом пронашли Орестове кости (Hdt. I 67-68), Атињани Тезејеве на Скиросу (Plut. *Thes.* 36; *Cim.* 8).

¹³¹ Диониса као божанство поштују сви друштвени слојеви. Тирани су често преко фаворизовања култа Диониса покушавали да стекну подршку народа.

¹³² B. Andrewes, *The Greek Tyrants*, 59; Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen I*, 29-32. За интерпретацију која доводи у питање диференцираност међу сикионским становништвом в. Welwei, *Die griechische Polis: Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit*, 82-84.

¹³³ V 68.

¹³⁴ Након тога су враћена стара дорска имена, а четврта фила је добила име по Адрастовом сину – Егијалеји.

атински Клистен у реформисању фила угледао на свог деду из Сикиона. Клистен у Атини је заправо збрисао утицај родовског уређења у политичком животу: нове филе формирао је према територијалном принципу, уместо старих фила сачињених на основу крвног сродства. Стога, можда је тиранин Клистен реорганизовао филе према занимањима која су претежно била заступљена, и тако умањио значај родовског уређења у Сикиону. Чини ми се да је та мера могла бити усмерена против аристократа, који су по правилу супарници сваког тиранина. Ова тиранинова мера могла би значити да је његова власт била уздрмана.¹³⁵ Такође, чини се да Аристотелов исказ о Ортагоридима као тиранима који се „у многим стварима потчињавају законима“ (*Pol.* V 9, 21) не важи и за Клистена, који је, како смо видели, спровео мере које су измениле стање у Сикиону.

Херодот преноси чувену анегдоту о удаји Клистенове ћерке Агаристе (VI 126-130). На основу великог броја најугледнијих просаца стичемо слику о моћи овог тиранина и везама које је одржавао са осталим угледним Грцима. Приметно је да се претежно јављају просци из западног дела хеленског света, али ниједан са источног Егеја. Ако узмемо у обзир да је Клистен ратовао против Крисе, онда можемо закључити да су његови политички и економски интереси били усмерени ка западу.¹³⁶ Из Атине су дошла чак два просца: Алкмеонид Мегакле и Хипоклид, који је био у сродству са Кипселидима. Сикион и Атина су традиционално били у пријатељским односима и није случајно што чак двојица просаца долази из Атине. Поготову не треба да чуди што је управо Мегакле изабран за младожењу. Атињани и Алкмеониди су учествовали на истој страни као Клистен у I светом рату.

Тиранида је трајала још неко време након Клистенове смрти (око 570. године п.н.е.). Наследио га је Есхин, али након Клистена мало тога знамо о тираниди у Сикиону. У шестој деценији VI века п.н.е. Спартанци су интервенисали и оборили тираниду.¹³⁷

Мегара

Теагенова тиранида у Мегари била је савремена тиранидама у Коринту и Сикиону.¹³⁸ Готово ништа поуздано не можемо рећи о начину на који је Теаген преузео власт. Извесно је да је био угледни аристократа, с обзиром на то да је удао ћерку за Килону, атинског еупатрида (*Thuc.* I 126). Аристотел сврстава Теагена међу тиране који су искористили политичке прилике да освоје власт. Како каже, народ је био огорчен на богате аристократе. Теаген је успео да наговори скупштину да му додели телесну гарду уз чију помоћ је убрзо преузео власт (*Arist. Pol.* V 4, 5; *Rh.* I 2). Борбу против аристократа отпочео је покољем њихових стада.¹³⁹ На основу постојећих извештаја чини се да је Теаген био

¹³⁵ Поједини извори, додуше познијег датума, наводе да је Клистен уз себе имао стражу наоружану тољагама (*Poll.* III 83; *Steph. Byz.* s. v. *Χίος*). Ипак, није нам познато да ли је стражу имао уз себе од почетка владавине, или тек након одређеног временског периода, након што је увидео да му је потребна додатна мера заштите.

¹³⁶ Са јужне и источне стране Сикион је био притешњен Коринтом, Аргосом и Мегаром.

¹³⁷ *FGrH* 105 F 1.

¹³⁸ Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen* I, 33-34.

¹³⁹ *Arist. Pol.* V 4, 5. Овај чин можда има симболички значај. Мегарске аристократе поседовале су мноштво стоке и држали су већину земљишта којег је ионако било премало (в. *A Companion to Archaic Greece*, 107). За

аристократа који је искористио незадовољство народа да приграби власт за себе и истиснуо остале такмаце.

О његовој владавини знамо врло мало. Пausанија наводи да је изградио акведукт дугачак неколико километара и велелепну фонтану (I 40, 41). То јесте типична тиранска мера која треба да прибави подршку народа, али је и мера која побољшава квалитет живота у граду. Међутим, чињеница да веома мало тога знамо о Теагену, говори ми да није урадио ништа значајније, односно да није испунио очекивања народа. Да је био значајнији, традиција би забележила бар нешто негативно о њему. Мегарски тиранин је подржао свог зета Килона у покушају освајања тираниде у Атини. Тај неуспех можда је допринео непопуларности Теагена и убрзо након тога и сам је изгубио власт (Thus. I 126). Кратка владавина Теагена није имала наследника и Плутарх наводи да су Мегарани успоставили устав у виду „умерене олигархије“ (Mor. 295c-d).

скептичан став према овој интерпретацији в. Figueira, The Theognidea and Megarian Society, у *Theognis and Megara: Poetry and the Polis*, 112-158.

IV поглавље

Тиранида у Атини

У претходном поглављу смо размотрили тираниду у пелопонеским полисима током друге половине VII и раног VI века п.н.е. Економске и политичке прилике у Атини нисмо у могућности да овом приликом детаљно анализирамо. У ово доба утицајне аристократе (еупатриди) имају монопол над економским ресурсима и политичком влашћу. Укратко речено, са једне стране сиромашнији грађани захтевају мере које ће олакшати њихов тежак економски положај, док са друге стране богатији грађани који нису угледног порекла желе већи удео у управљању полисом.

Килонов покушај освајања тираниде

Један од показатеља незадовољства стањем у Атини било је наименовање 6 тесмотета.¹⁴⁰ Међутим, како су тираниде од друге половине VII века п.н.е. успостављане на Истму, то није промакло другим утицајним аристократама. Атински еупатрид Килон, победник на Олимпијским играма, био је ожењен ћерком Теагена, мегарског тиранина. Сачувани историјски део *Устава атинског* почиње управо Килоновом завером. Килон је уз помоћ одреда мегарских војника успео да заузме Акропољ (после 640. године п.н.е.). Али, Атињанима је био мрзак приказ страних војника на Акропољу и блокирали су Килона. Крајњи исход завере био је неуспешан: Килон је побегао са Акропоља а његове присталице биле су побијене након преваре тадашњег архонта Мегакла.¹⁴¹ Зашто Килон није постао тиранин? Сматрам да је управо присуство Теагеновог одреда страних, мегарских војника било пресудно да Атињани устану против завереника.

Солон и тиранида

Драконтово законодавство није окончало незадовољство у Атини.¹⁴² Што се тиче Солонових мера, укратко ћемо се дотаћи најбитнијих ставки. Солон је знатно олакшао положај земљорадника – зависан положај хектемора према еупатридима укинут је симболичним уклањањем камена-међаша (ὄροι) са њихових поседа.¹⁴³ Са друге стране, Солонов реформе омогућиле су богатијим грађанима који нису били угледног порекла да у већој мери учествују у власти. Пентакосиомедимни и хипеји су остали најутицајнији, али и зеугити, који су у војсци били хоплити, добили су удео у власти.¹⁴⁴ Ипак, аграрно питање није било до краја решено – чини се да прерасподела земље није извршена под

¹⁴⁰ О тесмотетима в. [Arist.] *Ath. Pol.* 3. Њихов главни задатак било је чување традиционалних закона (θεσμοί).

¹⁴¹ Hdt. V 71; Thuc. I 126, 9-12; cf. Plut. *Sol.* 12, 1-9.

¹⁴² О Драконту в. [Arist.] *Ath. Pol.* 4.

¹⁴³ [Arist.] *Ath. Pol.* 6; 12.

¹⁴⁴ В. [Arist.] *Ath. Pol.* 7-8

Солоном. Такође, како и сам Солон примећује, многи су били незадовољни умереношћу његових мера.¹⁴⁵

Из фрагмената Солонове поезије сазнајемо да му је нуђена тиранида.¹⁴⁶ Солон настоји да оправда своје мере које нису узеле аристократама превише, али нису ни демосу дале више него што је очекивано. Додаје да је поступио тако из разлога што би у супротном могло доћи до грађанског рата, или за њега самог још горе, тираниде.

Писистрат пре доласка на власт

Солонове реформе јесу биле корак напред у решавању економских и политичких проблема Атине, али политичка нестабилност није окончана. Писац *Устава атинског* наводи да пете године након Солоновог архонтата (589/8. година п.н.е.) није био изабран архонт епоним, а затим поново пет година касније (584/3. година п.н.е.). Након тога, архонт по имену Дамасија својевољно је држао службу преко две године (583-581. године п.н.е.).¹⁴⁷ Иако извори то не кажу отворено, Дамасија је покушао да приграби тираниду. Ово је редак случај где је тиранин покушао да завлада тако што није хтео да сиђе са положаја у складу са законом. Суштински, Дамасија је кршењем закона извршио државни удар. То се уклапа у схватање тираниде као неуставне и нелегитимне владавине. Одлучено је да наредне године буде изабрано 5 архоната еупатрида (πέντε μὲν εὐπατρίδων), 3 архонта међу земљорадницима (τρεῖς δὲ ἀγροίκων) и 2 архонта међу занатлијама (δύο δὲ δημουργῶν), као врста компромиса. У ово доба у Атини су истакнуте 3 странке: (1) Равничари (τῶν πεδιακῶν) које чине углавном еупатриди и предводи их Ликург; (2) Приморци (τῶν παραλίων) у које углавном спадају људи умерених политичких схватања, а предводио их је Алкмеонид Мегакле; (3) Брђани (τῶν διακρίων) су углавном били сиромашнији грађани и предводио их је Писистрат ([Arist.] *Ath. Pol.* 13; Hdt. I 59).¹⁴⁸

Тиранин Писистрат био је еупатрид из угледне породице и Солонов даљи рођак.¹⁴⁹ Име Писистрат било је херојско име, добро посведочено у *Одисеји*.¹⁵⁰ Несторов најмлађи син се звао Писистрат и он је тај који дочекује Телемаха у Пилосу (*Od.* III 36). Његов син, такође по имену Писистрат, према традицији је побегао у Атику са осталим Нелеидима у доба повратка Хераклида. Несторов унук Писистрат сматран је претком породице

¹⁴⁵ Edmonds, *Elegy and Iambus* I fr. 5; fr. 7; [Arist.] *Ath. Pol.* 12.

¹⁴⁶ Edmonds, *Elegy and Iambus* I fr. 34-36. На тиранску власт га сигурно нису подстицале аристократе. Вероватније је да су то били припадници демоса који су се надали бољитку који би потекао од тиранина. Солон признаје да би му тиранида донела много личне користи, али додаје да би то било поништено страшном божанском казном за обесност која би уследила пре или касније.

¹⁴⁷ [Arist.] *Ath. Pol.* 13.

¹⁴⁸ Cf. Plut. *Sol.* 13, 1-3.

¹⁴⁹ Хераклид Понтски наводи да су Солонова и Писистратова мајка биле у сродству (F 147 Wehrli = Plut. *Sol.* 1, 2). Друга традиција говори о томе како је Солон био Писистратов љубавник, ἐρώμενος ([Arist.] *Ath. Pol.* 17; Plut. *Sol.* 1, 2-4; Ael. *VH* VIII 16). Такође, имена Писистратовог оца (Хипократ) и његових синова (Хипија и Хипарх) су типична аристократска имена, с обзиром на то да имају везе са речју ἵπλος (коњи су увек били асоцирани са аристократама).

¹⁵⁰ За етимологију имена Πεισίστρατος в. Обрадовић, *Прилози проучавању нелеидске антропонимије III: херојско име Пејсистрат као лично име код Хелена*, Истраживања 25, 26-27.

атинског тиранина Писистрата.¹⁵¹ Херодот помиње да је Хипократ, тиранинов отац, назвао свог сина у част сећања на Несторовог сина Писистрата (V 65).¹⁵²

Аристотел наводи да је Писистрат пре него што је постао тиранин био демагог.¹⁵³ Сматрам да је то тачно, јер видимо Писистрата на челу странке Брђана која окупља сиромашнији део становништва, претежно из градског језгра Атине. Наравно, Писистрат је придобио Атињане обећањима да ће побољшати њихов положај на рачун аристократије. Поред тога, Писистрат се истакао као војсковођа у рату са Мегаром приликом заузимања Нисеје.¹⁵⁴ Извори су усаглашени по питању карактера Писистратове личности: поред тога што је способан војсковођа, он је вешт државник и човек са мноштвом контаката како у Атини тако и ван ње.

Писистратова тиранида

Херодотов и извештај писца *Устава атинског* о Писистратовом освајању власти су у сагласју.¹⁵⁵ Промућурни Писистрат се послужио једним лукавством: ранио је самог себе и на агори оптужио противнике (Hdt. I 59; [Arist.] *Ath. Pol.* 14). Скупштина је одлучила да му додели телесну гарду сачињену од батинаша (κορυνφόροι). Уз њихову помоћ, Писистрат је заузео Акропољ и тако постао тиранин 561/60. године п.н.е.

Причало се да је Солон упозоравао суграђане на тираниду: „Народ пада у ропство тиранина из незнања“. Када је Писистрат већ дошао на власт, Солон је оптужио сам народ за тираниду јер је тиранину дао стражу.¹⁵⁶ Научници су довели у питање избор батинаша за гарду. Платон у *Држави* (VIII 566b) каже да су се тирани служили искључиво копљаницима приликом освајања власти.¹⁵⁷ Џон Бордман предлаже тезу да Писистратови батинаши са собом носе пре симболичну поруку: тољага је била Хераклово оружје и Писистрат је желео да се поистовети с њим.¹⁵⁸ Поред тога, Херакле је био Атенин миљеник.¹⁵⁹ Коришћење тољаге у грчкој литератури повезано је са идејом кориговања

¹⁵¹ Paus. II 18, 8. Cf. Обрадовић, *Прилози проучавању нелеидске антропоније III: херојско име Пејсистрат као лично име код Хелена*, Истраживања 25, 26; Lavelle, *Fame, Money and Power: The Rise of Peisistratos and "Democratic" Tyranny at Athens*, 18-19. Поред угледне породице Алкмеонида, атински краљеви такође воде порекло од Нелеида из Пилоса (Hdt. V 65).

¹⁵² О критици традиције о Писистратовом имену в. Обрадовић, *Прилози проучавању нелеидске антропоније III: херојско име Пејсистрат као лично име код Хелена*, Истраживања 25, 27-28.

¹⁵³ Реч *δημαγωγός* је овде употребљена у првобитном значењу („вођа народа“).

¹⁵⁴ Hdt. I 59; [Arist.] *Ath. Pol.* 14.

¹⁵⁵ Треба напоменути да је писац *Устава атинског*, премда користећи Херодота, додао и низ хронолошких детаља (вероватно из једне *Atiude*) који стоје у супротности са Херодотовом хронологијом (в. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, 189).

¹⁵⁶ Edmonds, *Elegy and Iambus* I fr. 9-11. Солон је убрзо након Писистратовог освајања власти умро и није дуго поживео током тираниде против које се толико борио.

¹⁵⁷ У поређењу са копљем, тољага је далеко мање убојито оружје.

¹⁵⁸ B. Herakles, Peisistratos, and Sons, *Rev. Arch.* 57-72; Herakles, Peisistratos, and Eleusis, *JHS* 95, 1-12. За критику Бордманове тезе у науци в. McGlew, *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 75.

¹⁵⁹ Атена је та која га је увела на Олимп међу богове. Видећемо како је Писистрат извео свој први повратак тако што је објавио да га Атена лично шаље у град.

одређеног понашања или стања.¹⁶⁰ Поред освајања власти, батинаши су били Писистрату од користи и због још једне ствари. Уз њихову помоћ се могао осветити супарничким аристократама који су га били ранили.¹⁶¹ Из извора не видимо да је Писистрат наишао на озбиљнији отпор.

Писистратова прва владавина трајала је кратко и већ 556/5. године п.н.е. странке Равничара и Примораца су се удружиле и заједно протерале тиранина.¹⁶² Међутим, 550/49. године п.н.е. Мегакле, притешњен страначким борбама, позива Писистрата натраг и даје му своју ћерку за жену.¹⁶³ Писистратова друга владавина обележена је спектакуларним догађајем: ушао је у град на кочији у друштву Фије, необично високе и величанствено одевене жене. Глас се убрзо раширио Атином да богиња Атена лично враћа Писистрата на Акропољ. Херодот прекорава наивност Атињана (I 60), али сматрам да је Писистрат желео да пошаље јасну поруку – уз одобрење богиње Атене он поседује пуно право на тиранску власт.¹⁶⁴ Наравно, тешко да би се вратио на власт без реалне политичке подршке Мегаклове странке, али овај чин су Атињани очигледно добро прихватили. Али, Писистрат није желео децу са Мегакловом ћерком јер је већ имао синове из претходног брака.¹⁶⁵ Мегакле је због нанете срамоте поново уз помоћ друге странке протерао Писистрата из Атине.

Извори говоре о томе како је Писистрат уживао подршку у различитим крајевима Хеладе. Аристотеловски *Устав атински* наводи да је у области Пангаја, богатог рудама, стекао новац и унајмио војску (*Ath. Pol.* 15). Помоћ су послали и Тебанци, Аргивци, Еретријци и Лигдамид са Наксосу (Hdt. I 61). Писистрат је 546/5. године п.н.е. продро из Еретрије у Атику и у бици код Палене потукао противнике. Овога пута, Писистрат је

¹⁶⁰ Hom. *Il.* XI 558-562; Одисеј користи скиптар као тољагу да „уразуми“ Терсита (*Il.* II). Едип убија оца тољагом из освете (*Soph. OT* 811).

¹⁶¹ McGlew, *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 76. Стога, Писистрат се попут Кипсела јавља као осветник за претходна недела. Веза тољаге и правде види се на Кипселовом ковчегу у Олимпији, који је Паусанија описао: Правда је приказана како тољагом удара Неправду (V 18, 2).

¹⁶² Hdt. I 60; [Arist.] *Ath. Pol.* 14.

¹⁶³ Лавел сугерише да су Писистрат и Мегакле били потребни један другом приликом првог Писистратовог доласка на власт, али и другог: Писистрат није имао нарочити политички утицај у Атини, бар не као Мегакле, али је био добар кандидат за тиранина. Мегакле није био ни ратни херој, нити је био омиљен у граду, а попут осталих Алкмеонида трпео је терет окаљаности у вези са Килоновом завером (Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and “Democratic” Tyranny at Athens*, 89). Мегакле се можда надао да ће се Писистрат у будућности повиновати његовим плановима и тако обезбедити више утицаја за Алкмеониде у Атини, али то се није десило (в. Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and “Democratic” Tyranny at Athens*, 91).

¹⁶⁴ Током ове епизоде коју Херодот препричава до изражаја долази природа извора које је користио за историју атинске тираниде. Осећај одбојности према лаковерности демоса који се примећује у Херодотовом извештају о доласку Писистрата на власт (у I 60 истиче како су се Хелени одувек истицали мудрошћу, али су Писистрат и Мегакле успели да преваре Атињане „необичним и необиљним лукавством“) потиче од извора који је користио - алкмеонидског. Алкмеониди су уопштено били ненаклоњени атинском демосу (Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and “Democratic” Tyranny at Athens*, 100).

¹⁶⁵ [Arist.] *Ath. Pol.* 15. Херодот каже и да је додатан разлог било проклетство бачено на Алкмеониде након Килонове завере (I 61).

чврсто држао власт. Према *Уставу атинском*, разоружао је народ.¹⁶⁶ Освојио је Наксос и тамо поставио Лигдамида за тиранина. Писистрат је као додатну меру предострожности узео синове најугледнијих Атињана за таоце и послао их Лигдамиду на Наксос (Hdt. I 64).

Унутрашња политика

Некарактеристично за тиране (или бар већину њих), традиција је упамтила Писистрата у добром светлу. Писац *Устава атинског* и Херодот кажу да „није укидао постојеће части нити је мењао законе и, придржавајући се устава, лепо и добро је уредио државу“ (Hdt. I 59); „а Писистрат, дочепавши се владе, управљао је државом више као добар грађанин него као тиранин (*Ath. Pol.* 14)... Он је био човечан, благ и спреман да прашта кривцима. И сиромашнима је позајмио новаца за рад њихов, те су се могли прехрањивати обрађујући земљу“ (*Ath. Pol.* 16). *Устав атински* потом додаје да је Писистрат то чинио из два разлога: да удаљи грађане од центра и да у прихватљивим економским и животним условима буду заузети својим пословима, без претеране жеље за бављењем државним пословима. Вођење државних послова преузео је на себе и своје присталице. Постављањем општинских судова и понекад личним присуством у споровима додатно је обезбедио да се људи не окупљају у центру града и тако занемаре своје обавезе ([Arist.] *Ath. Pol.* 16). Ова мера била је добро осмишљена: Писистрат је желео да умањи било какву шансу за поновним обарањем тираниде (спречавањем јавних окупљања) и истовремено је пружио људима прилику да неометано обављају своје послове, што је засигурно допринело економском бољитку целог полиса. Солонов устав није био укинут. Како и традиција преноси, Писистрат се придржавао постојећих закона. Међутим, на кључне политичке положаје је постављао људе из свог окружења. У граду је држао сталну стражу, у чијим редовима су можда били и скитски стрелци који се појављују на атичким вазама тог периода.

Око питања да ли је Писистратов двор био на Акропољу или не још увек се расправља. Лавел сматра да Писистрату није било у интересу да влада са Акропоља. Разлози које наводи су следећи: изгледало би као да Атина има гарнизон; тиранин би становањем на Акропољу, односно Атенином пребивалишту, учинио разлику између њега и осталих Атињана превеликом. Иако аргументи јесу смислени, Лавел их користи да поткрепи тезу о наводној Писистратовој тежњи да себе представи Атињанима као „демократски настројеног“ тиранина.¹⁶⁷ Прво, не верујем да је Писистрат свесно радио да себе покаже у том светлу, а нема ни чврстих доказа који би то поткрепили. Друго,

¹⁶⁶ Ова мера је по природи непопуларна, али видим је као оправдану у овом случају. Писистрат је већ два пута био протериван. Како *Устав атински* наводи, Писистрат се поново послужио лукавством да разоружа Атињане и додао је да се „не ваља ни чудити нити духом клонути, него удаљити се и својим се пословима бавити, а за све државне послове ће се побринути он сам“ (*Ath. Pol.* 15).

¹⁶⁷ “Athens would have seemed garrisoned, the akropolis something other than Athena’s abode and the distinction between Peisistratos and the Athenians too great, especially when he appears to have sought an image of a “democratic” tyrant” (Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and “Democratic” Tyranny at Athens*, 92).

предност бих дао могућности која каже да је Писистрат ипак живео на Акропољу током тираниде. Лавелови аргументи због којих Писистратов двор не би требало да буде на Акропољу претпостављају да би то могло изазвати лошу реакцију код Атињана.¹⁶⁸ Међутим, сматрам да то није тачно, јер су Писистрата двапут протеривале супарничке аристократе, а не народ. Тиранин је уживао извесну популарност међу Атињанима. Штавише, за Писистрата је можда Акропољ био идеално место одакле би владао – Лавел сматра да не би било zgodно да тиранин живи на месту које је било средиште религијског живота и старих атинских хероја. Али, мислим да би Писистрат, напротив, желео да себе доведе у што ближу везу са нечим изузетно важним за Грке као што су богови и хероји. Већ смо видели како је Писистрат током повратка објавио да се враћа уз благослов Атене и начин на који је настојао да се поистовети са Хераклом, Атениним миљеником. Такође, не треба заборавити практичне предности живљења на Акропољу. Не само што је тиранин имао одличан преглед над ситуацијом у граду, већ је у случају опасности могао да утврди снажан одбрамбени положај. Ако је Писистратов двор био на Акропољу, а вероватно јесте, онда је он последњи атински владар који је ту пребивао с обзиром на то да његови синови нису живели на Акропољу.¹⁶⁹

Чини се да је аграрно питање коначно било решено под Писистратовом владавином. Након њега не чујемо захтеве о прерасподели земље. Треба ипак рећи да ниједан извор не каже да је Писистрат извршио аграрну реформу. Али, након повратка из 546/5. године п.н.е. Писистрат је конфисковао имања одбеглих аристократа и тако створио земљишни фонд који му је омогућио реформу. Не знамо тачно ко је добио те парцеле земљишта, али вероватно је да су сиромашнији грађани добили део. У замену за власништво, земљорадници су били у обавези да плаћају порез на земљу у износу од 1/10 летине.¹⁷⁰ Још један битан приход потицао је из рудника сребра у Лауриону, поред Писистратових поседа на Стримону. Атинске финансије под Писистратом доживљавају значајан пораст. Такође, занатство и трговина цветају у ово доба.

У доба Писистрата и његових синова Атина први пут кује новац. Писистрат је ковао новац под Пангејем у изгнанству, док су у Атини радиле ковнице у Лауриону и Брауруну.¹⁷¹ На аверсу Писистратове тетрадрахме налазила се представа богиње Атене, а

¹⁶⁸ Додаје и да су Атињани зазирали од војног запоседања Акропоља. За примере наводи Килонову заверу, Писистрата и покушај спартанског краља Клеомена и Исагоре (Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and "Democratic" Tyranny at Athens*, 93). Али, Лавел заборавља да напомене да су Атињани одбили подршку Килону, Клеомену и Исагори јер су уз себе имали стране војнике: Килон Мегаране а Клеомен је био Спартанац.

¹⁶⁹ Ваља истаћи да мањак заветних дарова Писистрата и његових синова на Акропољу јесте резултат и свесног брисања успомене на тиранине након 510. године п.н.е. (*damnatio memoriae*) али и персијског пустошења града из 480. године п.н.е.

¹⁷⁰ [Arist.] *Ath. Pol.* 16. Као што ћемо видети, ово је био један од главних извора прихода за Писистрата и његове синове. Под Писистратом је порез на земљу први пут уведен у Атини. Према грчком схватању, опорезивање земљишта од стране државе било је деградирајуће по достојанство човека.

¹⁷¹ Новац су му под Пангејем ковали пеонски гравери, који је искористио за поход на Сигеј. Тетрадрахме су коване претежно ради потреба спољне трговине.

на реверсу сова.¹⁷² У част Панатенајских свечаности се на сваке четири године ковао посебан новац.

Атина је под Писистратовом тиранидом напoкoн oдaхнyлa oд пoлитичкe нeстaбилнoсти. Пoд сaдaшњoм чврстoм упрaвoм стрaнкe су изгубилe прeтхoднe знaчaј. Ипaк, нaглaсиo бих слeдeћи аспeкт Писистрaтoвoг пoлитичкoг умeћa: иaкo је држaвнe апaрaт зaпрaвo бio пoд њeгoвoм кoнтрoлoм, грaђaни су ипaк и дaљe стицaли искуствo у упрaвљaњу својим пoлисoм прeкo пoстoјeћих пoлитичких инститyцијa. Нa тaј нaчин, тирaнидa у Aтини није прeкинулa прирoднe рaзвoј пoлитичкe свeсти грaђaнa, чeгa је Aристoтeл вeрoвaтнo бio свeстaн. Нeмoгућe је дa нe пoстoји рeaлнa oснoвa зa трaдициoнaлнo сeћaњe нa Писистрaтoвy влaдaвинy кaкo „живoт пoд дoбрим Крoнoм“.¹⁷³

Писистрaт је, чини сe, бio блaгoг кaрaктeрa, прaвичaн и искрeнo сe стaрaо o дoбрoбити грaђaнa. Псeудo-Aристoтeл прeнoси aнeгдoтy o сyстрeту Писистрaтa и јeднoг зeмљoрaдникa сa Химeтa (*Ath. Pol.* 16). Видeвши дa сeљaк oбрaђујe нeплoднo зeмљиштe уз тeшкy мyкy, тирaнин је збoг oтвoрeнoсти чoвeкa oдлyчиo дa гa oслoбoди плaћaњa дeсeтинe. Писистрaт је јeднoм бio пoзвaн прeд Aрeoпaг збoг yбиствa и пoјaвиo сe. Мeђyтим, тужилaц је изoстaо из стрaхa ([*Arist.*] *Ath. Pol.* 16).

Писистрaтoвa дeлaтнoст није зaoбишлa кyлтyрy и рeлигијy. У aнтици сe вeрoвaлo дa су Хoмeрoви eпoви први пyт зaписaни у Aтини пoд Писистрaтoм или њeгoвим синoвимa. Кaкo и Кипсeлиди у Кoринтy, тaкo су и Писистрaт и њeгoви синoви нa двoрy oкyплљaли нaјпoзнaтијe хeлeнскe yмeтникe тoг дoбa. Јeднo oд глaвних oбeлeжјa Aтинe, Пaнaтeнaјскe свeчaнoсти, билe су yстaнoвљeнe у дoбa Писистрaтa. Измeђy oстaлoг, нa Пaнaтeнaјaмa сy сe рeцитoвaлe пaртијe из Хoмeрoвих eпoвa. Тирaнинoв грaдитeљски прoгрaм бio је вeличaнствeн. Писистрaт је пoдигaо читaвy тргoвaчкy чeтврт – Кeрaмeик. Кaкo би yнaпрeдиo квaлитeт живoтa сирoмaшнeјих грaђaнa, пoбoљшaо је вoдoснaбдeвaњe: пoдигaо је нeкoликo цистeрни и фoнтaнy.¹⁷⁴ У пoднoжјy Aкрoпoљa зaпoчeо је грaдњy мoнyмeнтaлнoг хрaмa пoсвeћeнoг Зeвcy Oлимпийскoм.¹⁷⁵ Пoдигнyтa сy двa хрaмa бoгињи Aтeни: јeдaн нa мeстy бyдyћeг Eрeхтeјoнa (пoсвeћeн и Eрeхтeју) и хрaм Aтeнe Пoлијaдe. Пoсeбнy пaжњy пoсвeтиo је кyлтy Диoнисa. Писистрaт је пoдигaо хрaм Диoнисy пoд Aкрoпoљeм и yстaнoвиo Вeликe грaдскe Диoнисијe. Нa свeчaнoстимa пoсвeћeним Диoнисy извoдилe сy сe сaтирскe дрaмe oд кoјих сe врeмeнoм издвoјилa трaгeдијa.¹⁷⁶ Мoтиви y вeзи сa Диoнисoм и Хeрaклoм чeстo сe срeћy нa aтичким вaзaмa oвoг пeриoдa. Вeћ смo рaзмoтрили Писистрaтoвo интeрeсoвaњe зa Хeрaклa. Сa другe стрaнe, Диoнис је бoжaнствo кoмe сy тирaни пoсeбнo билe нaклoњeни. Кyлт Диoнисa нe признaјe клaснe

¹⁷² Тe прeдстaвe ћe oстaти нa aтинскoм нoвцy крoз читaвy истoријy и yчинити гa слaвним.

¹⁷³ [*Arist.*] *Ath. Pol.* 16. Крoнoвo дoбa oзнaчaвa врeмe бeзбрижнoсти, пoзнaтo из Хeсиoдoвe пoeзијe. Oпштe мeстo љyдскe свeсти је чeжњa зa стaрим, „нeвиним“ врeмeнимa. Рaзлoг зa тo је прирoдaн: стрaх oд нeпoзнaтoг и нoвoг. Мeђyтим, eкoнoмски нaпрeдaк пoдржaвa нaвeдeнo yвeрeњe у бeзбрижнoст пoд Писистрaтoм. Пoрeд тoгa, нaрoд није вишe стрeпeo oд изнeнaдних oбрaчyнa мeђy фрaкцијaмa у пoлисy.

¹⁷⁴ B. Paus. I 14, 1; Thuc. II 15, 5. Фoнтaнa је билa нaзивaнa ἐννεάκροονος јeр је имaлa 9 цeви.

¹⁷⁵ Oвaј хрaм је дoвршeн тeк у дoбa римскoг цaрa Хaдријaнa (117-138).

¹⁷⁶ Aристoтeл нaвoди дa aтинскa трaгeдијa пoтичe из дитирaмбa (*Poet.* 1449a). У пoглaвљy o тирaниди у Кoринтy смo нaвeли дa је дитирaмб цвeтaо пoд влaдaвинoм Кипсeлидa.

разлике и нарочито је популаран међу сиромашнијим грађанима, на које су се тирани могли ослањати пре и током своје владавине.

Спољна политика

Писистрат није ништа мање био енергичан и у вођењу спољне политике. Његову владавину обележио је атински продор на Хелеспонт. Тиранин је успео да поврати Сигеј од Митилејана.¹⁷⁷ Способност Писистрата огледа се у следећем: свог политичког непријатеља, Филаида Милтијада, свакако је желео да види ван Атине. Уз то, Милтијад је у корист атинског полиса успео да се наметне као владар Трачког Херсонеса на Хелеспонту (Hdt. VI 35-37). На овај начин, Атина је стекла контролу над важном стратешком тачком - преко Хелеспонта је стизало жито са обала Црног мора. Поред тога, успоставила је противтежу мегарским интересима на овом правцу. Писистрат је обавио и ритуално очишћење Делоса (Hdt. I 64). Попут многих тирана, одржавао је проксенске везе са угледним Грцима. Односи Атине и Спарте у доба Писистрата и његових синова били су пријатељски.

Владавина Писистратида

Писистрат је умро 528/7. године п.н.е. За собом је оставио двојицу синова од законите жене, пореклом Атињанке, којој се не зна име - Хипију и Хипарха. Од друге жене, пореклом Аргивке Тимонасе, имао је барем једног сина, по имену Тесал.¹⁷⁸ Писистрата је на власти наследио Хипија, коме је у владању помагао Хипарх, док је Тесал врло мало учествовао у власти.¹⁷⁹ Тукидид описује Писистратида као нарочито интелигентне и врле људе (VI 54, 5-6). Наводи да су смањили порез на 5% (дупло мање у односу на Писистратов порез), улепшали град и поштовали религијске обичаје.¹⁸⁰ Постојећи закони били су на снази као и увек, али су на положаје долазили искључиво људи из круга тирана. Како *Устав атински* наводи, Писистратида су наставили очеву политику. Писац *Устава атинског* карактерише Хипију као разборитог, а Хипарха као жовијалног човека који је био љубитељ уметности. И заиста, на двору Писистратида окупљали су се славни песници, међу њима Анакреонт и Симонид (*Ath. Pol.* 18).¹⁸¹ Своју владавину су започели амнестијом политичких противника. Фрагмент атинске листе архоната показује да је

¹⁷⁷ Важност Сигеја за Писистрата огледа се у чињеници да је за управника поставио једног од својих синова.

¹⁷⁸ На основу извора није јасно да ли је Писистрат имао још једног сина од Тимонасе. *Устав атински* наводи да је Тесал само надимак, а Хегесистрат право име (*Ath. Pol.* 17) и додаје да је Тимонаса родила Писистрату и Иофонта, али он је поменут једино у *Уставу атинском* и нигде другде. У науци се расправља око тога да ли се имена Тесал и Хегесистрат уопште односе на једну исту особу (в. Davies, *APF*, 445-446; 448-449).

¹⁷⁹ Тукидид сматра да је Хипија старији од Хипарха (I 20, 2; VI 54, 2; 55, 1). У дијалогу који се приписује Платону, среће се исказ да је Хипарх био старији брат и стога владар ([Pl.] *Hipparch.* 228b-229d).

¹⁸⁰ Писистрат Млађи, Хипијин син, подигао је жртвеник у част 12 богова на агори и један у част Аполона у Питиону (Thuc. VI 54, 6). То је учинио у години свог архонтата (522/1. године п.н.е.; в. ML 6).

¹⁸¹ На двор су дошли и Лас из Хермионе, познат по писању дитирамба, и Ономакрит, човек који је важио за ауторитет по питању религије и епике.

Алкмеонид Клистен био архонт епоним 525/4. године п.н.е., а наредне године службу је вршио Филаид Милтијад.¹⁸²

Завера Хармодија и Аристогитона

Преломни догађај током владавине Писистратида јесте завера Хармодија и Аристогитона (514. година п.н.е.). Наиме, Хипарх се заљубио у извесног Хармодија, али љубав није била узвраћена. Тиранин је из срџбе забранио Хармодијевој сестри да учествује у Панатенајској поворци, окрививши је да није девица (Thuc. VI 54, 2-4; 56, 1). Наравно, то је нанело срамоту Хармодијевом угледу и стога је уз Аристогитона и друге отпочео спремање завере.¹⁸³ Циљ је било убиство Хипије, који је на Акропољу требало да дочека поворку. Међутим, план се изјаловио, јер су завереници спазили једног од својих како разговара са Хипијом. Помислили су да их одаје и зато су одлучили да убију Хипарха у поворци, пре него што их све похватају (Thuc. VI 57, 1-2; [Arist.] *Ath. Pol.* 18). Стража је одмах убила Хармодија, а Аристогитон је након мучења умро у тамници. Њих двојицу су Атињани прозвали тираноубицама и били су изузетно поштовани.¹⁸⁴

Хипијина владавина и пад тираниде

Када сумира Писистратову владавину, аристотеловски *Устав атински* наводи да су његови синови „владали много оштрије“.¹⁸⁵ Чини се да писац мисли на период од 528/7-514. године п.н.е. Међутим, владавина Хипије након Хипарховог убиства била је „много оштрија“ (*Ath. Pol.* 19; cf. Thuc. VI 59, 2).¹⁸⁶ Извештај из извора делује уверљиво, јер је атентат Хипију могао навести само на неповерење и спровођење строжих мера против грађана. Многи су из освете убијени или протерани. Извесно је да је управо овај период тираниде остао Атињанима чврсто утиснут у сећању, и због тога је тиранида постала омражена у Атини. Такође, Хипија је управљао поглед ка Персији, што је додатно утицало на његову непопуларност. Удао је ћерку Архедику за тиранина Лампсака који је био утицајан на персијском двору (Thuc. VI 59, 3).

¹⁸² ML 6. Након другог Писистратовог повратка (546/5. године п.н.е.) супарничке аристократске породице, међу њима Алкмеониди и Филаиди, били су прогнани из Атине. Ипак, ово помирење није потрајало.

¹⁸³ Херодот наводи да је Хипарх уочи Панатенајских свечаности уснио злокобан сан у ком му је један човек рекао да „нико ко неправду чини, неће остати некажњен“ (V 56). Наравно, учињена неправда односи се на забрану Хармодијевој сестри да учествује у поворци, што је нанело срамоту Хармодију. Аристотеловски *Устав атински* сматра да је Тесал (који је називан у овом спису Хегесистрат) био дрзак човек и додаје да су „сва њихова (мислећи на Хипију и Хипарха) зла потекла од њега“ (*Ath. Pol.* 18). У традицији коју преноси *Устав атински*, Тесал је био тај који се заљубио у Хармодија, а не Хипарх (в. Davies, *APF*, 448-449).

¹⁸⁴ Антенор је извајао статуу тираноубица коју су Персијанци однели са собом током похода из 480. године п.н.е. У Атину ју је вратио Александар Велики након 150 година.

¹⁸⁵ *Ath. Pol.* 16. То вероватно има смисла, јер по правилу тирани који наслеђују власт налазе се у положају који захтева више мера предострожности од претходника, што може довести до непопуларности. Додуше, наведени исказ стоји у извесној супротности са Тукидидовим ставом да „њихова владавина углавном није била терет људима, нити омражена“ (VI 54, 5).

¹⁸⁶ Cf. Hdt. V 55: „Атињани су још за четири године потпали под тиранију већу од оне пређашње“.

Осетивши да је незадовољство у народу велико, Хипија је као меру предострожности започео утврђивање Мунихије, где је планирао да се настани и у случају нужде лако напусти град. У међувремену, Алкмеониди су били у иностранству и енергично су радили на свом повратку и обарању тираниде. Херодот каже да су једанпут покушали да се врате, али су претрпели тежак пораз код Липсидрије (V 62; cf. [Arist.] *Ath. Pol.* 19). Алкмеониди су потом узели под закуп градњу новог Аполоновог храма у Делфима.¹⁸⁷ Поред тога, подмитили су Питију да Спартанцима сваки пут приликом посете поручи да прво ослободе Атину од тирана. Иако су Писистратици били у добрим односима са Спартанцима¹⁸⁸, Псеудо-Аристотел наводи да је на одлуку Лакедемоњана веома утицало постојеће пријатељство Писистратида са њиховим супарницима, Аргивцима (*Ath. Pol.* 19).

Спартанци су предузели поморски поход на челу са Анхимолом 511/10. године п.н.е. Лакедемоњани су претрпели пораз на копну код Фалерона а Анхимол је погинуо у бици. Хипији је од велике помоћи био одред тесалске коњице предвођен краљем Кинејом (Hdt. V 63; [Arist.] *Ath. Pol.* 19). Наредне године, Спартанци пошаљу велику војску на челу са краљем Клеоменом I. Након победе над Тесалцима у Атици, Клеомен је опсео Хипију заједно са Атињанима. Писистратици су били добро припремљени за опсаду и извесно је да их Спартанци не би поразили да нису имали среће. Игром случаја су им у руке пала деца Писистратида док су потајно била послата из града на сигурније место.¹⁸⁹ Хипија је пристао да у замену за децу напусти Атину у року од пет дана. Протерани тирани су отишли у Сигеј. Атинска еклесија је донела одлуку о забрани тираниде и вечном прогонству Хипије. На тај начин, тиранида у Атини била је окончана 510/9. године п.н.е. Атињани никад нису волели да признају да су Спартанци заправо били ти који су окончали тираниду у Атини. Хипија је гајио наду за повратком и отишао је на Даријев двор у Сузу, где га је као саветник убеђивао да предузме поход на Атину. И заиста, вратио се на Атику током персијског похода из 490. године п.н.е., али није успео и да поново завлада као тиранин.

У Атини је наступило доба политичких немира, обележено борбом између Клистена, Исагоре и Спартанаца. Клистенове реформе из 508/7. године п.н.е. биле су кључне за успостављање демократије. Спољне непријатеље (Спартанце, Беоћане и Халкићане) Атињани су победили 506. године п.н.е. и атинска демократија била је ослобођена противника.

Значај тираниде за Атину

Учинак тираниде може се најбоље сагледати ако се вратимо на стање у Атини пре доласка Писистрата на власт. Премда је Солоново законодавство решило извесна питања у полису, Писистрат је био тај који је консолидовао државну управу. Атину пре тираниде

¹⁸⁷ Стари храм је страдао у пожару 548/7. године п.н.е.

¹⁸⁸ О проксенским везама сведочи познанство Писистратовог оца Хипократа и спартанског ефора Хилона (Hdt. I 59; cf. Olivieri, *International Politics of Archaic Greek Tyrants: The Case of Athens*, 29-31).

¹⁸⁹ Hdt. V 65; [Arist.] *Ath. Pol.* 19.

раздиру политички немири и сукоби међу странкама које предводе утицајне аристократе. Иако је више пута морао у изгнанство, Писистрат је успоставио дуго очекивани мир у Атини. Политичка стабилност била је предуслов за економске реформе: тиранин је решио аграрно питање, а занатство и трговина цветају у његово доба. Писистрат је учинио Атину правим полисом – предузети су многи грађевински подухвати који су не само улепшали град, већ и побољшали квалитет живота. Атина под Писистратом и његовим синовима постаје културно жариште Хеладе, а ударени су и темељи развитка атинске трагедије. На спољнополитичком плану Атина под Писистратом постаје сила првог реда – освајањем битних положаја на Хелеспонту постављене су основе за атинску моћ у V веку п.н.е. И можда најважније за Атињане, тиранида није спречила политички развој атинског полиса, с обзиром на то да постојећи устав, у доброј мери заснован на Солоновим законима, није био укинут.¹⁹⁰

¹⁹⁰ О значају тираниде Писистрата и његових синова за развој демократије в. Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and "Democratic" Tyranny at Athens*, 1-7.

V поглавље

Егејски тирани

Многи тирани су успоставили власт на егејским острвима у архајско доба. Усредсредићемо се на четири ствари: (1) политичко стање на Лезбосу крајем VII и почетком VI века п.н.е., (2) Трасибулову тираниду у Милету, (3) Поликратову тираниду на Самосу и (4) Лигдамидову тираниду на Наксосу.

Лезбос

Прелаз из VII у VI век п.н.е. у Митилени обележила је политичка нестабилност. Главни извор за тираниду у Митилени је песник Алкеј, али фрагментарност његове поезије представља значајну препреку у тумачењу стања на Лезбосу. Слично Коринту, Митиленом су владали племићи из угледног рода Пентилида.¹⁹¹ Како Аристотел наводи, узрок њиховог пада било је обесно понашање: ишли су Митиленом и тукли људе тољагама (*Pol.* V 8, 13).¹⁹² Није нам познато у ком временском периоду се одиграло обарање Пентилида. После њих следи низ кратких владавина тирана који се смењују. О овим тиранима не знамо готово ништа, осим имена. Први тиранин, који је завером уз помоћ присталица и побио Пентилиде, био је Мегакле. Извори помињу тиранина Меланхра, кога су са власти збацили Питак и Алкејева браћа.¹⁹³ О тиранину Мирсилу знамо више. Алкеј је указивао на опасност од Мирсиловог преузимања тираниде и позивао је грађане да се одупру томе. Прво Алкејево изгнанство било је узроковано неуспешном завером против Мирсила.¹⁹⁴ У завери је требало да учествује и Питак, али је прекршио заклетву и прешао на Мирсилову страну. Након извесног времена, али не знамо како и због чега, Мирсил је био мртав. Алкеј је славио у то име: „Нека сада свако пије и нека пије доста, јер Мирсил је умро!“¹⁹⁵

Питак и Алкеј

У рату око Сигеја који се водио између Атине и Митилене учествовали су и Питак и Алкеј. Питак је био на положају војсковође, а Алкеј је у једној од битака одбацио штит и побегао.¹⁹⁶ Као што смо већ поменули, за арбитра је изабран коринтски тиранин

¹⁹¹ Они су изводили порекло од Пентила, Орестовог сина, који је предводио еолску сеобу након што је због догађаја познатог у традицији као повратак Хераклида био принуђен да бежи са Пелопонеза.

¹⁹² Поново се јављају тољаге, али сада их користе аристократе, а не тиране.

¹⁹³ *Diog. Laert.* I 74 = Campbell, *Greek Lyric* I fr. 2. Алкеј вероватно није учествовао у обарању, јер је био превише млад (в. fr. 75). Страбон наводи да је, као и за остале тиране, Алкеј рђаво писао о Меланхру (XIII 2, 3).

¹⁹⁴ Campbell, *Greek Lyric* I fr. 129.

¹⁹⁵ *Ath.* X 430a-c = Campbell, *Greek Lyric* I fr. 332.

¹⁹⁶ *Hdt.* V 95. Атињани су Алкејево оружје посветили као дар богињи Атени у Сигеју. Питак се истакао тиме што је атинског заповедника Фринона изазвао на двобој и победио га (*Plut. De Herod. malig.* 15).

Перијандар, који је одредио да свако задржи оно што је претходно имао – Сигеј је остао Атињанима.

Расправљајући о врстама басилеје, Аристотел као посебну категорију наводи ону „у којој се краљеви зову ајсимнети“ и потом као пример наводи Питаков положај (*Pol.* III 9, 5). Према његовим речима, то је изборна тиранида која није наследна. Ајсимнет је могао бити изабран на доживотну функцију или на одређено време са посебном сврхом, као што су Митилењани изабрали Питака на 10 година (590-580) ради борбе са изгнаницима на челу са Алкејем и његовим братом Антименидом.¹⁹⁷ Иако Аристотел каже да су Питака изабрали ради борбе против изгнанника, без сумње је заправо изабран да успостави мир и стабилност у полису.¹⁹⁸ Након истека службе је вратио овлашћења и наставио да живи као обичан грађанин. На крају је и опростио Алкеју и дозволио му да се врати на Лезбос (*Diod. Sic.* IX 12, 3).

Реч ајсимнет вероватно није грчког порекла. Етимологија речи могла би потицати од речи αἴσα и μνάομαι.¹⁹⁹ Хомер користи ову реч за судије на атлетским такмичењима (*Od.* VIII 258). Стога, чини се да служба ајсимнета има везе са уређивањем и одржавањем поретка, у Питаковом случају, у вези са полисом. У неколико градова Мале Азије ајсимнет је назив за магистратуру – у Милету, Теосу, Кими, Халкедону и Бизанту (на Европском континенту).²⁰⁰ Мислим да се Питаков положај у извесној мери може упоредити са Солоновим. Обојица су дошли на највишу функцију у држави ради успостављања нарушеног мира у држави. Солон је био помириатељ (διαλλακτήης) и архонт са посебним овлашћењима, а Питак ајсимнет са знатним прерогативима. И један и други су могли приграбити тираниду: Солону је нуђена, а Питак је вратио овлашћења након истека рока. Стога, када извори називају Питака тиранином²⁰¹, мислим да то пре има везе са природом власти коју је држао тих 10 година – била је налик оној власти коју су имали тирани у Коринту, Сикиону, Милету итд – надилазила је устав полиса. Питак није уистину био тиранин, јер је дошао на тај положај легитимним путем и јер је сишао са положаја како је то било и прописано. То је знао и Аристотел, и зато је одабрао да га означи као ајсимнета, а не као класичног тиранина (*Pol.* III 9, 5).

Једна народна песма са Лезбоса ословљава Питака краљем Митилене: „Мељи млину, мељи, јер и Питак меље, краљ велике Митилене“.²⁰² На први поглед ἄλει може бити

¹⁹⁷ Arist. *Pol.* III 9, 5. Ово је било друго Алкејево изгнанство, вероватно након Питаковог доласка на власт. Са острва је била прогнана и песникиња Сапфо.

¹⁹⁸ Страбон каже да је Питак искористио власт да спречи деловање различитих фракција унутар града и да је након тога повратио мир у Митилени (*XIII* 2, 3).

¹⁹⁹ McGlew, *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 80.

²⁰⁰ Andrewes, *The Greek Tyrants*, 96-97. Ендруз сугерише да су Грци ту реч позајмили из неког малоазијског језика где је означавала владара.

²⁰¹ Strab. *XIII* 2, 3; Алкеј га сврстава међу тиране и јер га је Питак раније издао пришивши тиранину Мирсилу (Arist. *Pol.* III 9, 5). Видевши га у табору тиранина, мислим да је то могло утицати на Алкеја да га поистовети са њима.

²⁰² Мој превод. Edmonds, *Lyra Graeca* III 26, стр. 532: Ἄλει, μύλ', ἄλει' καὶ γὰρ Φίττακος ἄλει μεγάλας πόλιος βασιλεύων.

употребљено као метафора за репресивне мере. Ипак, извесније је да песма пореди напоран рад млина са Питаковом делатношћу на положају ајсимнета.

Као његов смртни непријатељ, Алкеј је исмевао Питака. Ругао се његовом физичком изгледу.²⁰³ Извори преносе да је Питака био неугледног порекла²⁰⁴, али то ми не делује уверљиво. Оженио се ћерком Пентила²⁰⁵, који би могао бити онај Пентил из рода Пентилида а ког је убио један Смердис (Arist. Pol. V 8, 13). Ако је то тачно, тешко да би човек ниског порекла могао узети жену из угледног рода попут Пентилида. Такође, Питака је био део завереничке хетерије заједно са Алкејевом браћом (угледним аристократама) која је оборила Меланхра са власти, а касније планирала да обори и Мирсила. Алкејева поезија настала је након Питаковог прилажења Мирсилу, када Алкеј почиње да га омаловажава у маниру својственом грчким аристократама.

О Питаковом законодавству знамо веома мало. Како Диоген Лаертије наводи, Питака је написао једно прозно дело под називом *О законима*, али оно није очувано (I 4, 79). Као што је карактеристично за законе тог доба, они се углавном баве ограничавањем раскоши аристократије. Према Аристотелу, Питака није направио веће измене у уставу Митилене, већ је само створио законе (Pol. II 8, 9). Очуван је закон који прописује строжу казну за пијаног човека који удари некога, насупрот трезном. Ова мера усмерена је против аристократа, у чијем кругу се налазио и Алкеј, чувен по слављењу вина.²⁰⁶ Питакова ненаклоњеност према осталим аристократама је нешто што дели са свим тиранима.

Грци нису волели да једном човеку омогуће држање велике власти. Али, у околностима које налажу хитно решавање горућих питања, енергичност једног човека могла је бити спасоносна. Није случајно што је Питака остао упамћен у традицији као један од Седам мудраца, баш из разлога што је на највишем положају одабрао да поступа у складу са договором (као и Солон), вративши овлашћења након 10 година. Чини се да је Питака имао више успеха у успостављању тренутног мира у полису од Солона. Не само што је изванредан компромис постигнут са изгнаницима, већ након Питака не чујемо ништа о немирима у Митилени.

Милет и Трасибулова тиранида

Један од најмоћнијих раних тирана био је Трасибул из Милета. Он је био савременик коринтског тиранина Перијандра (друга половина VII века п.н.е.) и његов савезник.²⁰⁷ Када говоримо о Милету, онда морамо узети у обзир односе тог града са Лидијом. Како Херодот наводи, лидијски владари Гиг, Ардис и Садидат били су у ратним односима са Милетљанима (I 14-16). Алијат је наследио рат са Милетом од оца, Садидата. Сукоб је трајао 11 година (Hdt. I 18). Лиђани су пустошили милетску област у намери да изгладне

²⁰³ Campbell, *Greek Lyric* I fr. 129.

²⁰⁴ Алкеј га прекорева као убеђени аристократа. Дурид са Самоса каже да је његов отац био Трачанин (Diog. Laert. I 4, 74)

²⁰⁵ Diog. Laert. I 4, 81; cf. Campbell, *Greek Lyric* I fr. 75.

²⁰⁶ Од њега потиче изрека „In vino veritas” (в. Campbell, *Greek Lyric* I fr. 333).

²⁰⁷ Анегдоту о класеју обрадили смо у поглављу које се бави Перијандром.

град, али веза са морем била је спас за Милећане, будући да нападачи нису имали флоту. Међутим, у дванаестој години рата Лиђани су запалили усеве на пољима. Како је дувао јак ветар, пожар је захватио храм Атене Асесијске који је изгорео до темеља. По повратку у Сард Алијат се тешко разболео. Мисливши да то има везе са уништењем Атениног храма, Алијат пошаље посланство у Делфе које је добило одговор да Пителија неће прорицати докле год Лиђани не обнове порушени храм (Hdt. I 19). Херодот каже да је Перијандар сазнао одговор пророчишта Лиђанима, те је као пријатељ и савезник обавестио Трасибула који је тад владао Милетом. Са друге стране, Алијат је по повратку посланства одлучио да склопи примирје са Милећанима како би обновио храм. Али, након што га је Перијандар обавестио, Трасибул осмисли лукавство: уочи доласка лиђанског посланства Милећани су на агору изнели сво жито које су имали. Алијат је мислио да у Милету влада несташница жита, али је Трасибул успео да га завара (Hdt. I 21-22). Након тога, сукоби су прекинути и Алијат је склопио савез са Трасибулом.

Готово све што знамо о Трасибулу налазимо код Херодота. Нема никаквих информација о томе на који начин је постао тиранин или како је владао. На основу Херодотовог извештаја чини се да је Трасибул био компетентан у војним стварима, вешт и способан владар. Милет је био једини грчки град на обали Мале Азије који је сачувао независност од Лидије.

У засебном поглављу једног списка, Плутарх се бави питањем „вечних морнара“ (ἀειναῦται) у Милету.²⁰⁸ Поменути су два тиранина, Тоад и Дамасенор, и о њима више ништа не знамо. Плутарх каже да су ову двојицу обориле странке под називом Πλουτίς и Χειρομάχα које су потом дошле на власт у Милету. Наводно, назив ἀειναῦται има везе са обичајем ових људи да о важним питањима расправљају на бродовима, удаљени од копна. Име странака може означавати друштвени слој из ког потичу чланови – богати људи, аристократе. Другу странку вероватно су чинили ратници (можда хоплити), с обзиром на то да глагол χειρομαχέω значи „борити се рукама“. Ипак, извођење поузданих закључака на основу кратког пасуса није могуће. Очувана су три натписа са Еубеје у којима се помињу „вечни морнари“.²⁰⁹

Самос и Поликратова тиранида

Околности у којима је Поликрат дошао на власт на Самосу око 535. године п.н.е. нису потпуно јасне. Поликратов отац Еак припадао је слоју угледних аристократа-земљопоседника (γεωμόροι).²¹⁰ Острвом су током VI века п.н.е. владали геомори све док, према Херодоту, Поликрат није подигао устанак и постао тиранин (III 39). Преврат је извршио у време годишњег празника у част Хере. Самљани, окупљени у свечаној

²⁰⁸ *Quaestiones Graecae*, 32 = *Mor.* 298c-d.

²⁰⁹ Први натпис из Халкиде садржи само помен „вечних морнара“ (*IG* XII 9, 923); други натпис из Еретрије датиран је у V век п.н.е. и бележи посвету херме од стране друштва (κοινόν) „вечних морнара“ (Jeffery, *LSAG*, 88, 21a, S433); трећи натпис такође из Халкиде је посвета из III века п.н.е. (*IG* XII 9, 909).

²¹⁰ Натпис са статуе у седећем положају из Херејона бележи да је то посвета Еака, Брисоновог сина (Tod, *GHI* I no. 7.). Врло је вероватно да је у питању Поликратов отац.

поворци, износили су култну статуу богиње из храма до обале мора где би прање и одевање статуе било извршено. Након овога, грађани су одложили оружје и приступили уобичајеним жртвама. У том часу завереници су побили многе учеснике и освојили тврђаву уз помоћ 15 наоружаних људи.²¹¹ Поликрат је у почетку владао заједно са двојицом браће. Убрзо је старијег Пантагнота убио, а млађег Силозонта протерао и завладао сам.

Спољна политика

Поликрат је остао упамћен као изузетно моћан владар са великом поморском силом на располагању.²¹² Херодот описује Поликрата као човека који је био наклоњен гусарству (I 39).²¹³ Ипак, Поликратова држава била је развијен трговачки центар и тешко да су Самљани подржавали гусарство јер би то оштетило економију. Вероватно је да заплене имају везе са многим ратовима које је тиранин водио. Херодот каже да је Поликрат располагао флотом од 100 пентеконтера уз 1000 стрелаца (III 39). У бици је успео да победи Лезбљане који су дошли у помоћ Милету, Самосовом традиционалном супарнику.²¹⁴ Херодот преноси да је Поликрат био први после Миноса који је успео да успостави таласократију међу Грцима и додаје да је он први у историји који је имао добре изгледе да завлада Јонијом и острвима (III 122).²¹⁵ Успеси које је Поликрат низао били су у извесној мери условљени неактивношћу Персијанаца након Кировог освајања Мале Азије, будући да су се окренули стварима на истоку државе, оставивши тако вакуум на Егеју.

Традиција коју Херодот преноси бележи да је Поликрат био у пријатељским односима са египатским фараоном Амасисом. Херодот има тенденцију да анализира срећу истакнутих личности, а како каже за Поликрата, „куд год је са војском пошао, свуда је имао успеха“ (III 39). Анегдота о прстену у којој се среће и Амасис показује како Поликрата наизглед срећа никад не напушта (III 40-43).²¹⁶ Међутим, чини се да је

²¹¹ Hdt. III 120; Polyae. I 23. Чињеница да је власт освојио уз тако мали број људи говори да се Самљани нису у већој мери противили Поликратовом преврату. Ни у току своје владавине Поликрат се није суочавао са већим отпором грађана према тираниди.

²¹² Херодот каже да ниједан тиранин осим оних из Сиракузе нису били вредни поређења са Поликратом (III 125).

²¹³ Име његовог брата (Συλοσῶν) етимолошки има везе са речју која означава запленивање (σύλη). Самљани су и пре Поликрата били склони пљачкању бродова (в. Hdt. I 70; III 47).

²¹⁴ Поликрат је успео да освоји земљу насупрот Самосу на копну, која је била део Милета, тада под персијском влашћу. О овоме није очувано више детаља.

²¹⁵ Cf. Thuc. I 13, 6.

²¹⁶ Херодот се кроз читаво своје дело бави питањем среће коју људи могу у почетку имати, али која их касније напушта, након чега долази страшна казна за претходна недела. Поликрат је дошао на власт тако што је побио учеснике свечане поворке у част Хере. Када је Амасис чуо да је Поликрат игром случаја на крају повратио прстен који је бацио у море, било му је јасно да Поликрат неће завршити добро и раскинуо је пријатељство. Наравно, ова анегдота не мора бити историјски тачна, већ се Херодот послужио да илуструје како ниједан смртник не може имати среће баш у свему. И заиста, Поликрат јесте завршио неславно и мучно.

Поликрат уочи Камбизовог похода на Египат из 525. године п.н.е. пришао Персијанцима и послао одред од 40 ратних бродова против Египћана (Hdt. III 44).

Иако је Поликрат чврсто држао власт у рукама, аристократе са Самоса нису одустале од обарања тираниде. Позвали су у помоћ Спартанце, који су начелно иступали као противници тирана. Поликрат је био свестан могуће опасности од аристократа, те је одлучио да Камбизу, ради похода на Египат, пошаље 40 бродова са оним грађанима на које је највише сумњао да припремају преврат (Hdt. III 44).²¹⁷ Међутим, аристократе су се након извесног времена вратиле и искрцале на Самос, где их је Поликрат поразио у бици.²¹⁸ Након тога, Самљани су затражили помоћ од Спарте и отпочели поход на Поликратов Самос.²¹⁹ Опсада је трајала више од месец дана и након тешких борби Спартанци су морали да се повуку.²²⁰ Тиранин је био добро припремљен за опсаду, а опозиција у граду била је незнатна.

Унутрашња политика

Тиранин је предузео одређене мере против утицајних аристократа. Наводно, Поликрат је наредио рушење палестри, будући да су она била места где су се аристократе окупљале.²²¹ Самим тим, палестре су могле служити и за договарање о завереничким плановима против тираниде. Многи Самљани су напустили свој завичај и населили се у јужној Италији. Међу њима се налазио и филозоф Питагора (Strab. XIV 1, 16; Diog. Laert. VIII 1).

Једно од главних сведочанстава Поликратове моћи и благостања Самоса јесу градитељски подухвати које је тиранин спровео. Херодот, који је у младости био на Самосу, обавештава нас о три велика пројекта (III 60). (1) Како би се побољшало водоснабдевање, прокопан је тунел за подземни акведукт, чији је архитекта био Еупалин из Мегаре.²²² (2) Самљани су изградили велики лучки насип од 300 метара на југоисточној страни која је била изложена олујном времену. (3) Херин храм се и у V веку п.н.е. сматрао

²¹⁷ Камбизу је поручио да му ове људе ни не шаље натраг.

²¹⁸ Херодот каже да једни причају како су се код Карпата окренули и вратили на Самос, док други причају како су у Египту успели да побегну из затвора, након чега су допливали на Самос (III 45). Херодот сумња у традицију која каже да су аристократе победиле Поликрата у бици, јер да су могли да се супротставе тиранину, не би позвали Спартанце у помоћ.

²¹⁹ Спартанци су били вољни да помогну како би се одужили за самљанску помоћ у рату против Месењана. У походу су учествовали и Коринћани. Желели су да се освете Самљанима због пресретања лађе коју је Перијандар послао Алијату (в. Hdt. III 48). Још важније, Самос је био озбиљан супарник Коринту у трговини.

²²⁰ Херодот наводи да је Поликрат исковао позлаћени новац од олова и дао га Спартанцима да оду са Самоса, али сумња у ову традицију (III 56).

²²¹ Hieronymus Rhodius, fr. 34 Wehrli. Cf. Pl. *Symp.* 182b-c; Arist. *Pol.* V 9, 2.

²²² Вода је дотицала из великог резервоара ван града у центар. Тунел је био дугачак преко једног километра и пролазио је испод акропоља.

највећим храмом који су Грци икад подигли.²²³ Поликратов грађевински програм не само да је улепшао Самос, већ је и унапредио квалитет живота његових становника.

Тиранинов двор окупљао је чувене уметнике попут Анакреонта и Ибика (Hdt. III 121). Иако се говорило да је Анакреонт често помињао Поликрата у својим песмама, ниједан очуван фрагмент не говори директно о тиранину.²²⁴ Код Поликрата је био и Теодор, који је израдио величанствени прстен за њега (Hdt. III 41). Херодот преноси да је чувени лекар, Демокед из Кротона, дошао Поликрату на Самос да буде његов лични лекар (III 131).

Поликратова смрт

Владавина Поликрата трајала је у периоду када су Персијанци већ били успоставили власт у Малој Азији. Тиранин је био у пријатељским односима са Амасисом, противником Персије и ратовао је са Милетом који је био под персијском влашћу. Стога, чини се да је Поликрат одабрао да се сврста у противнички табор насупрот Персији. Додуше, Поликрат је послао одред Камбизу уочи похода на Египат, тако да није потпуно јасно које су биле Поликратове намере у вези са Персијом.

Извори не пружају довољно информација у вези са околностима у којима се одиграла Поликратова смрт. Стање у персијској држави уочи Камбизове смрти (522. године п.н.е.) није било стабилно. Сатрап у Сарду по имену Орет искористио је пометњу и поступао је према сопственом нахођењу. Како Херодот наводи, Орет је одлучио да убије Поликрата, али разлози које Херодот помиње не делују уверљиво.²²⁵ Лукави сатрап је успео да намами Поликрата у замку.²²⁶ Неславна смрт затекла је тиранина у Магнесији на Меандру 522. године п.н.е.²²⁷

Поликратова тиранида била је уистину величанствена. Његова војна умешност омогућила му је успостављање таласократије на Егејском мору. Његов утицај био је толики да је одржавао везе са Амасисовим Египтом. Раскош његовог двора оставила је утисак на Херодота и Анакреонта (cf. Pl. Men. 90a). Самос је био на врхунцу своје моћи управо у доба његове тираниде и Херодот је у праву када од свих тирана издваја

²²³ Поликрат је подигао нови храм на месту старог Херејона (такође великог) који је страдао од земљотреса. Димензије новог храма износиле су 55x112 метара (*A Companion to Archaic Greece*, 109-110). Самос је био дом многим великим архитектама. Нови Херејон пројектовао је Рек, док је Мандрокле био архитекта Даријевог понгонског моста на Босфору.

²²⁴ Andrewes, *The Greek Tyrants*, 121.

²²⁵ III 120-121. Ни у једном тренутку није постојао никакав контакт између Орета и Поликрата. Наводно, Орет се увредио након што му је једном приликом даскилијски сатрап Митробат пребацио да није био у стању да освоји Самос, који се налазио у непосредном суседству његове сатрапије. Други разлог који Херодот преноси био је тај да је Поликрат поступио хладно према посланику кога је Орет послао. Разлог због ког је посланик дошао био је молба за нешто, али се не каже за шта. У питању је једноставно можда тежња персијских сатрапа да уклоне моћног противника у суседству.

²²⁶ Поликрату су саветовали да не иде, али се није обазирао (Hdt. III 124-125). Његова ћерка уснила је злокобан сан који најављује Поликратову пропаст, слично Хипарховом сну (V 56).

²²⁷ Hdt. III 125. Након што је набио Поликрата на колац, Орет је саопштио Поликратовој пратњи да су постали слободни захваљујући њему. У маниру својственом Херодоту, описано је како ни Орет није остао некажњен за своја дела (III 126-127).

Деиномениде и Поликрата (III 125). Без снажне власти, острво је након извесних политичких превирања потпало под персијску власт.

Лигдамидова тиранида на Наксосу

О Лигдамиду и његовој владавини зна се далеко мање од Поликрата. Приликом Писистратовог напада на Атику 546/5. године п.н.е. срећемо Лигдамида који је дао допринос у победи атинског тиранина (Hdt. I 61). С обзиром на то да је Лигдамид био у стању да учествује у таквом походу, сигурно је да је потицао из аристократског слоја са Наксосу. Наксосом је претходно управљала олигархија, у којој се налазио и Лигдамид (Arist. *Pol.* V 5, 1). Начин на који је дошао на власт не можемо детаљно реконструисати. Херодот наводи да је Писистрат „покорио острво и предао га Лигдамиду“ (I 64). Из овог исказа се закључује да је помоћ атинског тиранина била пресудна у Лигдамидовом освајању тираниде, односно да Лигдамид није уживао нарочиту подршку у полису.

По доласку на власт тиранин је протерао део политичких противника са острва ([Arist.] *Оес.* II 3). Писистрат је послао Лигдамиду синове политичких противника из Атине као таоце (Hdt. I 64). Лигдамидов други савезник био је тиранин Поликрат, коме је помагао у сукобу са Лезбосом и Милетом. Попут других тирана и Лигдамид је предузимао грађевинске подухвате. Започео је градњу великог Аполоновог храма, али никад није довршен. Лигдамидову владавину окончали су Спартанци, који су пре тога покушали да оборе Поликратову тираниду на Самосу (Plut. *De Herod. malig.* 21 = *Mor.* 859c-d). На острву је потом успостављена олигархија.

VI поглавље

Проперсијски тирани у Малој Азији

Посебна врста тирана јавља се у грчким градовима Мале Азије у последњој четвртини VI века п.н.е.²²⁸ Реч је о тиранима који су се налазили на челном положају у полису захваљујући Персијанцима. Наиме, након што је Кир II Велики покорио лидијску државу (Сард је освојен 546. године п.н.е.), суседство малоазијских Грка са Лиђанима заменило је присуство Персијанаца. Заузет важнијим подухватима на истоку државе, Кир је оставио Харпагу задатак да покори малоазијске Грке (Hdt. I 162). С обзиром на разједињеност малоазијских Грка, већег отпора није ни било.

Питање управе у грчким градовима Персијанци су решили једноставно – постављени су тирани чије су главне обавезе биле исплата трибута и учествовање у персијским војним походима. Овакав систем био је за Персијанце најефикаснији јер је лакше било контролисати једног тиранина него више олигарха. Са друге стране, премда лишени спољнополитичке независности, и тиранима је одговарала персијска власт која је чувала њихов положај. У оквиру свог полиса, тиранин је управљао по сопственом нахођењу, али ипак као персијски вазал. За своје поступке тирани су непосредно одговарали персијским сатрапима у Даскилију (Фригијска сатрапија) и Сарду (Лидијска и Јонска сатрапија).

Камбизовом смрћу (522. године п.н.е.) наступио је период нестабилности широм персијске државе, који је окончао Дарије I након што је учврстио власт. Чињеница да се Грци у Малој Азији нису побунили је битна. То је снажан показатељ у којој су мери тирани били одани персијским властима.²²⁹ Херодот нас обавештава о Даријевој политици према малоазијским Грцима. Чини се да у доба Кира и Камбиза Грци нису плаћали фиксни трибут.²³⁰ У складу са Даријевим реформама и побољшањем државних финансија, уведен је регуларан порез који су Грци морали да плаћају.²³¹

Самос

Након Поликратове смрти 522. године п.н.е. уследио је период немира на Самосу. Без снажног владара као што је био Поликрат, неминовно је било да острво потпадне под снажан персијски утицај. Након Камбизове смрти и извесног доба политичке нестабилности у персијској држави на власт је дошао енергични Дарије I (522/1-486). Пре него што је Самосом завладао сам, Поликрат је владао заједно са браћом Пантагнотом и Силозонтом (Hdt. III 120). Након извесног времена је убио Пантагнота, а Силозонта протерао. Како Херодот преноси, Силозонт је уточиште нашао на персијском двору.

²²⁸ Њих треба разликовати од тирана из доба „старије грчке тираниде“.

²²⁹ Тирани су вероватно проценили да је боље не дизати устанак, због чега би можда могли бити награђени по консолидовању власти новог персијског владара.

²³⁰ Херодот каже да „није био одређиван никакав порез, него су доношени дарови“ (III 89). То значи да је трибут био произвољан, а можда је плаћан и у нерегуларним временским интервалима.

²³¹ Херодот бележи персијску традицију која Дарија назива „ситним трговцем“, Камбиза „господином“, а Кира „оцем“ (III 89). Чини се да ни Персијанци ни Грци нису благонаклоно гледали на Даријеве мере.

Наиме, Силозонт је за време Камбизовог похода на Египат приступио персијским снагама (Hdt. III 139). У Египту је потом успео да се спријатељи са Даријем, који се тада налазио у Камбизовој гарди, учинивши му добротворство. Када је касније дознао да је управо Дарије успео да освоји власт у Персији, Силозонт се упутио у Сузу. Позвавши се на претходно добротворство према Дарију, Силозонт је затражио да му персијски владар помогне у освајању Самоса, уз услов да сународнике поштеди убијања и ропства (Hdt. III 140).

У међувремену, на Самосу је успео да завлада тиранин Меандрије. Меандрија је Поликрат био послао Орету да се увери у богатство које је Орет нудио Поликрату (Hdt. III 123). Пре него што је отишао Орету, Поликрат је одредио Меандрија за свог заменика током одсуства (Hdt. III 142). Након тиранинове неславне смрти Меандрије је подигао жртвеник Зевсу Ослободиоцу на Самосу, чиме је вероватно симболички хтео да наговести период слободе од тиранске власти за Самљане. Потом је окупио грађане на скупштини и изјавио да не жели тиранску власт, додавши да није имао симпатија ни према Поликратовој тираниди и да стога Самљанима дарива слободу (Hdt. III 142). Међутим, када је затражио извесне уступке, један угледни грађанин по имену Телесарх затражио је од Меандрија да положи рачун о новцу којим је раније руковао и саопштио му да је недостојан држања власти на острву. Након овог тренутка Меандрије одлучује да би за њега било најбоље да задржи власт пре него што се неко други прогласи тиранином. Послуживши се окрутном варком, успео је да уклони део својих противника на острву.²³²

Али, Меандријева тиранида била је кратког века. Персијанци су на Силозонтов позив убрзо стигли на Самос. Меандрије и његове присталице поручили су Персијанцима да ће се у миру повући са острва, што је персијски заповедник Отан одобрио (Hdt. III 144). Међутим, по остале Грке трагичну заједљивост проперсијски настројених тирана одлично одсликава инцидент који Херодот преноси а избио је приликом Меандријеве предаје. Наиме, његов брат Харилеј га је испровоцирао да покрене напад против Персијанаца који су дошли да прихвате предају (Hdt. III 145-146). Слажем се са Херодотом који примећује да Меандрије није имао никакве шансе за успех, већ је желео да Силозонту као будућем владару унесе додатну пометњу на острву. Знао је да ће Персијанци бити ненаклоњени Силозонту и Самљанима због сукоба. Меандрије је тајним путем побегао са Самоса²³³ а Харилеј је предводио напад који је успео да нанесе извесну штету Персијанцима. Међутим, потпуно занемаривши претходни договор о условима освајања Самоса, Отан је наредио општи покољ затченог становништва острва (Hdt. III 147). Иако је у таквом

²³² Hdt. III 143. Меандрије се вратио у двор и позивао Самљане да му долазе један по један, како би им тобоже положио рачун о новцу. Уместо тога, једног по једног је успео да утамничи. Меандрије се ускоро разболео, а његов брат Ликарет је, мислећи да ће овај умрети, побио све заробљенике како би што лакше приграбио власт.

²³³ Херодот даље преноси Меандријеву судбину: отишао је у Спарту и покушао да подмити краља Клеомена али га је овај пријавио ефорима. Спартанци су убрзо протерали Меандрија из града (Hdt. III 148).

стању Силозонт примио управу над Самосом од Персијанаца, убрзо је Отан наредио да се доведу досељеници.²³⁴

О Силозонтовој тираниди на Самосу не зна се готово ништа. Касније, када су устаници на почетку Јонског устанка протеривали тиране, власти је на Самосу био лишен Еак, Силозонтов син (Hdt. VI 13). Чињеница да је Еак успео да наследи оца на положају тиранина Самоса вероватно значи да је Силозонтова владавина била мирна и да је верно испуњавао обавезе према персијским властима.

Милет

Херодот је оставио највише података о милетским тиранима, с обзиром на то да су били моћнији од осталих малоазијских тирана овог периода. Уочи похода на Лидију, Кир је позвао Грке да пређу на његову страну, али су они одбили тај предлог. Сви грчки градови били су под Крезовом влашћу осим Милета. Стога, када је Лидија пала, Кир је одбио преговоре са грчким градовима. Споразум је склопио једино са Милетом, и тако је овај град стекао бољи положај под Персијанцима у односу на остале грчке градове (Hdt. I 169).

Владавина Хистијеја

Тиранин који је владао Милетом под Персијанцима био је Хистијеј. Херодот га први пут помиње у контексту Даријевог похода на Скитију из 513/2. године п.н.е. (IV 137). У овом походу су учествовали и малоазијски Грци, које су предводили тирани.²³⁵ Приликом преласка Дунава из земље Скита на трачку страну, Персијанци су се нашли у невољи. Договор је био следећи: у случају да се Дарије са војском не појави након 60 дана код моста на Дунаву, остатак војске који је чекао са трачке стране Дунава требало је да у повлачењу уништи мост. Када је истекао рок, Милтијад, тиранин Херсонеса у Тракији, био је за прихватање скитског предлога о повлачењу и остављању Дарија на цедилу (Hdt. IV 137). Ипак, превагнуло је мишљење Хистијеја који је сматрао да треба остати и сачекати Дарија. Хистијејев мотив био је очигледан, што и сам Херодот каже – сваки од тирана дуговао је своју власт управо Дарију. Када би се, у супротном, ослободили Даријеве власти, нико од њих не би задржао власт у свом граду јер је демократија била пожељнија од тираниде (Hdt. IV 137). Захваљујући Хистијеју, мост је остао читав и Дарије је успео да се врати на трачку страну Дунава. Могуће је да су традицију о Милтијадовом ставу измислиле његове присталице у позније доба како би га у Атини оправдале као противника Персијанаца. У знак захвалности, Дарије је предао Хистијеју град Миркин у

²³⁴ Hdt. III 149. Херодот наводи да је Отана на то подстакло једно сновиђење и болест од које је патио. Наравно, Херодот у свом маниру тумачи Отаново масакрирање становништва као догађај који је проузроковао његову болест.

²³⁵ Херодот наводи имена тирана који су уживали велики углед код Дарија. Са Хелеспонта: Дафнид из Абидоса, Хипокле из Лампсака, Херофант са Пароса, Метродор са Проконеза, Аристагора из Кизика, Аристонт из Бизанта; из Јоније: Стратид са Хиоса, Еак са Самоса, Лаодамант из Фокеје и Хистијеј из Милета; из Еолиде је био једино Аристагора из Киме (IV 138).

доњем току Стримона у Тракији (V 11). Истовремено, Мегабаз је учврстио персијску власт у Европи покоривањем Тракије и Хелеспонта (Hdt. IV 143-144; V 1-2).²³⁶ Хистијеј је убрзо отпочео утврђивање Миркина, што је забринуло Мегабаза који је одмах обавестио Дарија. Стога, Херодот каже да је Дарије позвао Хистијеја на двор у Сузу, како би га држао на оку (Hdt. V 23-24). Хистијеј ће се вратити у Малу Азију тек по избијању Јонског устанка.

Аристагорина владавина и Јонски устанак

Хистијеја је на положају милетског тиранина наследио Аристагора, његов зет и нећак, кога су у историји упамтили као једног од предводника Јонског устанка. Демократска управа на Наксосу протерала је извесне олигархе и они су се за помоћ обратили Аристагори (Hdt. V 30). Како Херодот преноси, Аристагора је потом убедио Артафрена и обећао му да ће се персијска власт проширити прво на остала Кикладска острва, а затим и на Еубеју (V 31). Аристагора је то можда изговорио у намери да отклони сумње Персијанаца у поход на Наксос предочавањем могућих добитака. У супротном случају, тиранин је отворено радио против интереса осталих Грка, како би проширио сопствени утицај. Међутим, поход је након четири месеца пропао због свађе између Аристагоре и Мегабата. Наводно, Мегабат је из срџбе јавио Накшанима да им се спрема опсада, на шта су се острвљани добро припремили и потом успели да одоле нападачима (Hdt. V 33-34). Да је персијски заповедник заиста јавио Накшанима план не делује вероватно. Препирки између Аристагоре и Мегабата могло је бити, што је даље могло отежати сарадњу између Грка и Персијанаца на походу. То је резултовало крајњим неуспехом против Наксоса који је тада, не треба заборавити, био снажан полис.

Неуспех на походу довео је Аристагору у незавидан положај. Извесно је да је незадовољство тиранидама међу малоазијским Грцима тињало већ неко време. Додатан фактор непопуларности била је чињеница да су тирани били представници персијске власти. Аристагора је вероватно био свестан да би због пређашњих догађаја могао изгубити тиранску власт. Стога, одлучио се на одважан корак – дизање устанка против Персијанаца. Херодотова анегдота о тетовираном робу којег је послао Хистијеј из Сузе не делује уверљиво (V 35-36). Роб са тајном поруком за дизање устанка дошао је тачно тада када је Аристагора планирао да дигне устанак, након похода на Наксос. Причу о робу можемо одбацити из следећег разлога. Да је поход на Наксос успео, до устанка не би ни дошло, бар не 499. године п.н.е. Дакле, чини се да је коначну одлуку о дизању устанка Аристагора донео брзоплето, страхујући за свој положај који је био угрожен, а не на наговор Хистијеја.²³⁷

Аристагора је знао да устанак неће бити успешан ако на власти у Малој Азији остану тирани. Флота се након похода на Наксос налазила у Мијунту и Аристагора је преваром похватао тиране и принудио их да се одрекну власти у својим градовима (Hdt. V 36-37).

²³⁶ Македонија је такође признала врховну власт Персије (Hdt. V 17-18).

²³⁷ Роб са поруком вероватно је морао кренути док је још трајао поход на Наксос, с обзиром на удаљеност Сузе од Јоније.

Пример је дао сопственим одрицањем тираниде у Милету, где је, као и у осталим малоазијским градовима, била успостављена демократија.²³⁸ И заиста, Грци су добро примили устанак, иако су изгледи за успех били незнатни. Планирању устанка присуствовали су и виђенији Грци попут Хекатеја Милећанина. Он је један од ретких који је био против дизања устанка (може се рећи оправдано, ако се у обзир узме моћ Персије). Како би устаници имали икакве шансе, предложио је да успоставе контролу над морем тако што ће узети Крезово благо из Аполоновог храма у Дидими, али је одбијен (Hdt. V 36). Аристагора је покушао да обезбеди помоћ Грка из матичне Хеладе, али са мало успеха. Одбили су га у Спарти (Hdt. V 49-51), али, упутио се у Атину где је имао више успеха. Атињани и Еретријци били су једини Грци из копнене Хеладе који су обезбедили помоћ Јоњанима – први су послали 20 бродова а други 5.²³⁹

Ток Јонског устанка

Устаници су у почетку били успешни. У нападу на Сард освојили су цео град без тврђаве. Међутим, избио је пожар који се проширио и читав град је био спаљен. Пошто су у овом догађају учествовали Атињани и Еретријци, Персијанци су се касније осветили уништавањем њихових градова. Након похода на Сард устаници су претрпели тежак пораз код Ефеса (Hdt. V 102). Устанак се проширио ван Јоније на Кипар, Карију и Хелеспонт. Након епизоде са Сардом поново се јавља Хистијеј. Како Херодот преноси, Дарије је посумњао да је Хистијеј такође повезан са дизањем устанка, али након убеђивања га шаље у Јонију да ухвати Аристагору (V 106-107). Није јасно зашто Дарије одлучује да пошаље Аристагориног таста. Иако је Хистијеј препреден, не верујем да је Дарије био лакомислен да тек тако ослободи Хистијеја. Персијанци су временом консолидовали снаге и полако али сигурно су потискивали устанике. Хекатеј је поново дао предлог: у случају напуштања Милета требало би се повући на острво Лерос и подигнути утврђење (Hdt. V 125). Видевши да се устанак ближи крају, Аристагора је вероломно побегао у Миркин у Тракији и тако напустио устанак. Тамо је и погинуо приликом сукоба са Трачанима. Управу над Милетом Аристагора је оставио једном угледном грађанину Питагори.

У међувремену Хистијеј је побегао из Сарда јер га је Артафрен оптужио за дизање устанка.²⁴⁰ Наставио је да сплеткари против Персијанаца на Хиосу, али безуспешно. Покушао је да се врати на власт у Милет, али Милећани нису хтели ни да чују за тираниду. Након тога је уз помоћ лезбљанских бродова отишао у Бизант где се бавио

²³⁸ Митилењани су каменовали свог тиранина Коета. У другим градовима, попут Киме, народ је протерао тиране.

²³⁹ Треба приметити да су и Атињани и Еретријци Јоњани. Како Херодот наводи, Аристагора је у Атину истицао јонску везу између Милећана и Атињана (V 97). Еретрија је традиционално била у добрим односима са Милетом јер су се налазили на истој страни у Лелантском рату између Еретрије и Халкиде.

²⁴⁰ Hdt. VI 1. Хистијеј вероватно јесте имао везе са устанком, али не знамо у којој мери. Артафрен му је рекао следеће речи: „Ево овако, Хистијеју, ствар стоји са устанком: ти си направио ципелу коју је Аристагора обуо“.

гусарством (Hdt. VI 5). Касније се нашао у Мизији где су га Персијанци заробили у бици. Хистијеј је неславно завршио без икаквог значајнијег доприноса Јонском устанку.²⁴¹

Персијанци су опсели Милет а устаници су одлучили да се боре на мору. У бици код Ладе устаници су прикупили 353 брода насупрот 600 персијских (Hdt. VI 8). Уочи битке тирани које је Аристагора протерао на почетку устанка пришли су непријатељима. Персијанци су понудили да тирани покушају да убеди савезнике у напуштање устанка које би било награђено амнестијом. И заиста, Самљани су по савету Еака, Силозонтовог сина (а Силозонт је био Поликратов брат), одлучили да се повуку пре битке (Hdt. VI 13).²⁴² Обесхрабрани општом пометњом у редовима устаника, пример Самљана су следили и Лезбљани. Иако су се устаници храбро борили, пораз у бици код Ладе 494. године п.н.е. означио је крај Јонског устанка. Персијанци су убрзо заузели Милет а жене и децу претворили у робове (Hdt. VI 19-20).²⁴³

Ипак, Дарије је по завршетку устанка одлучио да успостави демократију у грчким градовима. То је био промишљен потез, с обзиром на то да је тиранска управа показала своје слабости. Иако је лакше држати на оку једног тиранина, ипак је народ био тај који се дигао на устанак и задао тешкоће Персијанцима. Демократска управа била је милија грчком слободарском духу од тираниде, макар и под влашћу Персије. Углавном све што знамо о Хистијеју и Аристагори стоји у вези са Јонским устанком. Херодот нас не обавештава о унутрашњој политици милетских тирана. На основу његовог извештаја можемо закључити да су обојица били опортунисти и да су лични интерес стављали испред добробити полиса. О тиранима са Самоса зна се далеко мање него о милетским. Меандрије, који није чак ни припадао Поликратовој династији, показао се као незајажљив у својој жељи да буде на власти. Не само што је лично побио извесне Самљане на превару, већ је изазвао Персијанце на општи покољ становништва само да би напакостио свом ривалу, Силозонту. Међутим, од још једне такве трагедије је Самљане спасио Еак. Грци би га вероватно назвали издајником, јер је напуштањем Јонског устанка знатно олакшао посао Персијанцима и очувао власт. Али, не треба губити из вида да је тим чином поштедео родни Самос од персијске одмазде. У сплеткама са Персијанцима милетски тирани показали су се вештим²⁴⁴, али на крају нису успели да дају опипљив допринос Јонском устанку. Ипак, треба истаћи да је Милет крајем VI века п.н.е. био на врхунцу моћи, након периода опадања, што каже и Херодот (V 28-29).²⁴⁵

²⁴¹ Артафрен га је набио на колац без Даријевог одобрења, након чега је послао његову главу у Сузу. Дарије је наредио да се Хистијеј сахрани како доликује, у част његове службе персијском владару (Hdt. VI 30).

²⁴² Аристагора је био лишио Еака тиранске власти на Самосу 499. године п.н.е. Херодот каже да Самљани на острву нису били задовољни одлуком војних заповедника о повлачењу. Неки од њих су одлучили да се радије иселе него да потпадну под тираниду Еака (VI 22). Персијанци су у знак захвалности поштедели Самос од освете за учествовање у Јонском устанку, али су за тиранина поставили Еака.

²⁴³ Персијанци су неке Милетане преселили у долину Тигра у Месопотамији. Аполонов храм у Дидими су опљачкали и спалили до темеља.

²⁴⁴ Хистијеј: Hdt. V 106; Аристагора: Hdt. V 49-51.

²⁴⁵ Милет тог доба је средиште филозофије, на челу са Талесом и његовом школом. Поред тога, учешћа у Јонском устанку узео је Хекатеј, који је писао историју и пре самог Херодота. Он је, између осталог, сигурно послужио као главни извор Херодоту за историју Јонског устанка.

VII поглавље

Тирани на Сицилији

Западни грчки свет, у који спада и острво Сицилија, премда је одржавао везе са копненом Хеладом, одликовао се посебним карактеристикама. Још од VIII века п.н.е. Грци су се насељавали у потрази за земљом или новим трговачким приликама. Неки од градова на Сицилији које су Грци основали достигли су величину каква се може поредити са градовима матичне Хеладе. Тирани су се, између осталог, уздигли и у Акраганту, Гели и Сиракузи. На основу извештаја извора стиче се утисак да су извесни сицилијски тирани по моћи били у најмању руку равни тиранима из архајске епохе у Коринту, Сикиону или Атини. Додуше, географски и политички услови утицали су на околности у којима се тиранида на Сицилији јављала кроз читаву историју Грка на овом острву. Када говоримо о западним Грцима онда у обзир морамо узети присуство домородачких народа који су настањивали Сицилију у тренутку доласка грчких колониста. Такође, две значајне политичке силе V века п.н.е. обликовале су историју сицилијских Грка – Картагињани и Етрурци.

Крајем VI века п.н.е. сицилијским градовима углавном управљају олигарси. Земљопоседничка аристократија која је била најутицајнији фактор у Сиракузи називана је грчким термином *γαρόροι*.²⁴⁶ Међутим, у односу на матичну Хеладу, извори нас значајно мање обавештавају о друштвеним и економским односима унутар сицилијских полиса. Ипак, може се претпоставити да су западне грчке колоније временом економски напредовале попут осталих грчких полиса. Хелени на Сицилији сигурно су били свесни политичких и друштвених збивања у старој Грчкој, па и идеје тираниде.

Тирани архајске епохе

Традиција је оставила сећање на извесне сицилијске тиране пре класичног периода. У Леонтинима је владао Панетије. Аристотел га помиње уз Кипсела, Писистрата и Дионисија I као тиранина који је претходно био демагог.²⁴⁷ Његова тиранида заменила је олигархијску управу која је у то време била распрострањена међу грчким градовима на Сицилији (*Arist. Pol.* V 10, 4). Ово је све што знамо о Панетију и на основу једино Аристотеловог извештаја није згодно доносити више закључака о тираниди у Леонтинима.

Тиранин Акраганта средином VI века п.н.е. био је Фаларид и остао је упамћен по томе што је мучио своје противнике у такозваном „бронзаном биму“.²⁴⁸ Традиција је запамтила Фаларида у негативном светлу и то је сигурно разлог због ког се мало тога зна о њему. Акрагант је у његово доба био новооснована колонија и стога је снажна управа могла бити

²⁴⁶ Cf. са *γαρόροι* на Самосу.

²⁴⁷ *Pol.* V 8, 4.

²⁴⁸ *Pind. Pyth.* I 95-98; *Diod. Sic.* IX 18-19. Направа је осмишљена тако да се ватра наложи испод бика и жртва полако кува унутар њега. Постојао је посебан акустички механизам који је служио да јауке човека преобрати у звук правог бика.

неопходна. Сећање на његову наводну окрутност опстало је и у V веку п.н.е. када га Пиндар пореди насупрот благог и врлог Креза (*Pyth.* I 95-98).²⁴⁹ Извори нису потпуно јасни по питању његовог доласка на власт. Полијенов извештај не делује нарочито уверљиво: Акраганћани су започели градњу храма Зевса Полијеја на акрополи и Фаларид је преузео на себе извођење радова (V 1). Он је тада био у јавној служби – прикупљао је јавна дуговања. Тада је осмислио лукавство: објавио је да је материјал за извођење радова украден. Акраганћани су му доделили овлашћења у циљу спречавања крађа. Фаларид је то искористио тако што је ојачао положај на акрополи, наоружао робове и извршио државни удар док су грађани прослављали Тесмофорије. Са друге стране, Аристотел не износи детаље око Фаларидовог преузимања власти, али каже да је пре тираниде био на високом државном положају (*Pol.* V 8, 4). Након што је приграбио тираниду Фаларид је разоружао народ (*Polyaen.* V 2).

О Фаларидовој владавини мало знамо и главни извор је Полијен. Заинтересован за ратна лукавства, посветио је пажњу Фаларидовом ратовању на Сицилији које је обиловало војним досеткама.²⁵⁰ Водио је рат са Сиканима и није био у стању да освоји један њихов град. Полијен преноси анегдоту о кукурузу која описује тираниново лукавство након чега је уследило освајање сиканског града (V 3). Фаларид је успео да освоји један од моћнијих сиканских градова, Весу.²⁵¹ Према Аристотелу, Фаларид је у једном тренутку постао и господар Химере (*Rh.* II 20, 5). Наводно, песник Стесихор је упозоравао Химеране да Фалариду не додељују телесну стражу јер би их он у супротном поробио.

Фаларид је оборен приликом општег устанка у Акраганту против његове тираниде. Устанике је предводио Телемах, предак будућег тиранина Акраганта, Еменида Терона.²⁵²

Тиранида класичне епохе у Гели, Сиракузи и Акраганту

Тираниду у Гели успоставио је Клеандар 505. године п.н.е. О начину доласка на власт мало знамо, осим Аристотеловог исказа да је Клеандар оборио олигархију (*Pol.* V 10, 4). Он је био зачетник династије Пантарида у Гели и владао је до 498. године п.н.е. када га је убио извесни Сабил (*Hdt.* VII 154). О његовој владавини не знамо готово ништа. Клеандар је био угледни аристократа, а његов отац Пантар био је победник у Олимпијским играма. Наследио га је брат Хипократ (498-491) о коме се више зна. Додуше, извори нас углавном обавештавају о његовим војним подухватима. Херодот наводи да је Хипократ успешно ратовао: потчинио је Калипол, Наксос, Занклу и Леонтине, док Сиракузу није могао

²⁴⁹ Фаларид се и у каснијој литератури јавља као архетип злог и окрутног тиранина, нарочито код Цицерона, који каже да је Фаларид „најокрутнији од свих тирана“ (*In Verr.* IV 33). Cf. *Polyb.* VII 7, 1, XII 25, 1; *Cic. Att.* VII 20, 2; *De off.* II 7; *De Rep.* I 28).

²⁵⁰ Суда каже да је Фаларид био господар читаве Сицилије али то тешко да је тачно (s. v. Φαίλαρις).

²⁵¹ *Polyaen.* V 4. Тиранин је уговорио брак са ћерком Теута, владара Весе. Фаларид је послао војнике обучене као жене и слушкиње да донесу дарове Теуту. Чим су ушли у просторију извадили су мачеве и осигурали простор. Фаларид је на тај начин преваром постао господар Весе.

²⁵² *Tzetz. Chil.* V 956; *Cic. De off.* II 26; *Schol. ad Pind. Ol.* III 68.

покорити (VII 154).²⁵³ Ипак, Сиракуза је Хипократу уступила Камарину, који ју је поново населио.²⁵⁴ Након слома Јонског устанка 494. године п.н.е. група избеглица са Самоса и из Милета је на позив Занкле пристигла ради насељавања Кале Акте на северној обали Сицилије (Hdt. VI 22). У Регију се недавно као тиранин уздигао Анаксила. Како је Хипократ недавно освојио Занклу, постао је ривал Анаксиле у Месанском мореузу. Стога, тиранин Регија је успео да наговори пристигле избеглице са Самоса да нападну Занклу док је тиранин Скит, који је владао Занклом у име Хипократа, опседао један сикелски град (Hdt. VI 23; Thuc. VI 4, 5-6). Хипократ је убрзо послао помоћ, али је за казну бацио Скита у окове и склопио споразум са Самљанима. Већину становништва Занкле је поробио, док је 300 њих изручио Самљанима који су их ипак поштедели.²⁵⁵ По Хипократовој смрти Анаксила је истерао Самљане из Занкле и довео нове становнике – тада је Занкла променила назив у Месана.²⁵⁶ У доба Хипократове владавине Гела се налазила на врхунцу моћи, испред Сиракузе.²⁵⁷ При крају владавине Хипократ је водио рат са Сикелима и приликом опсаде града Хибле је погинуо (Hdt. VII 155).

Гелонова тиранида

Након своје смрти, како је Хипократ предвидео, Гелом је требало да владају његова два сина, Еуклид и Клеандар. У Гели је избила побуна против тиранске власти, коју је убрзо угушио Гелон, Хипократов генерал. Како Херодот преноси, Гелон је по гушењу побуне преотео власт Хипократовим синовима и приграбио тираниду за себе 491. године п.н.е. (VII 155).

Гелон је био Деиноменов син и потицао је из угледне аристократске породице у Гели. Један његов предак био је са острва Телоса и учествовао је у оснивању Геле (Hdt. VII 153). Он је постао врховни свештеник култа Деметре и Коре и његови потомци су задржали угледну свештеничку службу у Гели.²⁵⁸ Гелон је био способан војник и срећемо га у Хипократовој гарди (Hdt. VII 154). У ратовима које је Хипократ водио Гелон се нарочито истакао и постао је командант читаве коњице. Свргавши Хипократове синове са власти, Гелон је имао веће амбиције од владања само Гелом, Наксосом, Занклом и Камарином. Од 491. до 485. године п.н.е. управљао је наведеним територијама, све док се није указала прилика за освајањем Сиракузе. Наиме, сиракушки народ и килиријци (зависно становништво) протерали су гаморе који су се за помоћ обратили управо Гелону (Hdt. VII 155). Свесни тиранинове војне надмоћи, Сиракужане су се предали без пружања отпора.

²⁵³ Иако су изгубили битку код Хелора, Сиракужане су посредовањем спасли Коринћани и Керкирани, с обзиром на то да Хипократ није успео да оствари поморску надмоћ.

²⁵⁴ Thuc. VI 5, 3. Хипократ се тим чином представљао као оикист Камарине.

²⁵⁵ Скит је успео да побегне и отишао је на Даријев двор у Сузу. Дарије га је једанпут одаслао на Сицилију, вероватно да извести Персијанце о стању на Сицилији (Hdt. VI 24).

²⁵⁶ Највише колониста потицало је из Месеније.

²⁵⁷ Како Еванс с правом примећује, одсуство помена Сиракузе у овим сукобима сведочи о чињеници да је њен утицај у ово доба ограничен (Evans, *Ancient Syracuse: From Foundation to Fourth Century Collapse*, 18).

²⁵⁸ Извори не помињу да је Гелон био свештеник овог култа, али није немогуће да је вршио ту службу.

Иако је династија Деиноменида изворно потицала из Геле, Сиракуза је постала њихова престоница. Гелон је препустио свом брату Хијерону управу над Гелом док је он владао у Сиракузи. Нагли развој Сиракузе као полиса био је истовремен владавини Деиноменида, како и Херодот примећује (VII 156). Гелон је проширио насеље на копну у Ахрадини и опасао га зидом. У том делу града подигнута је и нова агора. Такође, значај Сиракузе за Гелона могао је лежати у чињеници да је обала Геле била непогодна за бродове, за разлику од морске обале Сиракузе. Тиранинове војне амбиције захтевале су поседовање снажне морнарице. Херодот преноси да је Гелон 480. године п.н.е. на располагању имао бар 200 тријера (VII 158).

Једна од главних одлика владавине сицилијских тирана јесте њихова политика планског пресељавања становништва. Учесници расправе у Атини уочи похода на Сицилију 415. године п.н.е. коју Тукидид излаже каже да су градови на Сицилији „насељени измешаним становништвом“ (VI 17, 2). О присуству досељеника у Сиракузи сведоче заветни натписи у Олимпији и Делфима са двојним етником.²⁵⁹ Гелон је разорио Камарину, преселио целокупно становништво и доделио им грађанско право у Сиракузи. О губљењу претходног значаја Геле сведочи и чињеница да је Гелон преселио половину становника у Сиракузу.²⁶⁰ Мегара Хиблејска доживела је судбину сличну Камарини: када ју је Гелон покорио, сиромашније грађане је продао у ропство.²⁶¹ Како Херодот преноси, према аристократама се понео неочекивано – иако су они били ти који су заратили против њега, довео их је у Сиракузу и доделио им грађанско право (VII 156). При крају главе Херодот закључује да је Гелон поступио тако јер је „сматрао да је незахвално и опасно насељавати сиротињу у град“ (VII 156). Гелонова политика ослањања на аристократе одудара од класичног обрасца. Иако није нарочито волео демос, ипак није ни спроводио мере које би оштетиле сиракушки народ. Због чега се Гелон ослањао на аристократе током своје владавине није јасно.²⁶² Томе је вероватно допринело његово угледно порекло и можда лично није осећао већу повезаност са демосом.

Рат са Картагином

Како за Грке у матичној Хелади, тако и за оне на Сицилији, 480. година п.н.е. била је пресудна за даљи ток њихове историје. Дарије није постигао никакав значајнији успех походом из 490. године п.н.е. Међутим, његов син и наследник Ксеркс повео је 480. године п.н.е. на Хеладу огромну војску какву до тад Грци никад нису имали прилике да виде. Како Херодот преноси, Атињани и Спартанци су се у име осталих Грка обратили

²⁵⁹ Аркађани који су се преселили у Сиракузу: Формид (Paus. V 27, 2) и Хагесија (Pind. Ol. VI 97-101).

²⁶⁰ Херодот не наводи из ког друштвеног слоја су потицали досељеници. Кетрин Ломас предлаже да би то могли бити сиромашнији људи из Геле (Lomas, Tyrants and the polis: migration, identity and urban development in Sicily, у *Ancient Tyranny*, 100-101).

²⁶¹ Hdt. VII 155-156; Thuc. VI 4, 5. Гелон је истоветно поступио према становништву сицилијске Еубеје.

²⁶² Напоменуо бих да није ништа необично да се тиранин ослања на изванредан круг аристократа око себе, али у Гелоновом случају то не важи: тиранин је поклатио поверење аристократама из других градова са Сицилије.

сиракушком тиранину за помоћ против Персијанаца, још један од показатеља моћи Гелонове тираниде (VII 153, 157-163). Гелон је био вољан да помогне, али под условом да добије врховну команду над свим грчким снагама.²⁶³ Ипак, Спартанци и Атињани нису ни помишљали на тако нешто и до споразума није дошло. Да тиранин није желео ризиковати слањем значајног броја својих војника је разумљив мотив. Али, значајнији разлог због ког Гелон није могао помоћи копненој Грчкој лежао је у картагинској опасности.

Наиме, акрагантски тиранин Терон био је Гелонов таст и савезник. Терон је из разлога који нису познати протерао из Химере Терила, ондашњег тиранина (Hdt. VII 165). Изгнани Терил је у помоћ позвао Картагињане, традиционалне супарнике западних Грка.²⁶⁴ Коалицији се придружио и Анаксила из Регија, Терилов таст и савезник, који је и раније био у непријатељским односима са Хипократом и Гелоном.²⁶⁵ О тешком положају у ком се Гелон нашао сведочи следећа чињеница: тиранин је у случају Ксерксовог успеха у матичној Хелади био спреман да му преко посланика уручи велику количину новца као дар, односно као гаранцију за неутралност Персијанаца у рату Грка са Картагињанима. Херодот каже да је Гелонов посланик такође требало да Персијанцима преда воду и земљу у знак покорности, али сигурно је да тиранин то није озбиљно мислио, већ је таквим обећањем желео да обезбеди персијску неутралност (VII 163).²⁶⁶

Извесна повезаност персијског и картагинског похода на Грке сигурно је постојала. Картагињани нису имали никакве везе са персијским мотивима за напад на Грке, нити су Персијанци имали повода за рат против сицилијских Грка. Ипак, стратешки гледано, Грци су на Медитерану били природни непријатељи и једних и других. Такође, Феничани су били персијски поданици и није немогуће да су власти у Сузи и Картагини одржавале комуникацију посредством Феничана. Иако се код Херодота нигде не среће идеја о свесној повезаности ове две инвазије, могуће је допустити тезу о потенцијалној усклађености персијског и картагинског напада на Грке.²⁶⁷

²⁶³ Наводно, Гелон је у почетку био киван на копнене Грке јер му нису помогли у једном рату који је раније водио са Картагињанима. Окривио је Спартанце јер се сукобио у знак освете за Доријеја који је био погинуо против Картагињана (V 43-47; VII 158). О овом рату се ништа не зна, с обзиром на то да га Херодот успут и укратко помиње приликом Гелоновог одговора грчком посланству.

²⁶⁴ Картагињани и Грци су мање-више увек били у непријатељским односима, будући да су били трговачки ривали у западном Медитерану. У VI веку п.н.е. Пентатло је покушао да оснује грчку колонију дубоко у картагинској зони Сицилије на рту Лилибеју, али је подухват пропао. Крајем VI века п.н.е. спартански принц Доријеј покушао је исто, али је погинуо против Картагињана. Средином истог века Картагињани су повели поход на сицилијске Грке под вођством Малха. О исходу рата се не зна готово ништа, али изгледа да су Картагињани имали више користи од Грка. Фокејци из Алалије на острву Корзици били су трн у око како за Картагињане, тако и за Етрурце. У поморској бици код Алалије 535. године п.н.е. Фокејци су уништени, а савезници су поделили интересне сфере: Картагина је добила Сардинију, а Етрурци Корзику.

²⁶⁵ Херодот наводи да је Анаксила предао Картагињанима своју децу као таоце и наговорио их да помогну Терилу (VII 165).

²⁶⁶ Иако га не можемо кривити, приметно је да је у овом случају Гелон показао малодушност и скептичност према изгледима Грка на победу против Ксеркса. У случају пораза Персијанаца, посланик је требало да се врати са новцем на Сицилију.

²⁶⁷ Аристотел такође сматра да су истовременост ових инвазија питање случајности (*Poet.* 1459a). Ефор је први историчар који тврди да су Персија и Картагина деловале у сагласју (*Schol. ad Pind. Pyth.* I 146b).

Картагињане је предводио Хамилкар.²⁶⁸ Овај рат био је један од тежих који су Грци водили против Картагине. Херодот преноси да су Картагињани на располагању имали 300 000 војника, али број изгледа преувеличано (VII 165).²⁶⁹ Према Диодору, Гелон је повео војску од 50 000 пешадијанаца и 5000 коњаника (XI 21, 1). Пресудна битка одиграла се код Химере 480. године п.н.е. и о њеној важности сведочи традиција о томе да су се битке код Саламине и Химере водиле истог дана (Hdt. VII 166).²⁷⁰ Ово вероватно није тачно, али говори о емоционалном значају коју су обе победе имале за тадашње Грке. На основу извештаја Херодота и Диодора чини се да је Хамилкар током читаве битке био заузет обезбеђивањем повољних знамења из жртава. Картагински заповедник хтео је принети жртве грчком Посејдону (XI 21, 4). За то су му били потребни Грци који би водили обред и послао је по Грке у Селинунту. Гелон се дочепао писма и осмислио лукавство: послао је своје војнике који су се лажно представили као Селинунћани и на превару су посекали Хамилкара у логору (Diod. Sic. XI 21, 5-22, 1). Херодот преноси картагинску традицију и наводи да је она највероватнија: Хамилкар је приносио читаве животиње на ломачу како би обезбедио подршку богова, али у једном тренутку Грци су нагнали Картагињане у бег. У том тренутку Хамилкар се из очајања сам жртвовао и бацио у пламен (VII 167). Занимљиво је да Херодот поклања поверење овом предању, али сматрам да би оно могло бити картагинско преувеличавање Хамилкарове храбрости како би се умањио значај тешког пораза који су Картагињани претрпели.²⁷¹ У овој бици је до пуног изражаја дошла Гелонина војна способност и његова слава постала је позната широм грчког света (Diod. Sic. XI 22, 5).²⁷²

Диодор, вероватно користећи Ефора, такође сматра да је постојала усаглашеност између Персијанаца и Картагињана (XI 20, 1).

²⁶⁸ Херодот каже да је на водећи положај у држави дошао ратним заслугама и додаје да је, према једној традицији, по мајци пореклом био Сиракужанин (VII 166). Изгледа да су проксенске везе на Сицилији између угледних Грка и Картагињана постојале: када зове Хамилкара у помоћ, Терил се позива на проксенску везу која их спаја (Hdt. VII 165). Хамилкара Херодот назива краљем, али Картагина није била наследна монархија попут метрополе Тира.

²⁶⁹ Диодор се слаже са Херодотом по питању броја од 300 000 војника и додаје да је Хамилкар повео и флоту од преко 200 бродова (XI 20, 2). Ипак, олуја је уништила многе картагинске снаге приликом преласка на Сицилију.

²⁷⁰ Диодор наводи да се битка код Химере водила истог дана као битка код Термопила (XI 24, 1).

²⁷¹ У случају да се ово стварно догодило, Хамилкар се вероватно жртвовао феничком богу Мелкарту. На тај начин су према традицији умрли феничка краљица Дидо и асирски владар Сарданапал (в. Hargreaves, *Synchronicity: the local and the panhellenic within Sicilian tyranny*, у *Ancient Tyranny*, 124). Код Херодота на тај начин страдају Крез након пораза од Персијанаца (I 86) и Бог, персијски управник Ејона након пораза од Грка (VII 107). Пораз код Химере био је тежак ударац за част Картагињана и тај град ће касније платити цену за Хамилкарову смрт. Картагињани су одавали почаст Хамилкару и подигли му велики споменик у Картагини (Hdt. VII 167). За тежину пораза који су Картагињани претрпели в. Diod. Sic. XI 24, 3-4.

²⁷² Приметно је да Диодор као Сицилијац кроз извештај о бици код Химере нарочито истиче Гелонову способност, која заиста јесте била неоспорна. И сам наводи да су многи историчари упоређивали битку код Химере са Платејском битком, а гениј Гелона са Темистокловим (XI 23, 1). Штавише, истиче да је Гелон био изузетно цењен у поређењу са Паусанијом ког су сопствени грађани убили, или са Темистоклом који је пребегаво Ксерксу. Диодор додаје да су грчки савезници били подстакнути управо победом Грка код Химере да се храбро супротставе Персијанцима. Грци на Сицилији волели су да истичу своје владаре, јунаке и подвиге како би показали да нимало не заостају за Грцима из матичне Хеладе. Диодор наглашава да су код

Након битке код Химере уследио је мировни споразум. Како Диодор наводи, изгледа да је у Картагини владао страх од Гелонове инвазије на афрички континент (XI 24, 4).²⁷³ Стога, одмах су послали изасланство да преговара о мировним условима. Картагињани су исплатили Гелону 2000 таланата као ратну одштету и мир је поново успостављен на Сицилији (Diod. Sic. XI 26, 2). Анаксила из Регија је задржао тираниду јер се није противио условима мира. Грци су из битке узели огроман плен. Гелон је дарове посветио храмовима у Сиракузи и Химери, а део је изделио међу савезницима.²⁷⁴ У част победе код Химере, Гелон је исковао крупан сребрни новац, назван по његовој жени Дамарети - Δαμαρategiev.²⁷⁵ Поред тога, подигао је храмове Деметри и Кори и послао дарове у Делфе.²⁷⁶ Како је сматрао да се битка код Химере одиграла у време Термопилске битке, Диодор наводи да је Гелон планирао да са значајним снагама помогне Грцима против Персијанаца (XI 26, 5). Међутим, неки Коринђани су пристигли у Сиракузу и известили Гелона о победи Грка код Саламине. Значај битке код Химере био је тај да су Грци успели да одбију картагинску опасност за наредних 7 деценија. Са друге стране, Гелон је учврстио власт и поставио снажне основе за династију Деиноменида.

Извори сугеришу да је Гелон уживао популарност како међу својим поданицима, тако и међу осталим Грцима на Сицилији.²⁷⁷ Она се најбоље огледа у следећем догађају: након повратка из рата Гелон је окупио грађане у скупштини и наредио им да се појаве наоружани, док се он појавио ненаоружан (Diod. Sic. XI 26, 5). Потом је окупљенима изложио сва дела која је учинио током свог живота уз она која је урадио у корист Сиракужана. Ово је био изузетно мудар и прорачунат Гелонов потез. Тиранин је знао да је након велике победе у рату његова власт додатно ојачана. Стога, одлучио је да се „преда“ одлуци скупштине појавивши се без оружја. Тиме је показао да му власт није потребна, већ напротив, створио је привид да су грађани ти који му одобравају да влада Сиракузом. Уочи његовог доласка на власт у Сиракузи управа је била демократска и мислим да није случајно што је Гелон затражио окупљање у скупштини. Као тиранин, Гелон се у одређеним случајевима, попут овог, трудио да делује унутар устава полиса.²⁷⁸ И заиста, тиранин је успео у својој намери: грађани су потврдили његову власт и извикали су га добротинитељем, спаситељем и краљем (Diod. Sic. XI 26, 6). Ако је тачно да га је народ

Химере пали не само многи Картагињани, већ и њихов заповедник, док је Ксеркс уз многе Персијанце успео да побегне из Грчке (XI 23, 2).

²⁷³ Вероватно је да Диодор помало претерује са епилогом битке. Наводно, посланици су снисходљиво молили Гелона за мир и нудили му да ће испунити сваки његов захтев (XI 26, 1-2).

²⁷⁴ Diod. Sic. XI 25, 1. Многи заробљеници служили су на јавним радовима. Акрагант је примио велики број заробљених Картагињана и имао користи од њих.

²⁷⁵ Diod. Sic. XI 26, 3. Чини се да је Дамарета значајно допринела закључивању мира и Картагињани су јој поклонили златну круну вредну 1000 таланата.

²⁷⁶ Diod. Sic. XI 26, 7; Paus. VI 19, 7. Већ смо поменули да је Гелон припадао угледној породици која је давала свештенике за култ Деметре и Коре. Започео је градњу храма посвећеног Деметри у Етни, али није доживео његову изградњу. Аполону у Делфима је посветио златни трonoжац у вредности од 16 таланата.

²⁷⁷ B. Diod. Sic. XI 23, 3; 25, 5.

²⁷⁸ Диодор бележи да је Гелон оставио нетакнутим закон о ограничавању раскоша при сахранама који је био на снази пре његовог доласка на власт (XI 38, 2). Поштујући закон, на самрти је наредио да се закон примени и на њега.

прозвао краљем, онда то не значи да је заиста признат за легитимног краља са династијом. Вероватно је у питању било прихватање његове власти као уставне, али сигурно не као традиционалне басилеје. Ни Гелон ни његови наследници никад се нису приказивали нити се трудили да буду краљеви. Натпис на заветном трonoшцу посвећеном Аполону у Делфима помиње Деиномениде Гелона, Хијерона, Полизала и Трасибула једноставно именом, без икаквих звања.²⁷⁹ На новцу који су тирани ковали не среће се титула краља.

Хијеронова тиранида

Гелон је умро 478. године п.н.е. и наследио га је његов брат, Хијерон. Сиракужани су Гелону подигли велики споменик и указивали му херојске почести (Diod. Sic. XI 38, 5).²⁸⁰ Хијерон је био искусан у државним пословима, с обзиром на то да је раније владао Гелом у име Гелона. По преузимању власти дошло је до супарништва између Хијерона и Полизала. Гелонова жеља била је да се Полизал ожени његовом удовицом, Дамаретом, као и да добије врховно заповедништво над војском. Хијерону је сметала Полизалова популарност међу Сиракужанима, а и бојао се братовљеве завере. Како Диодор преноси, Хијерон је унајмио плаћенике који су служили као његова телесна гарда (XI 48, 3).²⁸¹ У рату са Кротоњанима, Сибарићани су позвали Хијерона у помоћ и овај је хтео одаслати Полизала, у нади да ће погинути у рату. Међутим, Полизал је одбио и морао је бежати од Хијерона. Уточиште је нашао код свог таста Терона у Акраганту.²⁸² Односи Сиракузе и Акраганта су се сигурно погоршали, али до отвореног непријатељства није дошло.²⁸³

Рат са Етрурцима и спољна политика

Грци су поразили Картагињане 480. године п.н.е., али још једна политичка сила представљала је другу претњу по Грке у Великој Грчкој. Етрурци су до V века п.н.е. успели да прошире утицај и у плодној и индустријски развијеној Кампанији. Грчка Кима угрожавала је етрурске интересе у Кампанији и стога је сукоб био неминован. О војној надмоћи Сиракузе сведочи чињеница да су се Грци из Киме обратили Хијерону за помоћ (Diod. Sic. XI 51, 1). Пресудна битка одиграла се 474. године п.н.е. у којој је Хијерон савладао етрурску флоту, у то доба изузетно снажну. Након тога, Етрурци више нису

²⁷⁹ Edmonds, *Lyra Graeca* II, Simon. fr. 170.

²⁸⁰ Када је Тимолеонт касније покушао да искорени успомену на тиране на Сицилији, из поштовања је поштедео Гелонову статуу (Plut. *Tim.* 23). Cf. Frisone, *Experimenting Basileia: Princely Models and the Tyrants of Sicily*, *Ktēma* 40, 2015, 179-183. Фрисоне предлаже да би извор који је Диодор користио за Гелона био Тимеј из Тауроменија. Наиме, познато је да је Тимеј био огорчен на сиракушке тиране, са изузетком Гелона. Чини се да је величанствена сахрана (иако су сиракушки закони налагали супротно) била награда за Гелово доследно придржавање закона полиса. Такође, Фрисоне сматра да је Гелонова сахрана спроведена по узору на епске моделе, односно Хомерове хероје и басилеусе.

²⁸¹ Cf. Xen. *Hier.* 6, 4-5; 10, 1-6.

²⁸² Diod. Sic. XI 48, 4-5. Терон је такође био ожењен Полизаловом ћерком.

²⁸³ Више о односима Хијерона и Акраганта у вези са Полизалом у поглављу о династији Еменида.

угрожавали Грке у Италији. У част победе Хијерон је посветио бронзану кацигу Зевсу у Олимпији а тиранинов тријумф овековечио је Пиндар (*Pyth.* I 71-75).²⁸⁴

Већ смо поменули да се Хијерон мешао у послове Грка из јужне Италије када су га Сибарићани позвали у помоћ. Није познато кад, али извори наводе да је Хијерон спречио разарање Епизефирских Локра, што је био план Анаксиле из Регија.²⁸⁵ Када је Анаксила умро 476. године п.н.е. оставио је за собом Микита као старатеља својих синова. Хијерон их је, чим су постали пунолетни, подстакао да преузму власт која им је припадала, што су и учинили (*Diod. Sic.* XI 66, 1-3).

Становнике Наксоса и Катане Хијерон је преселио у Леонтина (*Diod. Sic.* XI 49, 2). На месту Катане основао је нови град, Етну.²⁸⁶ Тиранин се овим подухватом нарочито поносио. У Етни су га становници поштовали кроз култ оснивача града (*Diod. Sic.* XI 49, 2).²⁸⁷ Градом је управљао његов син Деиномен под туторством рођака Хромија.²⁸⁸

Хијеронова тиранида у делима песника

Двор у Сиракузи окупљао је чувене уметнике тог доба. Хијерон је био покровитељ песника Пиндара, Симонида, Бакхилида, драмских писаца Есхила и Епихарма и филозофа Ксенофана.²⁸⁹ Тиранин је више пута учествовао и победио на панхеленским играма. Пиндар је у *Првој нитијској оди* прославио Хијеронову победу у колској трци у Делфима из 470. године п.н.е., а Бакхилид у *Четвртој оди*. Победу у Олимпији из 468. године п.н.е. опевао је Бакхилид у *Трећој оди*.²⁹⁰

Пиндарова *Прва нитијска ода* слави Хијерона као оснивача и краља Етне (*Pyth.* I 31-32; 60-61). Кроз Пиндарову поезију се примећују асоцијације тиранина са басилејом: уз Зевсову помоћ владар учи свог наследника да поступа према народу са поштовањем.²⁹¹ У *Првој олимпијској оди* песник назива Хијерона Зевсовим сином и описује га као владара који држи скиптар закона.²⁹² На још једном месту Пиндар карактерише Хијерона као

²⁸⁴ Натпис са кациге бележи да заветни дар посвећују заједно Хијерон и Сиракужани (*Tod, GHI* I no. 23). Приметно је да тиранин иступа као приватно лице без икакве титуле.

²⁸⁵ *Pind. Pyth.* II 18-20; *Schol. ad Pind. Pyth.* I 98, II 34.

²⁸⁶ Етна је добила више околне територије у односу на стару Катану. Хијерон је довео и досељенике са Пелопонеза и Сиракузе.

²⁸⁷ Cf. *POxy.* 2257 (Есхил). О тиранима као оснивачима градова (оикистима) в. *McGlew, Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, 17-24. Када су се стари становници вратили у Етну уништили су Хијеронов гроб (*Strab.* VI 2, 3).

²⁸⁸ Пиндар је написао *Прву и Девету немејску оду* у част Хромијевих победа.

²⁸⁹ *Ael. VH* IV 15; *Paus.* I 2, 3. Тиранин је нарочито био близак са Симонидом (*Ath.* XIV 73). Диодор наводи да је Пиндар био у зрелим годинама још у Гелонново време (*XI* 26, 8).

²⁹⁰ За значај епиникијске поезије као тираниновог покушаја легитимизације његове власти в. *Mann, The Victorious Tyrant: Hieron of Syracuse in the Epinicia of Pindar and Bacchylides*, у *The Splendors and Miseries of Ruling Alone: Encounters with Monarchy from Archaic Greece to the Hellenistic Mediterranean*, 25-27.

²⁹¹ *Pyth.* I 69-71. Према Хесиоду, краљевска власт потиче од Зевса - ἐκ δὲ Διὸς βασιλῆες (*Theog.* 96).

²⁹² *Ol.* I 10-13: Κρόνου παῖδ' ἐς ἀφνὲν ἰκομένους μάκαιραν Ἰερώνος ἐστίαν, θεμιστεῖον δὲ ἀμφέπει σκάπτων ἐν πολυμάλῳ Σικελία. Песник уводи хомерску парадигму закона (θέμις) који даје легитимитет владару.

„тиранина који предводи народ“ (*Pyth.* III 85: λαγέτας τύραννος).²⁹³ Хијерон је поменут и као победник над Картагињанима и Етрурцима (*Pyth.* I 71-74). Премда се на основу натписа на заветном трonoшцу у Делфима који је Гелон посветио након победе код Химере може закључити да је Хијерон учествовао у бици, Херодот не помиње Хијерона у излагању о бици код Химере. Са друге стране, Пиндар истиче и Хијерона као победника и над Картагињанима и Етрурцима. Штавише, песник додаје да је тим делима Хијерон спасао сву Хелладу немилог ропства (*Pyth.* I 75). У последњим стиховима Пиндар каже да је „боље бити предмет зависти него сажаљења“, мислећи на тиранинову моћ, те даље саветује Хијерона да остане смиран и умерен (*Pyth.* I 85-90). На крају помиње Крезову врлину која треба да служи као пример, насупротив обесног Фаларида, тиранина Акраганта (*Pyth.* I 94-99).

Пиндар и Бакхилид пишу епиникије по поруџбини сицилијских тирана. Очекивано је да на рачун тираниде у директном обраћању тиранима неће рећи нешто непожељно. Међутим, став о Пиндаровој дволичности може бити оправдан. Другом приликом, песник исказује наклоност према умереним схватањима и критикује тираниду као уређење (*Pyth.* XI 53-54). *Дванаеста олимпијска ода* посвећена Ерготелу из Химере написана је 466. године п.н.е. Пиндар се на почетку оде обраћа Зевсу Ослободиоцу и како Хорнблоуер претпоставља, песник је у виду имао ослобођење Сиракузе (самим тим и Сицилије) од тираниде, које се и догодило у то доба.²⁹⁴

У последњим годинама живота Хијерон је боловао од камена у бубрегу и можда је та болест била узрок његове смрти. Умро је 467. године п.н.е. у Етни.²⁹⁵ Престо у Сиракузи је наследио четврти брат из династије Деиноменида, Трасибул.

Трасибулова владавина и пад тираниде у Сиракузи

Трасибулова тиранида трајала је кратких 11 месеци, како Аристотел наводи (*Pol.* V 9, 23).²⁹⁶ Традиција је Трасибула упамтила као човека склоног насиљу и окружности. У случају обарања тираниде Деиноменида извори пружају више информација него што је уобичајено. Прву традицију преноси Аристотел, а другу Диодор.

У осмој глави пете књиге *Политике* Аристотел разматра узроке који доводе до пропадања монархије. Стагираин, како с правом примећује, закључује да је обесно понашање извесних владара кроз историју доприносило стварању завера против њих самих. У том контексту Аристотел разматра и случај сиракушке тираниде Деиноменида. Ова традиција бележи да је избила побуна међу самим учесницима у власти. Наводно, Трасибул је „завео Гелоновог сина и подстакао га да се препусти уживањима да би он сам

²⁹³ Како и Аристотел примећује, Хомер назива Агамемнона „пастиром народа“ (*Nic. Eth.* 1161a: ποιμένα λαών).

²⁹⁴ Hornblower, Pindar and kingship theory, у *Ancient tyranny*, 156.

²⁹⁵ Schol. ad Pind. Ol. I, 1; *Pyth.* I 89, III 1; Plut. Mor. 403c; Diod. Sic. XI 38, 7; 66, 4. Аристотел каже да је Хијерон владао 10 а не 11 година (*Pol.* V 9, 23). Предност треба дати Диодоровом датуму, који подржава и Пиндаров схолијаст.

²⁹⁶ Cf. Diod. Sic. XI 67, 1.

могао да влада“.²⁹⁷ На основу овог исказа изгледа да је у оквиру породице Деиноменида одлучено да право на владање припада Гелоновом сину, док би Трасибул могао бити његов тотор, након чега је противно договору приграбио власт за себе. Аристотел даље каже да су пријатељи Гелоновог сина склопили заверу ради обарања Трасибула, „а не тираниде уопште“. Али, изгледа да грађани нису желели да на власт дође нови тиранин, те су учесници у завери оборили и Трасибула и Гелоновог сина.

По правилу, тиранида, иако на почетку прихваћена, након извесног времена постаје омражена. Диодорово виђење (или виђење традиције коју преноси) узрока обарања Трасибула лежи у чињеници да је тиранин својим поступцима изазвао гнев грађана. Диодор наводи да је многе грађане неоправдано убио а другима је конфисковао имања или их протерао (XI 67, 5). Трасибул је узео најамнике у стражу, будући да је био неомиљен у народу. Убрзо, тиранин се морао суочити са отвореном побуном у граду. Успео је да окупи 15 000 војника, што од Хијеронових колониста из Етне, што од других савезника или најамника (Diod. Sic. XI 67, 7). У Сиракузи је избио грађански рат: Трасибул је утврдио положај у Ахрадини и Ортигији. Устаници су послали по помоћ у Гелу, Акрагант, Селинунт, Химеру и сикелске градове у унутрашњости острва и сви су се одазвали. У поморској и копненој бици устаници су успели да победе тиранина, који је губио подршку међу својим савезницима. На крају, Трасибул је затражио мировне преговоре. Прихватио је да остави власт у замену за повлачење у Епизефирске Локре (Diod. Sic. XI 68, 4). Сиракужани су ослободили остале сицилијске градове од тираниде и успоставили демократско уређење и у њима и у Сиракузи. Сиракушка демократија постојала је наредних 60 година, све до доласка Дионисија I на власт 406. године п.н.е.

Династија Еменида у Акраганту

Акрагант је био у блиским односима са Гелом, будући да је Гела била метропола тог града (Thuc. VI 4, 4). Основан је 582. године п.н.е. и добио је дорске законе из родне Геле (чија је метропола био дорски Линдос са Родоса). Акрагант је врло брзо напредовао и временом је постао један од најмоћнијих грчких градова на Сицилији.²⁹⁸

Теронова тиранида

Терон је био Енесидамов син, који је био члан телесне страже Хипократа, тиранина Геле (Pind. Ol. III 6-7; Hdt. VII 154). Потицао је из једне од најугледнијих породица у Акраганту. Према Пиндару, изводили су порекло од Кадма, а његови ближи преци су били Рођани и учествовали су у оснивању Акраганта. Његов деда Телемах предводио је устанике у обарању Фаларидове тираниде. Стога, Терон је вероватно правом наследства био на неком од важнијих положаја у полису.

²⁹⁷ Arist. Pol. V 8, 19.

²⁹⁸ У доба Фаларидове тираниде (друга четвртина VI века п.н.е.) Акрагант је и војно надмоћна сила на острву.

О начину Тероновог доласка на власт обавештава нас Полијен и тешко је не приметити очигледне сличности са Фаларидовим методом освајања тираниде. Наиме, Терон је постао надзорник изградње одређених јавних објеката (Polyaen. VI 51). Послужио се лукавством и у његовим рукама се нашао новац предвиђен за грађевински подухват. Тим новцем је унајмио стражу сачињену од најамника уз чију помоћ је извршио државни удар и успоставио династију Еменида не пре 488. године п.н.е.

Херодот нас обавештава о сукобу између Терона и химерског тиранина Терила (VII 165). Није јасно због чега је дошло до рата, али као победник је изашао Терон који је протерао Терила из Химере.²⁹⁹ Терон и Акраганћани одиграли су битну улогу у победи над Картагињанима 480. године п.н.е. Терово главни савезник био је Деиноменид Гелон, који је био ожењен Теровом ћерком Дамаретом. У ово доба Акрагант се налази на врхунцу своје моћи.

Терон је као тиранин побољшао водоснабдевање и обновио град Акрагант, а нарочито храмове.³⁰⁰ Извођење обимних градитељских радова омогућили су му заробљени Картагињани, који су послужили као радна снага (Diod. Sic. XI 25, 2-3). Тиранинов двор окупљао је чувене песнике тог доба попут Симонида и Пиндара. Пиндар је у част Терових победа на панхеленским играма у Олимпији 476. године п.н.е. написао *Другу* и *Трећу олимпијску оду*.³⁰¹ Односи дворова у Акраганту и Сиракузи били су добри док је Гелон био жив. По доласку Хијерона на власт избио је сукоб на двору Деиноменида. Хијеронов млађи брат Полизал побегао је код Терона у Акрагант, будући да је био његов зет.³⁰² Химера је након победе над Картагињанима дошла под власт Акраганта и Терон ју је ставио под управу свог сина Трасидаја. Он је у Химери постао неомиљен због суровости (Diod. Sic. XI 48, 6). Химерани су се за помоћ обратили Хијерону и обећали му да ће заузврат учествовати на његовој страни у случају да нападне Терона. Ипак, Хијерон је одлучио да не ратује са Акраганћанима и издао је Химеране, јавивши Терону о овоме. Изгледа да су се у ово време Хијерон и Полизал измирили, чему је као посредник можда допринео песник Симонид, с обзиром на то да је био омиљен на оба двора.³⁰³ По измирењу Полизал се вратио у Сиракузу и припала су му сва претходна овлашћења која је уживао.³⁰⁴ Терон, који је умерено владао Акрагантом, одлучио је да према Химеранима поступи окрутно. Побео је многе Химеране на које је сумњао да су ковали заверу против

²⁹⁹ Терил је у помоћ позвао Картагињане. Даљи ток догађаја у вези са битком код Химере смо обрадили у одељку који се бавио тиранидом Гелона.

³⁰⁰ Многи храмови су завршени тек након његове смрти.

³⁰¹ Теров брат Ксенократ био је победник на Питијским играма 490. године п.н.е. (в. Пиндарову *Шесту питијску оду*).

³⁰² Diod. Sic. XI 48, 4-5. Гелонова жеља била је да се Полизал након смрти ожени његовом удовицом Дамаретом, ћерком Терона.

³⁰³ Schol. ad Pind. Ol. II 29, 37; FGrH 566 F 93 (Timaios von Tauromenium).

³⁰⁴ Изгледа да су Хијерон и Полизал били у хармоничним односима након тога. Вероватно је да је Полизал умро пре Хијерона, с обзиром на то да је по Хијероновој смрти тиранин постао најмлађи Трасибул.

Трасидаја (Diod. Sic. XI 48, 8). Након покоља Терон је довео нове становнике у Химеру, претежно Доране.³⁰⁵

Трасидајева владавина и пад тираниде у Акраганту

Терон је умро 472. године п.н.е.³⁰⁶ У традицији је остао упамћен као умерен владар и Диодор оцењује његову тираниду као „правичну“ и додаје да су Терона како током живота, тако и након смрти грађани изузетно поштовали. По смрти је чак добио и херојски култ у Акраганту.³⁰⁷

Међутим, његов син и наследник Трасидај још је као тиранин Химере постао неомиљен због своје окрутности (Diod. Sic. XI 53, 2). Након што је наследио оца, владао је родним градом „без поштовања према законима и као тиранин“. На основу овог исказа се чини да Диодор ставља Трасидаја насупрот оцу који је, премда тиранин, ипак тежио да поступа у складу са акрагантским законима. Трасидај је узео у службу мноштво најамника који су били од помоћи при одржавању на власти (Diod. Sic. XI 53, 3). По Тероновој смрти односи са Хијероном били су поново лоши, тако да је дошло до обнове ратног стања. Диодор наводи да је Трасидај на располагању имао преко 20 000 војника (најамници и грађани Акраганта и Химере). У пресудној бици као победник је изашао Хијерон и Трасидај је морао да бежи из Акраганта.³⁰⁸ Занимљиво је да Хијерон није поставио тиранина по свом избору у Акраганту преко ког би могао вршити утицај, с обзиром на то да је допринео обарању Трасидаја. Акраганћани су успоставили демократску управу и склопили су мир са тиранином у Сиракузи. Диодор сматра да су се наведени догађаји одиграли 472. године п.н.е., када је Терон умро, али извесно је да то није тачно.

Значај тираниде на Сицилији

Кроз читаву историју Сицилије тирани су се уздизали и били важан фактор у животу ондашњих Грка. Почевши од VI века п.н.е. Картагина је угрожавала грчке интересе у западном Медитерану и чини се да је опасност од спољашњег непријатеља знатно допринела појави тираниде. Управа над полисом концентрисана у рукама једног човека углавном је значила ефикаснију власт у односу на олигархију или демократију. Извесни градови попут Акраганта, Геле и Сиракузе достигли су величину вредну дивљења тадашњих Грка добрим делом захваљујући тиранима који су владали њиховим полисима. Сиракушки тирани Гелон, Дионисије I и Агатокле показали су се као способне војсковође у ратовима са Картагињанима (Хијерон и са Етрурцима) и њихове државе су успешно штитиле грађане од непријатеља. Приметно је да након битке код Химере, дакле кроз већи

³⁰⁵ Diod. Sic. XI 49, 3.

³⁰⁶ Diod. Sic. XI 53, 1.

³⁰⁷ Cf. Diod. Sic. XI 53, 2; Frisone, *Experimenting Basileia: Princely Models and the Tyrants of Sicily*, *Ktèma* 40, 2015, 180. Диодор заправо жели да нагласи како су Трасидају грађани ускратили посмртне почасте, за разлику од његовог оца, Терона.

³⁰⁸ Diod. Sic. XI 53, 4-5. Трасидај је побегао у Мегару у старој Хелади где су га осудили на смрт.

део V века п.н.е., претња од Картагине готово не постоји (све до последње деценије V века п.н.е.). Тиранида у Сиракузи од 466. до 406. године п.н.е. не постоји, када је опасност од Картагињана поново заживела.³⁰⁹

Извори су сагласни по питању моћи сицилијских тирана: када говори о Поликратовој моћи, Херодот каже да се „ни тирани из Сиракузе, нити икоји хеленски тиранин, не може у погледу раскоши ни упоредити са Поликратом“ (III 125).³¹⁰ На основу овог поређења закључујемо да се на сиракушке тиране гледало као на изузетно утицајне владаре тог доба. Са друге стране, Тукидид цени сицилијске тиране јер за разлику од већине осталих нису тежили да раде на личној користи као (остали, или већина осталих) тирани, већ су били одговорни државници, те закључује да су достигли висок степен моћи као владари (I 17). И заиста, Гела је цветала све док Гелон није посветио сву пажњу Сиракузи. У Акраганту и Сиракузи су подигнуте многе велелепне грађевине, број становника је знатно порастао и на дворовима тирана су се окупљали славни грчки уметници. Темелје сиракушке моћи у IV веку п.н.е. поставили су управо Деиномениди. Може се рећи да су Деиномениди учинили за Сиракузу исто што су Писистрат и његови синови учинили за Атину – оба града су постала угледни полиси у грчком свету. Међутим, логично је поставити питање због чега су сицилијски тирани били моћни. Томе је сигурно допринео географски и стратешки положај Сицилије. Острво је не само богато житом, већ се налази у центру Медитерана, на раскршћу многих цивилизација, што значи да је трговина била битан економски фактор. Такође, изолованост острва и релативна малобројност грчких градова у односу на копнену Хеладу погодовала је војној и политичкој надмоћности једне државе на острву. У старој Хелади постојао је изванредан баланс снага између Спарте и њених савезника, Атине или Тебе. На Сицилији су се убрзо истакли Гељани и Сиракужани, уз Акраганћане као савезнике. Деиномениди су контролисали значајан део острва и самим тим су располагали са више економских ресурса од других полиса или архајских тирана. У изворима се готово увек јављају најамници којима се тирани служе и та чињеница сведочи о економској моћи Деиноменида и Еменида. Градови који би одабрали да пркосе моћним тиранима вероватно би временом свакако потпали под њихову власт, док су са друге стране могли уживати заштиту од могуће картагинске опасности.

Потоњи сицилијски тирани угледали су се на политику расељавања становништва коју су водили тирани V века п.н.е.³¹¹ Планско насељавање цивила са гарнизом било је

³⁰⁹ Наравно, током демократске управе увек је постојала могућа опасност од уздицања тирана, али потреба за њиховом ефикасном влашћу није постојала. Атинска инвазија јесте била тешка по Сиракузу и заиста срећемо реформу извршне власти коју је Хермократ спровео – власт су држала 3 генерала уместо 15 претходно.

³¹⁰ Хијерон је попут Гелона слао многе дарове у панхеленска светилишта. Након лиђанских владара Деиномениди су били први по количини заветних дарова посвећених пророчишту у Делфима (в. Hdt. I 14, 30; Paus. VI 12, 1; Ath. VI 20; cf. Andrewes, *The Greek Tyrants*, 134). Полизал је Аполону у Делфима посветио статуу бронзане кочије, вероватно у част победе на Питијским играма из 478. године п.н.е. (SIG³ 35 D). Садашњи натпис на статуи прекрио је претходни у ком се Полизал назвао краљем Геле. Изгледа да се одрекао звања након измирења са Хијероном и тада је првобитан натпис обрисан и замењен тренутним.

³¹¹ B. Lomas, *Tyrants and the polis: migration, identity and urban development in Sicily*, у *Ancient tyranny*, 102; 107. Премештања становника нису вршили само тирани, већ и демократски режим у Сиракузи након

неопходно због опасности од домородачких племена и Картагињана. Приметно је да су тирани (Дорани из Геле, Сиракузе и Акраганта) углавном расељавали јонске градове – Леонтина, Катану, Наксос и Занклу. Такође, чини се да ова политика има сличности са политиком архајских тирана у Коринту и Атини. Познато је да су Перијандар и Писистрат спровели мере које су за циљ имале удаљавање грађана из центра града. Тиме су спречавали окупљања на којима би се могло расправљати о могућем обарању тираниде. Стога, и сицилијски тирани подстичу живот ван урбаног језгра: када проширује Сиракузу, Гелон гради нову агору у Ахрадини како се грађани не би окупљали на Ортигији где се налазио двор тирана. Уклањањем аристократа из сицилијских градова Хипократ и Гелон су вероватно желели да уклоне могућност дизања побуна олигарха у тим градовима. Доделивши им грађанско право у својим престоницама истовремено су могли да се ослањају на њихову подршку и држе их под бољим надзором.

Очувани извори преносе традицију која каже да је Хијеронова тиранида била строжа у односу на Гелонову. За разлику од старијег брата, Хијерон је узео најамнике у службу за своју телесну стражу (Diod. Sic. XI 48, 3). Аристотел наводи да је Хијерон користио услуге ухода и слао их на скупове грађана.³¹² Ове мере указују на тежи положај Хијерона у односу на Гелонов, с обзиром на то да је шанса за обарањем тираниде у другој генерацији већа. Диодорово сумирање тираниде у Сиракузи карактерише Хијерона као супротност Гелону (XI 67, 2-4). Не треба заборавити Хијеронов положај на почетку своје тираниде: власт је заправо делио са Полизалом, који је био заповедник војних снага. Сумњичавост у вези са Полизалом знатно је допринела формирању Хијеронових метода владања. Диодор међутим сматра да је Трасибулова тиранида била изузетно насилна и тешка за грађане (XI 67, 5). Хијерон и нарочито Гелон су могли уживати популарност због својих војних заслуга, али Трасибул се као тиранин треће генерације морао служити оштријим мерама ради одржања на власти. То му је донело непопуларност и за мање од годину дана је морао напустити Сиракузу.

тираниде Деиноменида и државник Хермократ. Демократска управа је вратила становништво које су Деиномениди били раселили из сицилијских градова, тиме симболично показујући раскид са претходном влашћу. Расељавања у доба Деиноменида обухватала су мањи број људи у односу на расељавања IV века п.н.е. (осим Хијерона).

³¹² Pol. V 9, 3. У Сиракузи су биле активне такозване потагогиде, жене-уходе.

Закључак

Тиранида се, географски гледано, јавља искључиво у поднебљима где постоји организација полиса. Приметно је њено одсуство у Македонији, Тесалији, Епиру, Ахаји и Спарти.³¹³ Међутим, средином VII века п.н.е. први пут се у грчкој историји уздижу тирани, и то на Пелопонезу, Лезбосу и Милету. Феномен старије грчке тираниде појавио се у посебном друштвеном и политичком контексту архајског периода. Сматрам да су следећа два предуслова морала бити испуњена пре него што се идеја тираниде могла јавити: (1) држава која је организована као полис подразумева концентрацију политичких, друштвених и религијских установа на једном месту – у главном граду, односно средишту полиса. Тиранину је, након освајања власти, било неопходно да ефикасним путем и уз што мањи напор практикује новостечену власт, а то је могао остварити само из једног доминантног града у датом региону. (2) Не само да се у архајско доба развио концепт полиса, већ Грчком углавном владају племићке олигархије. Средином VII века п.н.е. устаљена је политичка и економска премоћ аристократије над осталим друштвеним слојевима и традиционална басилеја опстала је једино у виду посебних магистратура.³¹⁴ По правилу, сви архајски тирани били су аристократе. Стога, амбициозни аристократа тек тад је имао прилику да истисне конкуренцију и приграби сву власт у полису за себе.

Старији грчки тирани деле више заједничких карактеристика. Државни удар им је омогућавала утицајна позиција на којој су се налазили у полису. Сваки тиранин је по правилу монарх који је нелегитимним путем дошао на власт, што повлачи логичан закључак да његова владавина није заснована ни на каквом праву.³¹⁵ Мотиви за преузимањем власти могли су бити различити: неки су били опортунисти, можда вођени личном користи или жељом за влашћу; други су, не треба искључити могућност, можда заиста желели да допринесу бољитку полиса – најбољи пример би био Писистрат који је ревностно поштовао законе, учинио Атину снажним полисом и био скромнији у односу на остале тиране. Идеја тиранина као „шампиона мноштва“ не делује нарочито уверљиво: у којој мери је тиранин заиста иступао као заштитник народа од аристократа не верујем да је могуће рећи. Али, пошто су аристократе биле природни непријатељи сваког тиранина, онда је било логично да се овај окрене демосу. Стога, можда одатле потиче опажање да је тиранин „шампион мноштва“, као последица аверзије према аристократама, а не искрене љубави према демосу. Иако тиранска власт стоји директно у супротности са грчким схватањима слободе и законског поретка, одређени тирани могли су успоставити

³¹³ Монархија је у Македонији била оличена у виду традиционалне басилеје са династијом Аргеада. Тирани се у Тесалији јављају тек од IV века п.н.е., који важи за век амбициозних индивидуалаца. На територији Епира или Ахаје није постојао град који је објединио сву власт (као што је то, на пример, Атина постигла синоикизмом на Атици), већ је постојала конкуренција. У Спарти је вероватно било покушаја успостављања тиранске власти. Ипак, изгледа да је спартански устав, који је претпостављао поделу власти између више битних институција, обесхрабрио оне који су помишљали на тираниду у Лаконији.

³¹⁴ Сваки покушај освајања власти у доба краљева значио би директну, неоправдану узурпацију и није имао никаквог смисла.

³¹⁵ Појава тиранида значајно је допринела усавршавању идеје легитимитета власти међу Грцима, коју је Аристотел испитивао у својим списима.

династију ако би се у већој мери придржавали устава полиса, попут Ортагоре или Писистрата. Ретко се дешавало да тиранин прве генерације изгуби власт. Иако је његова владавина нелегитимна, могао се ослањати на популарност међу грађанима с обзиром на то да је он одговоран за обарање олигархије којом је демос био незадовољан. Међутим, историја је показала да тирани друге и треће генерације знатно теже могу очувати власт и стога морају прибегавати непопуларним мерама или узимањем телесне страже. Већина тиранида се због незадовољства грађана окончало у другој или трећој генерацији.

Као што је добро познато, реч тиранин данас носи негативну конотацију. У почетку је имала неутрално значење и видели смо на који начин се то променило. Један од главних циљева овог рада било је објашњавање начина на који су тирани могли стећи лошу репутацију. Традиција је одређен број тиранида упамтила у лошем светлу (један део из IV века п.н.е.), након чега су неки писци, попут Платона, неправично окарактерисали сваког тиранина као „злог“ или „окрутног“. Имајући у виду ауторитет тих писаца, потоња литература је у углавном прихватила неповољно виђење тиранске власти. Такође, пропаганда супарничких аристократа знатно је допринела репутацији тираниде. Али, анализом доступне традиције и извора испитали смо у којој мери се наведене ствари могу применити на архајске тиране.

Иако подразумева узурпацију власти, не могу се пренебрегнути резултати старије грчке тираниде. Са економске тачке гледишта, многи тирани су допринели просперитету родног полиса. Кипселиди су проширили мрежу коринтских колонија, чиме су, између осталог, отворили нове могућности за трговину. Одређени полиси били су захваћени политичком нестабилношћу коју су проузроковале страначке борбе аристократа. У временима када је ефикасност власти била недовољна, а опет неопходна, тиранида се показала као боље решење од олигархије. Питак, иако не класични тиранин већ ајсимнет, успео је својом делатношћу да поврати мир на Лезбосу. Писистрат је окончао дуг период политичких немира након Солоновог архонтата и ојачао је централну власт. Дуго очекиваном аграрном реформом је побољшао положај атичких сељака. Више тирана се истакло као способне војсковође: Аргивац Фидон је успоставио снажну државу на Пелопонезу; сикионски тиранин Клистен је дао значајан допринос у I светом рату; Милећанин Трасибул је успео да очува независност свог полиса од Лидије; Писистрат је освајањем стратешки битних положаја на Хелеспонту ударио темеље атинској моћи; Поликрат је, премда на кратко, учинио Самос најснажнијом државом на Егејском мору; Деиномениди и Емениди на Сицилији успешно су ратовали са Картагињанима и Етрурцима, чиме су се показали као заштитници Хелена у Великој Грчкој. Готово сви тирани су за собом оставили величанствена здања која су или улепшала град или унапредила квалитет живота (храмове, водоводне објекте итд.).³¹⁶ Поред тога, били су и покровитељи културе: на њиховим дворовима су се окупљали уметници и филозофи,

³¹⁶ Монументалне грађевине подстицале су код грађана осећај посебности у односу на остале Грке, тако битне за сваки полис. Грађани су знали да је заслуга тиранинова и стога је то изазивало поштовање.

старали су се о религији, установили су нове светковине (Писистратове Панатенајске свечаности).

Проперсијски тирани у Малој Азији крајем VI и почетком V века п.н.е. разликују се у извесној мери од архајских тирана. Они се налазе на власти заслугом Персијанаца, према којима имају одређене обавезе (плаћање трибута и војна служба). У односу на старије грчке тирани њихова остварења су незнатна. Али, милетски тирани Хистијеј и Аристагора остали су упамћени као предводиоци судбоносног Јонског устанка. О већини проперсијских тирана мало знамо, али се чини да су многи од њих желели власт само ради личне користи, попут Самљанина Меандрија. Са друге стране, неки су тежили да обезбеде мир у свом полису, попут Еака, Поликратовог унука.

На Сицилији се тиранида јавља још у архајском добу, али о њој се зна далеко мање него о тиранидама копнене Хеладе. Посебност сицилијске тираниде лежи у географском фактору – присуство спољних непријатеља у виду Картагине или Етрураца налагало је потребу за снажном централном влашћу. Стога, тиранска власт показала се као ефикасно решење. Тиранида у Сиракузи кроз историју има дугу традицију, а Деиномениди су утемељили моћ овог полиса, која ће у IV веку п.н.е. током тираниде Дионисија I доћи до пуног изражаја.

Тиранида се раније можда схватала као алтернатива, или чак, супротност традиционалној аристократској владавини. Међутим, сматрам да је она пре врхунац доминације аристократије у архајском периоду, оличена у неограниченој власти једног амбициозног аристократе. У готово сваком погледу, било политичком, друштвеном или економском, тирани живе духом грчких аристократа. Већина њих је отворено приказивала своју раскош (попут Клистена, Поликрата, Хијерона). Сваки тиранин је проксенским везама био у контакту са утицајним људима других полиса. Многи су се показали као одлични ратници и стекли су славу у целокупном хеленском свету. У духу грчке аристократије, учествовали су на панхеленским играма и трудили се да што богатије дарују главна светишта у Хелади. Међутим, иако се може учинити парадоксалним, тиранида као врхунац аристократске владавине допринела је смени племићке превласти у грчком полису. Након извесног времена, а најбоље приметно у Атини, старе политичке, друштвене и економске структуре (попут родовског уређења), постале су превазиђене. Уз то, тирани су учинили уступке сиромашнијим грађанима на које олигарси раније нису ни помишљали. Чини се да је тиранида допринела развоју политичке свести код Грка, с обзиром на то да су грађани увидели да олигархијска управа није једина могућност у полису. У Атини је тај процес текао убрзано, будући да Писистрат и његови синови нису укинули Солонов устав. Атињани су стицали искуство у управљању државом, а Еклесија и Веће временом ће постати главни органи демократске власти. Ипак, треба нагласити да након обарања тиранских режима није свуда успостављена демократија, већ и олигархија. Али, то углавном није била олигархија ранијег типа, него умерена олигархијска управа (случај Коринта) у којој аристократе нису биле у стању да грађанима одузму новостечена политичка и економска права.

Библиографија

Списак извора

Aelian, *Historical Miscellany*, trans. N.G. Wilson, Harvard University Press, Cambridge MA, Will. Hein. Ltd., London, 1997.

Alcaeus, *Testimonia*, y *Greek Lyric I*, ed. D.A. Campbell, Harvard University Press, Cambridge MA, Will. Hein. Ltd., London, 1982.

Anonym Historiker, *FGrH 105 F 1, F 2*, F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leipzig-Leiden 1923-1957. *Zweiter Teil: Zeitgeschichte (1926–1930)*.

Archilochus, fr. 26, y *Elegy and Iambus II*, trans. J.M. Edmonds, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1931. Fr. 23, y *Studies in Greek Elegy and Iambus*, M. L. West, Walter de Gruyter, Berlin, 1974.

Aristofan, *Oblaci*, preveo, uvod napisao i komentar i dodatke sastavio Mladen Škiljan, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Aristotel, *Nikomahova etika*, prev. Radmila Šalabalić, Kultura, Beograd, 1958.

Aristotel, *Politika*, prev. Ljiljana Stanojević-Crepajac, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1975.

Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, prevod s originala, predgovor i objašnjenja Miloš N. Đurić, Dereta, Beograd, 2015.

Aristotel, *Retorika*, prev. Marko Višić, ITP Naprijed, Zagreb, 1989.

Aristotelov *Ustav atenski*, preveo, uvod i bilješke napisao Niko Majnarić, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1948.

[Aristotle], *Economics*, y *Aristotle in 23 Volumes*, Vol. 18, trans. G.C. Armstrong, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1935.

Athenaeus, *The Deipnosophists, Or Banquet of the Learned of Athenaeus*, trans. C.D. Yonge, H.G. Bohn, London, 1854.

Bacchylides, *Odes*, y *Greek Lyric IV*, ed. D.A. Campbell, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1992.

Cicero, *Against Verres*, y *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, trans. C.D. Yonge, George Bell & Sons, London, 1903.

Cicero, *De officiis*, With an English Translation by W. Miller, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1913.

Cicero, *Letters to Atticus*, In Three Volumes, vol. II, With an English Translation by E.O. Winstedt, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1921.

Cicero, *On the Republic* and *On the Laws*, trans. C.W. Keyes, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1928.

Diodorus Siculus, *Library of History*, in Twelve Volumes with an English Translation by C.H. Oldfather, vol. 4-8, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1989.

Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, prev. Albin Vilhar, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1979.

Ephoros von Kyme, *FGrH* 70 F 115, F 176, F 179, F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leipzig-Leiden 1923-1957. *Zweiter Teil: Zeitgeschichte* (1926–1930).

Есхил, *Агамемнон*, *Оковани Прометеј*, *Персијанци*, у *Одабране трагедије*, прев. Милош Н. Ђурић и Никола Т. Ђурић, Просвета, Београд, 1948.

Eshil, *Eumenide*, у *Grčke tragedije*, prev. Miloš N. Đurić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979.

Euphorion of Chalcis, fr. 1, у *FHG*, *Fragmenta historicorum graecorum*, vol. III (ed. C. Müller), Paris, 1851.

Folk song from Lesbos (Народна песма са Лезбоса), у J.M. Edmonds, *Lyra Graeca* III 26, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1967.

Heraclides Ponticus, F 147 Wehrli, F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles, Texte und Kommentar*, Schwabe AG Verlag, Basel, 1967.

Херодот, *Историје*, прев. Милан Арсенић, Дерета, Београд, 2018.

Hesiod, *Teogonija*, prev. Branimir Glavičić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.

Hieronymus Rhodius, fr. 34 Wehrli, F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles, Texte und Kommentar*, Schwabe AG Verlag, Basel, 1967.

Hippias of Elis, *DK* fr. 9, H. Diels and W. Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker*, 6th edn., 1952.

Хомер, *Илијада*, прев. Милош Н. Ђурић, Матица српска, Нови Сад, 1972.

Хомер, *Одисеја*, прев. Милош Н. Ђурић, Матица српска, Нови Сад, 1972.

Homerska himna Aresu, у *Homerove himne*, prev. Branimir Glavičić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1975.

Isocrates, *To Philip*, y *Isocrates in three volumes*, vol. 1, with an English Translation by George Norlin, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1928.

John Tzetzes, *Book of History (Chiliades)*, trans. A. Untila, G. Berkowitz, K. Ramiotis, V. Dogani, J. Alexander, M. Syarif Fadhlurrahman, N. Giallousis, O. Silva, Mitologia em Português, 2015.

Livy, *History of Rome*, With an English Translation by B.O. Foster, in Thirteen Volumes, vol. 1, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1919.

Nikolaos von Damaskos, *FGrH* 90, F 35, F 57-61, F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leipzig-Leiden 1923-1957. *Zweiter Teil: Zeitgeschichte* (1926–1930).

Паусанија, *Опис Хеладе* I-II, превод са старогрчког и коментар Љиљана Вулићевић и Зора Ђорђевић, Матица српска, Нови Сад, 1994.

Pindar, *Odes and Fragments*, trans. Sir John Sandys, Will. Hein. Ltd., London, 1915.

Plato, *Letters*, y Plato in Twelve Volumes, vol. 7, trans. R.G. Bury, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1966.

[Plato], *Hipparchus*, y Plato in Twelve Volumes, vol. 8, trans. W.R.M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1955.

Platon, *Država*, prev. Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 2002.

Platon, *Gozba*, prev. Miloš N. Đurić, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1983.

Platon, *Menon*, prev. Filip Grgić, Kruzak, Zagreb, 1997.

Platon, *Zakoni*, prev. Albin Vilhar, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1990.

Плутарх, *Зашто божја казна споро стиже* (*De sera numinis vindicta*), y *Путијски дијалози*, превела са старогрчког и коментар приредила Светлана Лома, Матица српска, Нови Сад, 1990.

Плутарх, *О Путијиним пророчанствима* (*De Pythiae oraculis*), y *Путијски дијалози*, превела са старогрчког и коментар приредила Светлана Лома, Матица српска, Нови Сад, 1990.

Plutarch, *Greek questions (Quaestiones Graecae)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 4, 263d-351b, With an English Translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1962.

Plutarch, *On the malice of Herodotus (De Herodoti malignitate)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 11, 854e-874c, 911c-919f, With an English Translation by Lionel Pearson and F.H. Sandbach, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1965.

Plutarch, *On tranquillity of mind (De tranquillitate animi)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 6, 439a-523b, With an English Translation by W.C. Helmbold, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1962.

Plutarch, *Superstition (De superstitione)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 2, 86b-171f, With an English Translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1962.

Plutarh, *Usporedni životopisi I*, Tezej, Likurg, Solon, Timoleont, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb, 1988.

Plutarh, *Usporedni životopisi II*, Kimon, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb, 1988.

Полибије, *Историје I*, предговор, превод и коментар Маријана Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1988.

Pollux, *Onomasticon*, ed. Ericvs Bethe, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1900.

Polyaenus, *Stratagems of War I-II*, ed. P. Krentz and E.L. Wheeler, Ares Publishers Inc., Chicago, IL, 1994.

Scholia vetera in Pindari carmina I-II, ed. A.B. Drachmann, vol. 1, Scholia in Olympionicas, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1903, vol. 2, Scholia in Pythionicas, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1910.

Simonides, fr. 170, y *Lyra Graeca II*, ed. J.M. Edmonds, Will. Hein. Ltd., London, G. P. Putnam's Sons, New York, NY, 1924.

Solon, fr. 5, 7, 9-11, 34-36, y J.M. Edmonds, *Elegy and Iambus I*, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1931.

Софокле, *Цар Едип*, y *Одабране трагедије*, прев. Милош Н. Ђурић и Никола Т. Ђурић, Просвета, Београд, 1948.

Sophocles, *The Women of Trachis & Philoctetes*, A new translation in verse by Robert Torrance, Houghton Mifflin, Boston, MA, 1966.

Stephanus of Byzantium, *Lexicon*, ed. Gregory Zorzos, CreateSpace Imprint, Scotts Valley, CA, 2009.

Strabo, *Geography*, With an English Translation by Horace Leonard Jones, in eight Volumes, vol. 3, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1924, vol. 4, Will. Hein. Ltd., London, G. P. Putnam's Sons, New York, NY, 1927, vol. 6, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1929.

Suda, *Lexicon*, ed. A. Adler, In Aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1928.

Theognis, *Elegies*, y *Elegy and Iambus* I, ed. J.M. Edmonds, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1931.

Timaos von Tauromenium, *FGrH* 566 F 93, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leipzig-Leiden 1923-1957. *Zweiter Teil: Zeitgeschichte* (1926-1930).

Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata* I-II, prev. Stjepan Telar, Matica hrvatska, Zagreb, 1957.

Xenophon, *Hiero*, y *Xenophon in Seven Volumes*, vol. 7, trans. E.C. Marchant and G.W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1925.

Xenophon, *Memorabilia*, y *Xenophon in Seven Volumes*, vol. 4, trans. E.C. Marchant and O.J. Todd, Harvard University Press, Cambridge, MA, Will. Hein. Ltd., London, 1923.

Натписи

W. Dittenberger, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, 3rd edn., Leipzig, 1915-1924. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/347?location=11>, свим натписима приступљено 24. 5. – 30. 5. 2019.).

E.L. Hicks and G.F. Hill, *A Manual of Greek Historical Inscriptions*, Clarendon Press, Oxford, 1901.

Inscriptiones Graecae XII, 9, *Inscriptiones Euboeae insulae*, ed. E. Ziebarth, Berlin, 1915. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/24?location=6>, свим натписима приступљено 24. 5. – 30. 5. 2019.).

L. Jeffery, *Local Scripts of Archaic Greece*, 2nd edn., Clarendon Press, Oxford, 1961. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/311?location=1362>, свим натписима приступљено 24. 5. – 30. 5. 2019.).

R. Meiggs and D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC*, Clarendon Press, Oxford, 1969.

Tod, *GHI* = M. N. Tod, *Greek Historical Inscriptions* vol. 1², Clarendon Press, Oxford, 1946.

Папируси

POxy. 2257 (Есхилов фрагмент), POxy: *Oxyrhynchus Online*, 1984. (преузето са <http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/>, сајту приступљено 22. 6. 2019.).

Списак литературе

Џ. Б. Бјури, Р. Мигс, *Историја Грчке до смрти Александра Великог I*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

М. Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Дерета, Београд, 2011.

М. Обрадовић, *Прилози проучавању нелеидске антропонимије III: херојско име Пејсистрат као лично име код Хелена*, Истраживања 25, Нови Сад, 2014, 25-42.

A. Andrewes, *The Greek Tyrants*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1956.

H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen I-II*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1967.

Blackwell Companions to the Ancient World, *A Companion to Ancient Greek Government*, ed. Hans Beck, Wiley-Blackwell, 2013.

Blackwell Companions to the Ancient World, *A Companion to Archaic Greece*, ed. Kurt A. Raaflaub and Hans van Wees, Wiley-Blackwell, 2009.

Blackwell Companions to the Ancient World, *A Companion to Sparta I*, ed. Anton Powell, Wiley-Blackwell, 2018.

M. Dillon and L. Garland, *Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Alexander the Great*, Routledge, New York, NY, 2010.

R. Evans, *Ancient Syracuse: From Foundation to Fourth Century Collapse*, Routledge, New York, NY, 2016.

T.J. Figueira, *The Theognidea and Megarian Society*, у *Theognis and Megara: Poetry and the Polis*, ed. T.J. Figueira and G. Nagy, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, 1985, 112-158.

F. Frisone, *Experimenting Basileia: Princely Models and the Tyrants of Sicily*, *Ktèma* 40, 2015, 175-187.

S.E. Harrell, *Synchronicity: the local and the panhellenic within Sicilian tyranny*, у *Ancient Tyranny*, ed. Sian Lewis, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, 119-135.

S. Hornblower, Pindar and kingship theory, y *Ancient Tyranny*, ed. Sian Lewis, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, 151-164.

B.M. Lavelle, *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and "Democratic" Tyranny at Athens*, Ann Arbor, MI, 2005.

L. de Libero, *Die archaische Tyrannis*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1996.

K. Lomas, Tyrants and the polis: migration, identity and urban development in Sicily, y *Ancient Tyranny*, ed. Sian Lewis, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, 95-119.

C. Mann, The Victorious Tyrant: Hieron of Syracuse in the Epinicia of Pindar and Bacchylides, y *The Splendors and Miseries of Ruling Alone: Encounters with Monarchy from Archaic Greece to the Hellenistic Mediterranean*, ed. Nino Luraghi, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2013, 25-49.

J.F. McGlew, *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1993.

M.F. Olivieri, *International Politics of Archaic Greek Tyrants: The Case of Athens*, 2012, 1-32.

S.B. Pomeroy, S.M. Burstein, W. Donlan, J.T. Roberts, D. Tandy, *A Brief History of Ancient Greece: Politics, Society, and Culture*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

C. Preisendanz, *Carmina Anacreontea*, Teubner, Leipzig, 1912.

P.J. Rhodes, *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Clarendon Press, Oxford, 1981.

P.J. Rhodes, *The Greek City States: A Sourcebook*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

J. Salmon, Lopping off the Heads? Tyrants, Politics and the Polis, y *The development of the polis in archaic Greece*, ed. L.G. Mitchell and P.J. Rhodes, Routledge, London, New York, NY, 2005, 32-39.

W. Smith, *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology* I, John Murray, London, 1880.

W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography* I, Little, Brown & Co., Boston, MA, 1854.

K. W. Welwei, *Die griechische Polis: Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998.

E. Will, *Korinthiaka: Recherches sur l'histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres médiques*, De Boccard, Paris, 1955.

Интернет страницы

<http://attalus.org/index.html>

<http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/>

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper>

<https://inscriptions.packhum.org>